

Ян Кржівка

Релігійна та національна історія волинських чехів в роки їх перебування в Росії, Польщі та Союзі радянських соціалістичних республік

Переклад з чеської В'ячеслава Шляхового

Пряшів, 1988

Декілька слів пояснень

Причиною написання цієї скромної публікації було те, що на мою думку раніше видані праці, які стосувалися краянської меншини на Волині (Західна Україна) не містили деякі важливі моменти, які стосуються питань релігії. Поправити цю справу першим спробував відомий освітянський діяч та видавець газет Йозеф Фойтік, воєнний ветеран а пізніше православний священник. Продовжувачем став наступний священник Чеської Православної церкви Вацлав Шіmek. Третім, хто зайнявся цією проблематикою, став я, коли простудіював хроніки Квасилова та Гульчі Чеської. З'ясував, що якраз всі доступні старіші джерела відповідно та послідовно підтверджують, що наші предки якраз переймалися релігійним питанням. Воно було для них так само важливим як, скажімо, питання чеського шкільництва. До деяких джерел, які могли б заповнити недостаючі місця, на жаль, не мав доступу.

Прошу пробачення у читачів за свої мовні недоліки. Брак часу та фінансових можливостей не дозволив мені здійснити порядну мовну коректуру цієї публікації.

Дякую за співпрацю, передусім, моїй дружині Божені.

Ян Кржівка.

Слово від перекладача

Під час місячного перебування у Чехії у березні-квітні 2022 року мені попала до рук дисертаційна робота на здобуття звання доктора теології митрофорного протоієрея Яна Кржівки, який 63 роки був настоятелем церкви св. княгині Ольги у західночеському місті Франтішкови Лазне. Виникла думка перекласти цю роботу на українську мову, оскільки там йшла мова про розвиток православ'я у слов'янських землях, зокрема на українських теренах та про перехід до православ'я чехів-колоністів, які переселилися до Російської імперії у другій половині 19 століття. Оскільки у дочки нині вже покійного Яна Кржівки залишився лише один примірник його роботи, то через деякий час на електронну пошту мені переслали, розбиту на вісім частин, відскановану роботу. Розпочати негайно переклад не вдалося, бо потрібно було завершити роботу над іншими двома книгами, тому тільки у 2025 році зайнявся перекладом цієї роботи.

Ян Кржівка народився 12 жовтня 1926 року у селі Гульча Чеська (нині село Гільча Друга Рівненського району Рівненської області) у родині Яна та Анни, в дівоцтві Заїцовой, Кржівкових. Був активним членом Сокола а у роки війни, напевно, наймолодшим членом місцевого осередку Бланіку, де відповідав за розповсюдження по навколишніх чеських селах нелегальної газети «Hlasatel». У якості зв'язкового перевозив запечатані листи від керівництва Бланіка до командування УПА у Дермані і навпаки. Після визволення у лютому 1944 року від гітлерівців Рівного та околиць добровільно вступив до лав чехословацьких підрозділів у СРСР під командуванням Лудвіка Свободи, приписавши собі додатковий рік. Пройшов вишкіл у школі молодших командирів і, приєднавшись до свого підрозділу на території Польщі, брав участь у боях на Дуклянському перевалі, отримав поранення, після якого продовжив воювати у якості стрільця-радиста штурмовика Іл-2. Війну закінчив у Празі. Демобілізувавшись, залишився у Чехії і одноосібно займався господарюванням у селі, очікуючи на переїзд інших

членів родини. Колишній священник з Теремного біля Луцька Антонін Паржізек, який після реєміграції до Чехословаччини організував православну парафію у Подборжанах, загітував Яна вступити на навчання до духовної семінарії у Карлових Варах. Навчання молодий семінарист закінчив у 1954 році у Пряшеві, де і у 1989 році захистив докторську дисертацію.

Упродовж усієї своєї діяльності відзначався високою релігійною та політичною активністю, за що попав у списки неблагонадійних осіб за часів комуністичного правління у Чехословаччині, також переслідувалися члени його родини. Кілька разів відвідував Україну, зокрема приймав участь у траурних заходах по спалених селах Чеський та Український Малин та у відкритті у 2007 році пам'ятного знаку у Рівному чехословацьким воякам. Допомігав у розселенні та адаптації до нового місця проживання у Чехії так званих «чорнобильців».

Більше про життя та діяльність Яна Кржівки можна дізнатися з книг Одржея Храста «Setkání s Janem Křivkou» (Зустрічі з Яном Кржівкою. Praha, 2011) та В'ячеслава Шляхового «Чехи на українських теренах» (Рівне, 2024) а також з телевізійного фільму Остравського телебачення «Nevyzpytatelné křivky života» (Невозповідимі лінії життя).

З розвитком історичної науки вікриваються нові архіви, з'являються нові праці, змінюються погляди на ті чи інші події. Тому прошу врахувати час написання роботи і доступні для її автора джерела, що, можливо, на сьогоднішній день не зовсім корелюється з сучасними трактуваннями, описаних у роботі подій.

Надіюсь, що ця робота стане ще одним з джерел отримання інформації про волинських чехів, про їх релігійні переконання та про їх перехід до православ'я.

В'ячеслав Шляховий.

Вступ

У другій половині 19 століття у Волинській губернії Росії виникла чисельна чеська меншина. Волинська губернія разом з Київською та Подільською губерніями утворювала Південно-Західний край Росії на чолі з генеральним губернатором у Києві.

Волинська губернія за своєю площею 67355 кв. км тільки трохи менша за Чеську республіку, площа якої 78863 кв. км. До її південно-західної частини від 1863 року і далі, головню, від 1868 року, коли почався більш організований приплив чеських поселенців на Волинь, переселилося до дев'яностих років 19 століття 27660 чехів. [1]

Переселенню чехів у Росію і нині приділяється значна увага, інколи досить нерівномірна як це зазначає Антонін Робек. [2] Зацікавленість підігрівалась реальністю, що у Росії поселилась досить велика група чехів, яка відігравала значну роль у Росії та своїми зв'язками з чеською політикою у метрополії і в різних групах чеського суспільства 19 століття, але і своєю активною діяльністю у Першій світовій війні та при виникненні передмюнхенської республіки. Незаперечно, потім дуже важливим моментом цікавості про громадян СРСР чеського походження була їх роль в національно-визвольній боротьбі та в антифашистському русі опору, зокрема відома участь у боях чехословацького армійського корпусу під командуванням Лудвіка Свободи, так само як і той факт, що після закінчення Другої світової війни значна частина чехів повернулася на батьківщину, де утворила також найпрогресивніший та найбільш потужний потік чеської реєміграції, який відіграв надзвичайно важливу роль при заселенні прикордоння.

Переселення чехів у другій половині 19 століття викликало велику зацікавленість чеської публіцистики, передусім, як важлива економічна та демографічна проблеми. Чеська політика перешкоджала переселенню з багатьох причин. Тим не менше розуміла, що соціальні проблеми, тобто відносно перенаселення, недостача землі, недостатній промисловий розвиток деяких регіонів, з чого випливала неможливість забезпечення для значної частини населення засобів для існування, примушували їх до еміграції. Оскільки тогочасна чеська політика не могла вирішити ті фундаментальні проблеми, то вона намагалася протидіяти еміграції, передусім, активною пропагандою та різними репресивними методами в рамках Австро-Угорщини. При цьому потрібно нагадати, що сама, будь то необхідно з політичних причин, використовувала еміграцію і політично, так само як і члени різних політичних груп, які конфронтували з австрійською владою. [3]

У частини чеських політиків, зокрема під впливом великої хвилі переселення до Америки, виникла думка, зрештою не нова, [4] чи не можна було б чеську еміграцію повернути до слов'янських земель, де б чеська група збільшувала чисельність слов'ян та не втрачала свої національні риси на користь німецького чи англосаксонського етносів. Незаперечно, тут грала свою роль також думка чисто месіанської ролі чеського народу чи його представників, не схожа на пізнішу думку ролі чеського народу як моста між Сходом та Заходом. [5]

Так сформульовані думки про чеське переселення до слов'янських земель позитивно сприймалися і співпадали з тогочасними інтересам владних кіл царської Росії, які були зацікавлені у колонізації розлогих територій як у Приамур'ї, так і на Кавказі, та у зв'язку з польським повстанням і на теренах Волині. Інтерес царської адміністрації полягав в тому, щоб ці території були заселені при щонайменших затратах для державної казни поселенцями, здатними створити економічно успішне суспільство. Тому була зацікавленість, передусім, у дрібних та середніх землеробах, досвідчених у землеробстві. Далі основним побажанням царської адміністрації було утворення суспільства, яке б не було закритим перед російським

впливом і з плином часу поступово злилося з російським суспільством. [6] На користь цього свідчив і досвід з німецькою колонізацією, яка незаперечно була – і це царська влада признавала – економічно успішною, але з іншого боку утворювала замкнуті ендегамні мовні чужі острови з відмінною чужою культурою та релігією, тобто відносно чужий елемент, який не впливав, як це очікувалося, своїм господарським досвідом на навколишнє населення, що могло бути, як пізніше виявилось, використано можливими ворогами Росії. Тому, підшукуючи засоби для колонізації, царська адміністрація намагалася заселити території внутрішніми російськими та українськими колоністами, причому різними засобами. Оскільки їх не вистачало в кількісному відношенні, та й така подорож була для царської казни вельми обтяжливою, то царська адміністрація шукала подальші можливості в переміщенні колоністів з Європи, передусім, слов'янського населення. Цікавилася слов'янським світом, за винятком поляків, в чому ідеологічно та практично допомагала група вчених-слов'янофілів, зосереджених в низці організацій, які ці ж тренди професійно формулювали. [7] Мало відомо про те, що ці намагання царської влади мотивували та підтримували і такі представники слов'янофільства, якими були Аксаков, Бодянський, Гілфердінг та інші. Джерело колоністів шукали і на Балканах, зокрема серед сербів, з огляду на невішну ситуацію болгарського народу перед звільненням і між болгарами, проти чого досить гостро виступала група болгарських революціонерів-демократів з оточення С. Г. Раковського та Л. Каравелова, хоча вони самі були учнями цих слов'янофілів. Пізніше зацікавилися також чехами. Зацікавленість у балканськими слов'янами була зрозумілою, тим більше, що там була велика мовна спорідненість, і з погляду царської адміністрації значну роль відігравало те, що вони були православними. Чехи, як показувала тогочасна російська слов'янофільська наука, були слов'янами, а їх католицизм не був такого типу як польський. Слов'янофільська наука навпаки вказувала на те, що гусизм є досить близький до православ'я. Чехи як слов'яни були найбільше підходящими і з погляду, що вони економічно активні, зі значними господарськими та економічними навичками та завдяки високому культурному рівню. Спроби домовитися з чеськими політичними представниками на московській етнографічній виставці у 1867 році були не зовсім успішними. [9] Чеські політичні представники не мали заперечень проти іміграції американських чехів у Росію але мали заперечення проти переселення з чеських земель зі зрозумілих причин. Хотіли обмежити, хоча реально не могли, еміграцію в принципі, побоюючись проблем та труднощів еміграції до Росії, за яку вони, коли б її офіційно підтримували, відповідали перед чеським суспільством. [10] Тому вони не була зацікавлені, окрім як офіціальних пропагандистських слів про слов'янську єдність, в якихось офіціальних практичних кроках. [11] Царські емісари, які мали прозондувати ситуацію в Празі та інших чеських містах, виступали скоріше як етнографи, історики та подорожуючі. Отримали завдання не тільки прозондувати можливості чеської еміграції але і знайти можливості відкрити у Празі російську еміграційну канцелярію. Вони не отримали відкритої підтримки від чеського політичного представництва але отримали неофіціальне погодження та тиху підтримку до перемовин з американськими чехами а також неофіціальну підтримку з боку деяких науковців Праги, які, очевидно, вели перемовини згідно з точкою зору представництва, зокрема в особі публіциста Й. Єзбери (видавця часопису «Slovenin» у Празі) та А. Патери, працівника Народного музею і близького співробітника Франтішка Палацького. [13] Крім того, мали і особисту підтримку Юлія Грегера. Як показують джерела велися перемовини і з проф. Браунером, який не був проти переселення до Росії, [14] Потім ще розмови, наприклад, з власником еміграційної канцелярії Карешем. [15]

З огляду на цю ситуацію виник у 1863 році реальний проєкт переселення чехів з Америки до Росії, зокрема до озера Байкал, до Приамур'я, і пізніше проєкт переселення чехів на Кавказ, який поєднувався з уявою переселення чехів, готових у німецьких портах на дорогу до Америки, до Росії, тобто з намаганнями повернути чехів, які вирішили переселитися до Америки, до Росії. Цей план співпадав і з чеською політикою, яка приховано та неофіційно ці плани підтримувала і в цьому напрямку впливала на чехів в Америці. [16] Думку про переселення підтримували представники груп національно свідомих чехів, які на власному досвіді пізнали, що чеські переселенці в переважній більшості вже в другому поколінні втрачають свою чеську національність і досить швидко асимілюються, зокрема в тих групах, які були господарськи, а тим самим і суспільно успішними. Зрозуміло, що ті, хто зазнавав асиміляційних труднощів, мали мовні проблеми і економічно не були успішними, шукали іншу можливість. Для них переселення до Росії давало реальну надію. Проблема була в тому, що з огляду на великі фінансові витрати на переселення, царська адміністрація була зацікавлена якраз на переселенні багатших верств, у яких би були засоби на переселення, на закупівлю землі, інвентаря і в подальшому на вибудову господарств чи промислових підприємств, які були б успішними, і це все без навантаження на царську казну. Але у багатих не було бажання переселятися, а у бідних не була зацікавлена царська адміністрація. Від імені американських чехів були запропоновані вимоги в меморандумі з 35 пунктів, де «з найглибшим смиренням вимагалось», щоб «Ваша царська величність капітал 600000 рублів сріблом для переселення 1000 родин (рахуючи, приміром, родину з 6 осіб) чехословаків з Америки, наймилостивіше позичити зволили, і цей капітал до закінчення певного терміну має бути заплаченим». Фінансові та громадсько-політичні вимоги в наступних пунктах меморандуму занепокоїли царські органи, які в кінцевій фазі висловились проти реалізації цих планів. [17]

Однак думка про переселення американських чехів до Росії не зникла, з'явившись знову у 1867 році, коли обговорювалося питання колонізації Кавказу. [18] В дискусіях на московській етнографічній виставці з чеським політичним представництвом вирінув проєкт про можливість переселення американських чехів у Росію, який як і інші питання взаємної та економічної співпраці підкинув Й. Рієгер та разом з ним і П. А. Браунер. У травні 1867 року при Московській землеробсько-господарській спілці була заснована комісія по введенню чеських емігрантів у Росію. В комісії спочатку працював і чех, керівник навчального маєтку об'єднання Ф.Й. Душек. Головою був граф Тол(ь), секретарем Верещагін.

Перше засідання комісії розпочалося заявою празького публіциста Єзбери, який у своєму виступі вказав на соціальні корені еміграції до Америки і на те, що ця еміграція мала би бути спрямована до Росії, щоб дійшло до «з'єднання двох історично розділених частин однієї слов'янської родини».

Члени комісії відвідали Прагу, провели там розмови з представниками чеського політикуму. Встановили зв'язки з А. Патерою та Й. Грегем і, напевно, з групою у Градці Краловому під керівництвом Ц. Кампеліка.

Агітація, яку проводили члени комісії, мала успіх, однак не у краях в Америці, а у Чехії. З чеських земель відгукнулася значна кількість тих, хто хотів купити в Росії землю та переселитися. До речі, вже у 1863-1866 роках виникли у Перекопському повіті чеські колонії Табор, Богемка, Цереквіче та Олександрівка. [19]

У 1869 році частина чехів з Перекопського повіту переселилася до Мелітопольського повіту, де заснували колонію Чехоград.

Значну увагу приділяли проблематиці переселення на Кавказ і інші чеські представники, наприклад Е. Й. Валечка, який у травні 1869 року виступив на засіданні

московського Слов'янського комітету з доповіддю та пропозицією на зміну орієнтації зі Сполучених штатів на Росію. За підтримки царських органів він познайомився з Кавказом та місцями, де пропонувалася на продаж земля. У 1871 році свою подорож описав у книзі «Чорноморський округ Кавказу». [20]

Група з Градця Кралового у складі Кирила Кампеліка, Моріса Лготського, Петржічка, Гронка та Яна Вацуліка виступила з листом до царя, в якому пропонувала широку акцію переселення чехів у Росію та в область Кавказу. [21] Пропозицію інакше прийняли царські органи, однак по дорозі д-ра Петржічки на Кавказ пропозиція групи по суті була відкинута. Цікавим є те, що російська дипломатія перевіряла діяльність групи і констатувала, що таких груп та комітетів в чеських містах є більше, вони діють більш-менш неофіційно, коли навіть австрійська влада про них знає. [22]

Царська адміністрація спробувала і інші кроки. Весною 1868 року виїжджає з Москви до Праги і пізніше до Костниці (Констанца) та Цюриха дописувач «Московських відомостей» В. Губін. Під час відвідання Бремів познайомився з В. Карешем, власником переселенського агенства, та з представником американських чехів Крейчі з Клівленду. Після розмов та пропозицій Кареша від'їжджає Губін до Росії, зокрема на Кавказ. Відвідав також низку чеських колоній в Америці та декілька разів виступав на зборах чеських організацій та у чеській пресі. [23] Наслідком цього стала заява Головного комітету чехословацького союзу у США, яка була адресована царю Олександру II, де визначалися для цієї другої еміграції певні умови.

Проблематикою виїзду чехів у Росію займався у віденських чехів та словаків і Клуб австрійських національностей, який виник у 1882 році у Відні під керівництвом старочеського політика Скрейшовського. [24] Про діяльність цієї організації, зокрема після смерті Скрейшовського, є дуже мало інформації, але у 1906 році спілка тепер уже під керівництвом Владіміра Пржібіла та секретаря спілки В. І. Манна представила царській адміністрації свій план організації переселення слов'ян у Росію. [25] Пропозицію царська адміністрація відкинула, і не тільки тому, що згідно з повідомленням царського посла у Відні спілка не мала помітного впливу, але і тому, що, мовляв, разом зі слов'янами могли би переселитися у Росію і поляки, що було неприйнятним для царської адміністрації. [26]

Посилання

- 1) Vaculík J. Reemigrace a usídlování volyňských Čechů v letech 1945-1948. Univerzita J. E. Purkyně v Brně, 1984.
- 2) Robek A. K problematice českého vystěhovalectví do Ruska v druhé polovině 19. století (první část). V publikaci Národopisná knižnice. Č. 2. Češi v cizině. S. 64. Ústav pro etnografii a folkloristiku ve spolupráci s Čs. ústavem zahraničním. Praha, 1987.
- 3) Сильні хвилі переселення відображали тогочасні політичні проблеми. Поряд з економічними причинами емігрує значна кількість учасників революційних рухів 1848 року, та так званого травневого зіткнення у 1849 році, першопрохідці соціалізму (зокрема у вісімдесятих роках минулого століття), робітники, які були активними учасниками великих страйків (напр. страйків гірників у 1900 році) тощо. (А. Робек).
- 4) На цю ж тему полемізував Карел Гавлічек-Боровський.
- 5) Спонтанно ці думки з'являлися при пропаганді переселення чехів на Балкани та пропаганді перших господарських успіхів чеської еміграції, напр. у щоденній пресі та тижневиках.

- 6) Надзвичайно цікаві матеріали вміщує рукопис К. А. Пушкаревича «Чехи в России. (Очерки об истории иммиграции)». Рукопис був адресований проф. Зд. Неєдлому, Гот. Националь, комн. 106, от Ярослава Прохазки. Москва, Николаевская 7, Издательство инорабочих, чешская секция. Рукопис знайшли у архіві Я. Полівки. Як рукопис, адресований Зд. Неєдлому, попав до Полівки невідомо. Він не датований, але виходячи з того, що найновіша цитована література є від 1929 року, можна вважати, що рукопис був закінчений на початку 30-х років. Нині рукопис зберігається у архіві ÚEF ČSAV; див. розділ Čechi na Volyni II., Čechi i ruskaja administracija. S. 17 ad.
- 7) Так, наприклад, московське та петербурзьке «Благотворительное общество» надсило своїх емісарів до Чехії та до інших слов'янських земель, щоб розвідати можливість еміграції чехів до Росії. Часто вони працювали на царську адміністрацію.
- 8) Визначну роль грав А. Гілфердінг. У 1860 році у часописі «Амур», ч. 26, з'явилася його розлога стаття під назвою «Мнение западных славян об Амуре и его колонизации». В цій статті він говорить, що перемоги російських військ на сході викликали піднесення не тільки на Балканах, які були пригноблені турками, але і на заході у австрійських слов'ян, зокрема у чехів. Досить детально цим питанням він цікавився під час відвідин Праги у 1859 році.

Чехи під час перемовин у Празі висловили і свої погляди на колонізацію Приамур'я. Попереджували його, що російська влада покладається на німецьких колоністів, але досвід співпраці з ними не зовсім задовільний, бо вони залишаються замкнутими у своїх німецьких округах, в німецьких селах і не асимілюються з російським населенням, не передають йому свій господарський досвід, свої землеробські знання і від покоління до покоління залишаються чужими. Якщо це відбувається у європейській частині серед сильної російської спільноти, що не є таким великим злом, але коли таке станеться на Амурі, то при нападі ворога нема упевненості, до кого б пристав німецький поселенець, тим більше, що там досі немає ніякого більш-менш значного російського поселення. Було б краще опиратися на слов'ян. Далі Гілфердінг попередив про точку зору чехів, які вказували на тих співвітчизників, які переселилися до Америки, що там не всі задоволені, оскільки їх приймають за німців і там вони швидко асимілюються, втрачаючи своє слов'янство. Чехи у Празі переконані, що ці чехи з Америки, коли б їм російська влада допомогла, стали б справжніми переселенцями до амурського краю. Чехи дали йому інформацію про чехів у Америці, дали назви та адреси часописів, з якими можна було б зв'язатися і обговорити питання переселення до Приамур'я. Гілфердінг далі повідомляє, що йому чехи запропонували, що було б можливим, тих емігрантів, які чекають у Гамбургу на корабель до Америки, прямо завезти на Амур за посередництва чеха або слов'янина.

Однак, Гілфердінг після виступів чеського політичного представництва стосовно польського повстання у 1863 році у відкритому листі Рієглові (у часописі «День», 1863. Ч. 18) гостро нагадує, що якраз Рієгл подав йому ідею переселення чехів з Америки до Приамур'я. Там Гілфердінг проголошує, що він був першим, хто виступив у Росії з підтримкою цієї думки. Але якраз відгуки про польське повстання у чеській пресі привели його до розуміння, що він не був правий, оскільки побоюється, що на берегах Тихого океану виникне осередок неспокою, нова Польща, коли б ця акція реалізувалася.

- 9) Чеська політика ухилялася від позитивного вирішення переселення до Росії і погодилася тільки з переселенням чехів до Америки. Поступово деякі політики почали хоча би таємно підтримувати переселення до Росії, тобто неофіційно, зокрема через місцевих політиків. Відомо, що в околицях Беле під Бездезем працювали емісари по переселенню чехів до Росії, і їх працю не обтяжували, не ставили перешкод, хоча чільний політик краю Кроуський був поінформований про цю діяльність. З окремих сіл переселилася значна кількість мешканців до Здолбунова, Квасилова та околиць. Відомі приклади зі Сланська, де значний політичний вплив мали сільські радикали, які пізніше утворили младочеське аграрне крило. У рукописних записках Штепанка-Копанського, окрім всього іншого, написано: «Переселення до Росії. Так само як і минулого року до Америки, так цього року переселяються до Росії. Цілі села залишають дім і йдуть у далеку дорогу – до Росії. Тридцять родин минулого року, тридцять цього року з Враного та околиць під керівництвом мельника Грюнера та купця Вацлава Ербека купили маєток у Росії, розділивши його між собою. Грюнер покликав ремісників з Чехії, зокрема Горжейшіго, теслю зі Сланого, щоб йому побудував чеський млин. Рільники з околиць Квіліц послали туди свого переговорника.» (Štěpánek Kopanský, Zápisky z roku 1870. Archiv A. Roubka). Подібним чином поступали і рільники з Лоунська. Пише про це у своїх записках Я. Пігерт з Домашіц (Roubek A., Lidové kronikářství na Lounsku, Praha, 1979. S. 46): «Того ж року від нас переселився Франтішек Угран, Вінценц Рей та його брат Фердінанд до Росії. І я теж поїхав туди подивитися. Був 14 днів в дорозі і нічого собі там не купив. Подобалося мені там, місцевість там добра.»
- 10) Поштовхом до переселення чехів стало польське повстання, яке викликало намагання царської адміністрації, державної політики посилити некатолицький та непольський елемент на Волині. З огляду на те, що чеська офіційна політика у випадку польського повстання стала на бік повсталих поляків, вона не могла підтримувати явно антипольський крок.
- 11) Як уже було сказано у п. 9, все ж таки тільки здається, що непрямыми засобами це переселення на Волинь неофіційно підтримувалося. Доказом була дійсність, що переселення з чеських земель надзвичайно збільшилося і для політиків це було ніби політичним вибаченням, що переселення на Волинь не веде до зменшення слов'ян, в той час як переселення до Америки шкодить слов'янській справі.
- 12) Франтішек Ян Єзбера (використовував також і російське ім'я та по-батькові Федор Иванович), нар. у 1829 році у Бржезніці, вчитель слов'янських мов в Празькій політехніці, в подальшому вчитель у Варшавському університеті, де організував російсько-слов'янський етнографічний музей. Працював вельми активно, організовуючи переселення до Росії.
- 13) А. Патера народився у 1836 році у Годліціх біля Бороуну, літературний критик, відомий слов'янофіл. Мав численні зустрічі з слов'янськими науковцями та політиками. Активно допомагав при організації чеського переселення на Волинь, хоча неофіційно.
- 14) П. А. Браунер, народився у Літомишлі у 1810 році, учасник етнографічної виставки у Москві, схилився до переселення чехів на Волинь як з народногосподарських міркувань, так і з політичних. Добрий знавець економічно-суспільних умов у чеському селі.

- 15) Кареш відомий своєю переселенською канцелярією до США, був охочим співпрацювати при переселенні чехів з Америки до Росії.
- 16) Див. і Робек А. Кореспонденція переселенців до США як етнографічне джерело.
- 17) З вище наведеного меморандуму видно, що у чеських переселенців у Америці були свої уявлення про своє майбутнє становище у Амурсько-Приморській області, які відображали, без сумніву, їх досвід з Чехії, але і їх досвід від перебування у Америці. Без сумніву, їх суспільно-політичні вимоги були для царської влади неприйнятними.
- 18) Це питання з'явилося при перемовинах на Московській етнографічній виставці (див. Пушкаревич).
- 19) Там же. Див і архів Е. І. Валечки (LNP, Praha), див і Гакл Б.: Ze zápiskou Josefa Bousa, českého hudebníka z Chlumu u Hořice. Na Krimu, див. Komenský J. A. Praha, 1877. S. 349 ad.
- 20) Valečka E. I. Černomorský okruh Kavkazu. Praha, 1871.
- 21) Див. Пушкаревич, де наведений весь текст листа у додатку.
- 22) Листи Ц. Кампелік адресував і М. П. Раєвському, православному священнику при російському посольстві у Відні (див. «Зарубежные славяне и Россия». Москва, 1975. С. 190-197). Схоже, що послав Раєвському, адресуючи його п. Петржічку (С. 197). Цікаво, що це був, очевидно, Л. Й. Ербер, який у гострій відповіді Раєвському жорстко засудив Кампеліка, і, здається, ця інформація, очевидно, призвела до падіння акцій Кампеліка (С. 495-497).
- 23) Про його діяльність написано і у американській чеській пресі, зокрема у часописі «Slavie».
- 24) Скрейшовський підтримував зв'язки з переселенцями і після втрати політичних позицій у чеських землях намагався отримати їх у закордонних чехів.
- 25) Пушкаревич. Ц Д (Цитований документ. На чеській С Д)
- 26) Там же.

Польща у кінці 18 та у 19 століттях

Щоб краще зрозуміти політичне життя у кінці 18 та у 19 століттях на територіях, куди простягалися інтереси польського королівства та царської Росії, необхідно познайомитися з тамтешнім історичним розвитком, який, передусім, відзначався трьома поділами Польщі.

Перший поділ Польщі відбувся у 1772 році, коли Росія, Прусія та Австрія після нічних дипломатичних перемовин у Петербурзі підписали угоду, за якою вище згадані держави розібрали наступні польські землі: Прусія – Вармію, воєводства Поморське, Малборзьке, Хелмінське та деякі дрібні частини Великопольщі над річкою Нотечею. Але їй не вдалося отримати Гданськ та Торунь, які могли б у боротьбі проти пруської окупації розраховувати на допомогу Англії та Голандії, в інтересах яких була вільна торгівля з цими містами. Загалом пруська здобич становила 36000 кв. км з більш ніж пів мільйона населенням. Росія отримала польський залишок Лівонії, Полоцьке та Мстиславське воєводства з частинами Вітебського та Мінського загальною площею 92000 кв. км з 1300000 мешканців білоруської національності. Значну частину отримала Австрія – 83000 кв. км з більше ніж 2,5 мільйонів населення, переважно поляків. Ці території простягалися на південь від верхньої Вісли, частина Краківського воєводства, Сandomirського, князівства Освенцімського та Заторського, далі Поділля і частина Волині. Так за один раз зменшилася польська держава на одну третину попередньої площі, втративши господарськи важливе Помор'я та розлогі краї Малопольщі.

Але не Україну, територію етнічно не польську, яка була першою серед економічних інтересів багатих польських магнатів. Це був кінець незалежності шляхетської Польщі. Існуюча до того залежність Польщі від царської політики після першого поділу ще збільшилася. Цариця Катерина вирішувала не тільки обов'язкові питання, але опосередковано через свого варшавського посла Н. Н. Рєпіна, пізніше Сладерна, втручалася і до питань другорядних, зокрема при призначеннях в органах управління чи призначенні нагород.

Вже перед тим у 1766 році протестанти та православні у Польщі уклали охоронну угоду, і на їх охорону виступило царське військо. Під тиском Росії вдалося досягнути рівних прав для протестантів та православних з католиками на з'їзді (сеймі) 1768 року. Сталося це якраз тоді, коли в Україні вибухнуло повстання селян під назвою Коліївщина. Повстання було викликане утисками з боку польської шляхти і його прискорили чутки про підготовку до переслідувань православних. Під керівництвом Івана Гонти та Максима Залізняка сільські загони зводили рахунки з місцевою польською шляхтою, яка володіла величезними латифундіями. [1]

До другого поділу Польщі призвів закон, прийнятий 3 травня 1791 року, який відміняв виборність трону. Після смерті Станіслава Аугуста повинна була зійти на трон саська династія. Король правив разом з шістьма міністрами, які очолювали владні комісії. Раз у два роки мав збиратися сейм, який схвалював постанови більшістю голосів. Міністри за свою діяльність звітували перед сеймом а не перед королем. Для шляхти залишили тільки основний становий привілей, однак надалі вже не розглядався шляхетний стан, даний при народженні, а володіння маєтком, що стало мірилом між класом володарів та підданих. В такий спосіб створювалися умови для розвитку капіталізму. Царській політиці потрібна була зручна нагода для нападу, і її як і багато разів у минулому надали самі польські олігархи. Лідери консерватизму попросили царицю про допомогу для захисту основних прав шляхетської республіки, які були порушені травневою конституцією, і Катерина у травні 1792 року послала до Польщі дві армії. Польська армія ще перебувала на стадії розбудови але не здалася на милість ворогу. Зокрема, добре себе показав на полях боїв в Україні корпус Понятовського, в якому служив і легендарний командир Тадеуш Костюшко. На цьому фронті поляки добилися певних успіхів, прославившись перемогою біля Зеленців, в честь якої був заснований військовий орден *Virtuti militari*. Цариця Катерина не полишала наміру відмінити травневу конституцію і після перемоги її війська під приводом того, що у Польщі зароджується нове яacobінство, домовилась з Прусією про наступний, вже другий поділ Польщі. Австрія, знесилена війною з Францією, не мала достатньо сил, щоб діями підкріпити свої вимоги. Пруське військо у 1793 році вторглося до Торуні та Гданська, де змушене було зламати збройний опір. Прусаки ще окупували воєводства Познаньське, Гвєзденське, Калішське, Сєрадзьке Іноврацлавське, Брєстсько-Куявське, Плоцке, далі Добржинсько і частину Мазовська, загалом 58000 кв. км. Царська Росія отримало при другому поділі воєводство Київське, Брацлавське, Подільське та частини воєводств Волинського, Брєстлитовського, Новгородського, Мінського та Віленського, тобто більшість України та Білої Русі, що означало велику за площею територію, десь 250000 кв. км з чотирма мільйонами населення. Надалі при польському королівстві залишалася частина України, Білої Русі, Литва і частина Лівонії.

Третьому поділу Польщі передувало повстання під керівництвом Тадеуша Костюшка, який проголосив 24 березня 1794 року на Краківському майдані повстання під гаслом «Свобода, цілісність держави, незалежність» та прийняв присягу війська. Від червня до вересня Костюшко успішно захищав Варшаву від царського та пруського війська, але розпорошені польські сили змушені були воювати водночас на декількох фронтах. Умови стали ще гіршими, коли на поле бою виступив зі свіжими силами генерал Суворов. 4 жовтня

Костюшко зазнав чергової поразки біля Мацієвич, і гіршим ніж сам неуспіх в битві було те, що поранений командир попав у полон. Моральний наслідок цього факту означав для повстання незаміниму втрату. Коли ж невдовзі Суворов після кривавої різанини здобув варшавське передмістя Прагу, польський король розпочав перемовини про капітуляцію.

Дипломатичні перемовини про третій поділ Польщі відбувалися ще майже до початку повстання. Значну активність проявила Австрія, вже почавши окупацію Люблінська. Хтивість зиску мало не привела до конфлікту між державами-учасниками. Коли ж Прусія заспокоїлась на Кракові, дійшли до угоди. Австрія отримала території між Бугом, Віслою та Підляшшя разом з Краковом, Росія отримала залишки Лівонії, Полісся, Литви, Волині та Жмуді, тобто приблизно території до Бугу та Німану, залишок з Варшавою дістався Прусії. За наказом цариці Станіслав Аугуст перебрався до Гродна, щоб тут 25 листопада 1794 року підписанням офіційного паперу формально погодитися з акцією, яка означала більше як на сто років припинення існування польської держави.

Внаслідок поразки Наполеона та його союзницьких польських сил більшість польських земель попали під владу Росії. Олександр I створив нові органи влади, відмінив конституцію варшавського князівства та задумався над об'єднанням всіх польських територій під своєю владою. В Парижі демонстративно провідав Костюшка та покликав до себе свого приятеля молодих років Чарторийського. В цілому йому досить легко вдалося добитися підтримки польського класу влади, тому що останній надіявся при підтримці царизму зможе найкраще зберегти свої феодальні привілеї. На Віденському конгресі у 1815 році російські плани щодо вирішення польської проблеми зустрілися з опором прямо зацікавлених з одного боку Прусії та Австрії та з другого боку Англії, яка не хотіла такого посилення Росії. Нарешті дійшли до компромісу: Торуньсько та Познаньсько дісталися Прусії, Тернопільщина Австрії, Краків став вільним містом а залишок князівства був перетворений на Польське королівство у складі Росії, але з самостійним управлінням згідно зі своєю конституцією. Цей поділ, який часто називають четвертим поділом, з невеликими змінами проіснував аж до проголошення незалежної Польщі у 1918 році. Центральна частина Польщі з Варшавою на відміну від результатів третього поділу у 1795 році попала під владу царської Росії.

На теренах королівства постійно відбувалися революційні потрясіння, які досягли свого піку в листопадовому (29.11.1830), далі у 1846 році, коли польське повстання сигналізувало початок великого європейського революційного вибуху, який відбувся у 1848 році. У цьому році зав'язалася співпраця польських та російських революціонерів в гуртку петрашевців, а також відомий український поет Тарас Шевченко хотів залучити поляків до Кирило-Мефодіївського братства, таємного демократичного товариства із загальнослов'янською програмою. [2]

Території російської окупації не зазнали під час революції 1848-1949 років суттєвих змін. Тому в кінці п'ятдесятих років починає зростати активність всіх суспільних верств в напрямку соціальних реформ та самостійності земель. Окрім глибокої кризи феодалізму, що відходив у минуле, посприяла тому і революційна ситуація в самій Росії та сприятлива міжнародна констеляція. Ліквідація залишків феодального устрою стала просто необхідною, йшлося тільки про те, хто її проведе і в чиїх інтересах. Це була нагода для польських владців, щоб спробувати під гаслом демократичних реформ втягнути сільські маси до народно-визвольного бою. Все, що діялося на теренах королівства, до певної міри проектувалося і на колишні польські території, в тому числі і на область Волині, яка нас цікавить в першу чергу. Необхідно хоча би трошки ближче познайомитися з розвитком у всіх цих областях, головню в Польщі, яка весь час намагалася отримати вплив на схід від своїх кордонів і постійно в значній

мірі його мала через шляхетсько-власницькі верстви, які на Волині мали багато великих маєтків і реалізовували свій вплив у широких околицях.

Царський режим після поразки в Кримській війні перебував у глибокій кризі. Росію потрясли селянські бунти і цар Олександр II постав перед необхідністю реформ, тому що політична боротьба поступово захоплювала всі суспільні верстви. Польська шляхта литовських губерній, де було досить значно розвинуте господарство, мала бажання приступити до реформ і цар використовував це бажання при тиску на російських землевласників. Тому були організовані губернські думи, щоб обговорити засади селянської реформи. Найбільш революційні сили в Росії, які намагалися скинути самодержав'я, симпатизували всім сусіднім народам, які боролися за самостійність, до прикладу у «Колоколі» А. Герцен. Перспектива революційного перевороту в Росії давала надії на успіх для нового польського повстання.

Коли у 1856 році вперше приїхав до Варшави новий цар Олександр II, його вітали з надіями, але вони не збулися. Заперечував побажання на розширення польської автономії а також ідеї про співпрацю з аристократією. Від 1860 року почалися у королівстві відбуватися патріотичні маніфестації та демонстрації під час похоронів учасників першого повстання, під час богослужб та при інших нагодах. 25 лютого 1861 року відбулася у Варшаві маніфестація, яка мала збільшити тиск на представників організації «Селянська спілка», щоб вони подали цареві вимогу в питанні відміни кріпацтва. Царські жандарми розігнали маніфестацію і під час наступних демонстрацій вбили кількох людей.

Половинчасті сільські реформи у Росії викликали масові заворушення. Царська влада збільшила тиск у відповідь на опір як дома, так і в королівстві, що привело А. Домбровського до швидких приготувань повстання, яке вибухнуло 22 січня 1863 року. За кордоном повстання прийняли зі зловмисним заспокоєнням в Англії та Австрії та з побоюванням у Наполеона III, зокрема, коли шеф пруської влади Бісмарк намагався скористатися своїм втручанням проти повстання, до розриву франко-пруських відносин. Повстанці програвали російському війську, яке перейшло до атак у лютому, у відкритих битвах, але після розпорошення їм знову вдавалося об'єднатися. Бій, обмежений королівством, не мав великої надії на успіх. Тому були намагання розширити повстання на Литву, Білорусію та Україну. Вдалося викликати деякі акції у Литві але, коли царські органи унеможливили приплив добровольців та зброї з Англії, невеликі загони були розбиті. В Україні, де польський елемент був найслабшим, оперував відділ Е. Рожицького та з Галичини намагався пробитися на Волинь з військом Й. Висоцький, але повстанці тут не мали більшого успіху. Не були виявлені намагання викликати збройний опір в Галичині та у пруській зоні окупації, хоча з цих частин Польщі приходили численні групи добровольців і була велика матеріальна допомога. Після кінцевого неуспіху повстання повстанці знайшли в цих неросійських зонах окупації свій притулок. Згідно з концепцією радикалів найціннішим союзником мав бути російський революційний рух, але передчасний вибух повстання та міркування про його антиросійський характер в наслідку дали те, що відозви Герцена в «Колоколі» та пряме намагання Бакуніна допомогти, не закінчилися бажаним успіхом. Однак, в боях прийняла участь низка російських вояків та офіцерів, та один з керівників таємної організації російських офіцерів А. Потебня загинув у битві біля Скали. Масові заворушення в Росії не виникли ще тому, що царським реформам все ж таки вдалося утихомирити село. Польському повстанню симпатизувала громадська думка в Європі від католиків до соціалістів-революціонерів. Прибували добровольці з різних країн, і між ними знайшли своє місце чехи та словаки. Ці симпатії мали різну мотивацію і не могли мати єдності. Найбільш послідовно про свободу Польщі висловлювалися західноєвропейські соціалісти. Так Маркс та Енгельс приділяли польському питанню багато уваги. На одних із зборів на підтримку

польського повстання у липні 1863 року були висловлені думки про необхідність створення міжнародної організації робітничого руху і цей план був реалізований через рік заснуванням Першого Інтернаціоналу. [3]

Після придушення повстання в Польщі нарешті розпочалися сільськогосподарські реформи, разом з тим у пруській та російській зонах окупації почався гострий антипольський курс. Прийшла російська бюрократія і адміністративна самостійність королівства була поступово ліквідована. Наступники управителя Берґа вже від сімдесятих років мали титул генерального губернатора і їм підкорялися адміністрація, армія та поліція. Для Королівства почали вживати назву Повіслянський край. В такому вигляді без змін аж до Першої світової війни тривав військовий стан і була запроваджена цензура. Значна кількість маєтків учасників повстання була конфіскована. Царська влада виступала також і проти католицької церкви, конфісковувала церковне майно та закривала монастирі. Православні храми та монастирі повернули православним віруючим у східній частині колишнього польського королівства, після цього на окремих частинах територій польська влада та католицька церква втрачали свій вплив. В польських анклавах на Волині, Литві та Білорусії і далі продовжували свою діяльність польські священники, але не мали вже необмежених можливостей втручатися у внутрішні справи православної церкви. Тільки в Галичині, яка залишалася в руках Австрії і надалі діяла унія, яка, взагалі то, була безсила проти намагань германізації та підтримки католиків з боку Відня.

Антипольський тиск у Литві, Білорусії та в Україні був ще доповнений жорстким законодавством в царині власності та податків. Цей наступ відбувався і проти інших неросійських націй на цих теренах. З певним запізненням та часом в більш мирній формі він застосовувався і до чеських емігрантів, які за цих складних умов видавалися на Волинь, починаючи з 1868 року.

Посилання

- 1) Melichar V. a kol. Dějiny Polska. Svoboda. Praha, 1975. S. 181, 184, 185.
- 2) Там же. С. 188, 189, 192-195, 202-209, 248.
- 3) Там же. С. 257-267, 276.

Причини переселення

Причини економічні, політичні та ідейні, які вели до еміграції на Волинь

При канцлерах Меттерніху, Баху та Беусту (Босту, нім. Beust) австрійська політика була дуже античеською. У цей час підтримувалися німці, а чехи на власній землі ставали економічно та духовно другорядною нацією. Головну увагу приділяли промисловості, передусім у пограниччі, де проживали німці, а землеробські чеські центральні області були занедбані. Австрійська ера абсолютизму та поєднаний з нею дуалізм насилували кожну спробу збільшення національної свободи та несприяли підприємництву на чеській периферії. Преференцію мали австрійські німці а після утворення у 1867 році Австро-Угорщини, тобто після утворення дуалістичної Австрії та Угорщини як федеративної держави, також і угорці, які пригноблювали словаків та інші слов'янські народи.

Упродовж розвитку капіталістичної суспільної формації у чеських землях прогресувало зубожіння та відносне перенаселення, особливо у землеробстві, яке внаслідок існування деяких непереборних феодальних пережитків (наприклад довготривалих виплат за викуп з кріпацтва, що впливало на купівельну спроможність землеробів) відставало від

промисловості. Тому це було переважно землеробське населення, яке становило в п'ятдесятих та шістдесятих роках 19 століття велику частину нашої еміграції. Головний потік чеського переселення, який був направлений до Сполучених штатів, в першій половині шістдесятих років у зв'язку з Громадянською війною у США частково розвернувся на схід, до царської Росії, де знайшов після відміни кріпацтва у 1861 році і після невдалого польського повстання у 1863-1864 роках сприятливі іміграційні умови. Переселення, обумовлене надією на отримання якісної землі, направлялося зокрема до Конгресовки та до України. Еміграційна хвиля з чеських земель збільшилася після програної Австрією війни з Прусією у 1866 році і після узаконення свободи в грудневій конституції від 1867 року. Люди під тиском переважно економічного характеру та приваблені розповідями про успішне процвітання на чужині залишали батьківщину. Росія, до якої їх прив'язували слов'янські симпатії і яка стояла на початку капіталістичного розвитку, вважалася країною необмежених можливостей так само як і Америка.

Д-р Йозеф Фолпрехт у своїй праці про чехів на Волині відмічає, що окрім економічних причин це були і політичні причини, які вели до переселення на Волинь. Пише: «Чехи в той час були повністю розчаровані розвитком політичних відносин в Австрії а, головню, результатом подій після 1848 року а також невиконанням цісарем і його владою даних обіцянок. Після програної Прусії війни у 1866 році та після введення дуалістичного управління міністром Беустом повітря в Чехії стало майже непридатним для дихання. Ця важка атмосфера, яка вела багато нашого люду до еміграції за Атлантичний океан, приносила і до найширших чеських верств і об'єднувалася з багатьма іншими причинами, підтримуючи еміграційні намагання. Ці причини були взаємопов'язані – разом політичні і соціальні, які були ще ускладнені причинами релігійними. Політичні відносини, триваюча ворожість Габсбургів та захоплення німцями діяли з подвійною силою на чеський робочий люду, який бачив чим далі тим більш явно, що політичні, національні, економічні та релігійні умови у Австрії нерозривно з'єднані і працюють на користь німцям та на шкоду чехам». [1] Тому дивилися наші люди на чужину, де бачили свободу, як це було в Америці. В Росії знову бачили єдину слов'янську державу того часу. Переселення, звичайно ж, викликало тривоги наших політичних діячів, які побоювалися його через надмірну чисельність.

Слов'янська думка тоді в Чехії та на Мораві була звернута до Росії досить сильно, причому в найширших верствах. Австро-угорський дуалізм, який німці взяли на службу, головню, щоб підкорити чехів, угорці – словаків та інших слов'ян, підтримував опір та підживлював надію на Слов'янство та його представників. Тому ніхто не дивувався, що в наших селах досить часто можна було побачити картини царя та його родини і видатних російських та сербських осіб.

Землі найбільшого зі слов'янських народів приналежали до себе і менш прогресивних, але політично мислячих людей. Не зважали, напевно, на те, що денаціоналізуються чи втрачати свою релігію, яка тільки встановлювалася. Перш за все думали про можливість успішного землеробського господарювання, забезпечення своїх родин з матеріального боку та підходящий політичний клімат у слов'янській імперії.

Наростаюче розчарування широких верств чеського населення через політичні та економічні умови в Австро-Угорщині ще підвищувало симпатії до російського народу, які утримувалися у високому пріоритеті після поразки Наполеона в Росії. Ці симпатії ще більше зросли після Слов'янського з'їзду у Москві у 1867 році, в якому прийняли участь найвідоміші політичні особи: Франтішек Палацький, Франтішек Ладіслав Рієгер та д-р Франтішек Браунер. Участь у з'їзді називали хресною ходою чехів до Москви.

Посилання

- 1) Folprech J. Dějiny České Volyně. Věrná stráž, 1950 (6.1.1950. S. 5)

Подорож чехів до Москви

Ще перед тим як чехи намірилися переселятися до Росії, сталася визначна подія, яка, правдоподібно, посприяла цьому рухові.

В шістдесятих роках у Москві мала відбутися етнографічна виставка. Цей загальнослов'янський захід, організований панславістами та слов'янофілами, був приурочений до слов'янського з'їзду, на який запросили представників більшості слов'янських народів. Чеську делегацію очолювали Франтішек Палацький та Франтішек Ладіслав Рієгер. Відвідання Москви назвали хресною ходою. Хресною ходою подорож до Росії у 1867 році назвали не тільки її учасники, які в такий спосіб хотіли проявити свої симпатії до вільної слов'янської держави, але і їх опоненти.

В чеській мові слово «rouť» означає справжня або істинна подорож і має релігійно-церковне значення. [1] Хресна хода викликала з одного боку велике збурення, підйом та надії в чеському суспільстві а на другому боці багато скепсису, навіть ненависті та злоби, передусім, у австрійських чиновників.

Хресна хода до Москви незаперечно була важливою політичною подією, на яку чехи, слов'яни та їх противники в Австро-Угорщині впродовж довгих десятиліть не забували і яка утримала свій актуальний зміст до кінця монархії. Цю хресну ходу, яку здійснили чеські політики з нагоди етнографічної виставки у Москві, зрозуміли як демонстративну протизагроз дуалістичним тенденціям у Австрії. Франтішка Палацького та Франтішка Ладіслава Рієгла прийняв 26 травня 1867 року в Петербурзі сам російський цар. [2] У подорожі прийняли участь як старочеські так і деякі младочеські політики, тому що дуалістична загроза на час зітерла розбіжність поглядів. Всі у Чехії зрозуміли, що обгрунтовані національні та політичні вимоги уярмлених націй знову були проігноровані.

Відвідання Росії австрійські органи влади правомірно вважали політичним гаслом і тому офіційна преса піддала їх нападкам. Письменник Йозеф Голечек у 1920 році проголосив: «Якби у 1914-1916 роках дехто з чеських продорожжючих був ще живим, то вони не уникли б австрійської шибениці. Так ними цікавилися у Відні ще через п'ятдесят років.» [3] Цей висновок відображає глибший зміст подорожі як тогочасний прояв, що постійно прискорювався, відчуження чеської нації від габсбурзької династії та дуалістичної імперії.

Боротьба чехів за національне самовизначення від скромних початків їх національного відродження була нерозривно пов'язана зі слов'янською ідеологією, з думкою вузької співпраці з близькими слов'янськими народами та надіями на допомогу сильної слов'янської Росії як останньої інстанції у найвищій нужді.

Систематична германізація періоду просвітництва абсолютизму (1740-1790) разом з подальшим ослабленням чеської державності об'єктивно прямувала до утворення єдиної державно-політичної австрійської нації. Але ця спроба провалилася вже на початку 19 століття, в тому числі через силу чеського національного відродження. В довготривалій історичній перспективі була, зокрема для чеської нації, далеко більш небезпечною тенденція німецького національного руху і утворення німецької національної держави на всій території німецького союзу після 1815 року, тобто на чеських та австрійських землях. Чехам в цих рамках мали бути

надані щонайбільше деякі мовні та культурні права тільки як підданим політичної німецької нації. Початково прогресивний та природний націоналізм поступово дегенерував в реакційний шовінізм войовничої епохи. В останній третині 19 століття формується ненависна ідеологія з очевидними рисами расизму, направлена, передусім, проти слов'янських націй і логічно проти єдиної великої слов'янської держави – «варварської» Росії. Ще за п'ятдесят років до гітлерівської жах-держави у Німеччині у масовому порядку поширювалися схожі думки про знищення або виселення цілих «культурно менш цінних націй», які стоять на шляху німецькій експансії. Ці ідеї перш за все стосувалися чехів і були гаряче прийняті німецькими націоналістами у чеських та австрійських землях. Частиною майбутньої Великонімеччини мала стати і габсбурзька монархія.

Чеська нація, разом з нею і словацька нація та інші слов'янські нації нарешті змогли оборонити існування своїх націй. Однак не можна забути, що все сталося тільки після безперечної поразки німецького імперіалізму у двох світових війнах.

Революція 1848-1849 років у габсбурзькій монархії зазнала політичної поразки. Негативні, гегемоністські наслідки віденської та угорської революцій по відношенню до законних вимог пригноблених ненімецьких та неугорських націй, передусім слов'янських націй: чехів, словаків, українців, словенців, сербів та хорватів, але і італійців та румунів, унеможливили утворення спільного фронту проти Габсбургів, які скористалися виниклими міжнаціональними конфліктами у монархії і зашкодили революції. З обіцянок, які влада була змушена дати чехам у квітні 1848 року (зокрема культурне, мовне та національне рівноправ'я), не могло бути і не було нічого виконано. Якраз у Празі придушенням стихійного повстання на Трійцю у червні 1848 року зазнала чеська революція від монархії важкої поразки.

Політичні, національні та культурні утиски вели в чеському середовищі до глибшого вдосконалення тодішньої слов'янської політики. Зокрема, повідомлення про підготовку до реформи у Росії, як про них говорив у Москві Н. А. Жеребцов, які, очевидно, були пов'язані з поразкою у Кримській війні (1853-1856), викликали в найбільш чисельному чеському ліберальному таборі переконання, що царська Росія зміниться після реформ у ліберальну конституційну державу. Ці надії заштовхнули на другий план недавні побоювання стосовно територіальної експансії феодальної російської імперії, які зіграли важливу роль у початковому формулюванні чеського австрославізму.

Наприклад, зміна поглядів чеського ліберального політика та визначного історика Франтішка Палацького на Росію є не тільки у його кореспонденції. У 1862 році разом зі своїм зятем Франтішком Ладіславом Рієром, який претендував на керівництво чеської політики, та іншими представниками чеського громадського та культурного життя, отримав орден від царя Олександра II. [4]

Чеська політика вже на зламі 1860-1861 років прийняла за основу своєї програми консервативну теорію історико-політичних індивідуальностей. Чеський австрославізм звідти розвивався на платформі чеського історичного права. Робив наголос на співпрацю і з неслов'янськими народами, зокрема угорцями, та вважав збереження монархій як федерацію історичних державних об'єднань, в яких повинне було бути забезпечене рівноправ'я окремих народів.

У керівництві чеської національної політики вже на початку 60 років формуються політичні партії, що триває аж до 1873 року. Деякі судові джерела ще відтоді говорять про старочехів (Палацький, Рієр) та більш демократичних младочехів (Карел Сладковський, оточення «*Národných listů*» на чолі з їх редактором а пізніше власником Юлієм Грегром). Найбільш революційна частина, зокрема чеська радикальна демократія, сильно постраждала

під час неоабсолютизму і не була здатна відтворити ні у кінці 50 років, ні упродовж 60 років сильніший політичний центр. Багато її однодумців, наприклад Карел Сладковський та Вінценц Вавра Гаштальський, переходили на молодочеський напрям. Винятком був Йозеф Вацлав Фріч, який після еміграції у 1859 році продовжував революційну діяльність, рішуче відкинув австрославізм та співпрацював з російською революційною еміграцією (Герцен, Бакунін), польськими, угорськими, хорватськими та італійськими революціонерами (Гарібальді).

Від початку 60 років органи чеської громадської думки уважно слідкували за оживаючим польським національно-визвольним рухом в тісному взаємозв'язку з довголітньою цікавістю про революційні бродіння у Росії. У Чехії були добре знайомі цілі російської революційної демократії, зокрема був популярним Олександр Герцен. Відзначимо, що перші коментарі в чеській пресі, які після початкового скепсису прийняли повстання з симпатіями, прямо обумовлювали його успіх революційній польсько-російській співпраці. У відношенні до польського повстання у чеській громадськості швидко сформувалися три головні течії слов'янської точки зору. Найбільш чисельним був молодочеський полонофільський напрям, який представляла група з оточення братів Юлія та Едуарда Греґра, Карла Сладковского та ін., його трибунами були «*Národní listy*» та «*Hlas*». Підтримка, яку надавав цей напрям польській справі була, однак, переважно моральною. Тільки декілька одиниць з цього околу прийняли участь у допоміжних акціях (таємні збірки, підтримка втікачів та, зокрема, набір десятків добровольців). Це все організувала радикально-демократична група під впливом Й. В. Фріча з паризької еміграції. Ця група мала правильне уявлення про взаємозалежність польського повстання із загальноєвропейською боротьбою за демократію та теж поєднувала розв'язанням польського питання з боротьбою за завершення революції у Австрії та перспективами чеського революційного руху. Третій напрям утворювали критики польського повстання, його висловлювали керівники офіційної чеської політики Палацький та Рієгер. Парадоксом було те, що офіційному керівництву повністю вийшли з під контролю всі головні чеські газети, які їх точку зору критикували та заперечували. При цьому потрібно зауважити, що русофільство цього напрямку було не без винятків щодо царизму і їх не можна ототожнювати зі сліпим схваленням царської деспотії.

У виступах Палацького та Рієґра була присутня їх надія на фундаментальні зміни у Росії після запровадження царських реформ. Палацький все ж таки не вагався привселюдно визначити тогочасну харизму як «амальгаму владних засад монгольських та германських» і разом з тим одним подихом підняв завдання царя-реформатора як «визволителя свого народу». Якби Росія сама розпочала своє внутрішнє відродження, то могли би з ним примиритися поляки. Тому з погляду слов'янізму Палацькому та Рієґру повстання представлялося як братовбивча боротьба, тобто боротьба даремна і безвідповідальна по відношенню до свого народу. Вимагання східних історичних кордонів Польщі потім відкинули як прояв намагань польської шляхти панування над українцями.

Радикально демократичні опоненти, взагалі, мислили принципово інакше. Ми стоїмо на засадах і хочемо взаємності слов'янських народів, але ніколи взаємності з російською владою, з царствуванням; говорячи про свободу поляків, ми говоримо і про свободу росіян, – писав чотирнадцятиденник «Правда». На сторінках цієї ж газети об'ємно заперечував протипольські аргументи Палацького та Рієґра і Й. В. Фріч. Намагався також підламати їх авторитет «вождів нації», але з малим розголосом.

Криза слов'янства від 1863-1864 років мала в чеському середовищі, окрім своєї принципової основи російсько-польської, ще й важливий аспект австрослов'янський та загальнослов'янський, в якому чеське слов'янство підкорялося проблемам політичної

практики. Іншими словами, з австрофедералізму офіційної чеської політики виростало і нове розуміння чеського слов'янства, в конкретних програмних проявах, підмінене власним національним інтересом. Тільки так можна пояснити дивний перехід гарячих младочеських полонофілів на русофільські позиції у 1867 році.

Відповідно нездатність режиму Сх(Ш)мерлінґа зламати угорську опозицію почала віденська журналістика серйозно вважати за дуалізм, тобто в односторонній угоді з угорцями. При цьому чеське питання повністю підлягало вдалому розв'язанню австро-угорському. У публічній відповіді Рієґла у листопаді 1864 року є вартий уваги доказ твердження, підкріплений характерною слов'янською аргументацією, що дуалізм представляє набагато більшу загрозу для Австрії, ніж для чеської нації. Згідно з Рієґром «Чехи, звичайно, досить довго були під Австрією, так, славно були і довели б, дасть Бог, і після неї бути.» Потім Рієґр переконує, що чехи не повинні боятися ані дуалізму, ані потонути в німецькому морі: «якщо будемо спиратися всією спиною на колос 80 мільйонів слов'янства, то навіть, якби справи колись стали так, коли б вони йшли про нежиттєздатність нашої нації і австрійська імперія нас не могла врятувати, далеко ми не були б самогубцями, якби навіть за допомогою слов'янства бажали це вирішити?» Це суттєве запитання залишалося і надалі актуальним.

Коли ж до громадськості дійшли слухи про перемовини трону з угорськими дуалістами виступив у квітні 1865 року Ф. Палацький з об'ємним теоретичним формулюванням чеської політичної програми. Серія його статей в газеті «Národ», підписаних «Ідея австрійської держави», є вартим уваги плодом чеської політичної думки свого часу. Палацький як і в 1848-1849 роках був пересвідчений, «що досить малі землі...не можуть постояти самі за себе», і тому їм Австрія потрібна. Рекомендує, звичайно, всеосяжну реорганізацію монархії на кшталт групи земель, а саме: «згідно засад та відношень історичних, географічних спільнот». Одною з таких груп земель майбутньої нової австрійської федерації є, безумовно, чеська земля. Однак, коли б у габсбурзькій монархії переміг дуалізм та національні утиски, вона втратила б право на своє подальше існування. Чехи не є одними і про своє майбутнє не побоюються: «Були ми перед Австрією, будемо і після неї» [5]

Чеським політикам, які в знак протесту проти наступаючому дуалізму покинули 13 квітня 1867 року земський з'їзд і стали в пасивну опозицію проти влади Беуста, прийшло запрошення до Москви на Етнографічну виставку, яку приурочили до першого слов'янського з'їзду. До речі, в Празькому слов'янському з'їзді у 1848 році росіяни офіційно не приймали участі через його австрославізм, російські слов'янофіли його не признавали. Дійшли до думки, що необхідно скористатися цією нагодою щоб, зокрема, з'ясувати, чи Росія не допустить анексію чеських земель Німеччиною у випадку розпаду монархії. Також було дуже потрібно пересвідчити європейську громадськість, що чехи та інші малі слов'янські нації не є самотніми і безсилими, вони є частиною великого слов'янського світу, від якого можуть сподіватися на реальну допомогу. Відношення австрійських слов'ян до дуалізму в цьому сенсі, власне, стає питанням міжнародним.

Керівником Російської етнографічної виставки, яку організувала Спілка друзів природничих наук при Московському університеті, за пропозицією доцента кафедри філології у Петербурзі В. І. Ламанського був призначений історик, професор Московського університету Н. А. Попов. За його пропозицією потім довірили перемовини з австрійськими слов'янами російському послу у Відні М. Ф. Раєвському, відомому своїми всеслов'янським переконаннями і багатьма слов'янськими зв'язками. Раєвський навіть видав у 1866 році у Відні німецьку брошуру про призначення та цілі виставки.

Ідея поєднання виставки зі слов'янським з'їздом поступово набула реальності в міркуваннях про запрошення не тільки науковців, але і видатних представників політики окремих слов'янських націй. [5a]

Пропагандою етнографічної виставки як загальнослов'янського заходу, поєднаного зі з'їздом слов'ян, почали перейматися ведучі панславісти та журналісти-слов'янофіли М. Н. Катков («Московські відомості») та І. С. Аксаков («День»). Зростаюча цікавість у російському середовищі, дозвіл та благословіння органів влади, що відобразилось у фінансовій дотації Московської міської думи (10000 рублів), забезпечення безкоштовного проїзду по російській залізниці та безкоштовного проживання, харчування тощо для слов'янських гостей. Про вибір учасників з'їзду на початку квітня радився перший член підготовчого комітету історик та публіцист Й. Ф. Самарін зі знавцем слов'янських відносин В. І. Ламанським, доцентом кафедри слов'янської філології Петербурзького університету, який перший подав ідею скликати водночас слов'янський з'їзд. Свій задум доніс історик та професорові Московського університету Н. А. Попову, якого пізніше комітет назначив головним організатором слов'янського відділення виставки та посередником у стиках з науковими інституціями та особистостями у слов'янських землях. Патрунував виставку син царя, великий князь Володимир.

Стосовно Чехії, то вирішення запрошень було покладено на повіреного православного священника при віденському посольстві протоієрея М. Ф. Раєвського, який разом з К. Й. Ербеном у квітні 1867 року став центральною постаттю при забезпеченні чеської участі. Палацького та його зятя особисто запросив Погодін, який зробив великий вклад у підготовку з'їзду.

Михайло Петрович Погодін, історик та професор Московського університету, був одним з перших росіян, який ближче познайомився з чеським середовищем. У 1835 році він відвідав Прагу, де не тільки детально познайомився з висновками чеського славістичного дослідження, але і познайомився з гарячим патріотизмом та слов'янським ентузіазмом тодішньої чеської інтелігенції. Тоді зав'язав дружні стосунки, зокрема з визначним науковцем Павлом Йосиповичем Шафариком а також з Франтішком Палацьким, які підтримував впродовж всього життя. Він з ентузіазмом пропагував чеську науку у Росії, де самовіддано піклувався і про матеріальні потреби своїх чеських друзів.

Уподовж закономірно виникаючих суперечок з представниками політики та науки вже розвинутих слов'янських націй у слов'янофілів, безперечно, були заслуги стосовно їх кращого розуміння російського суспільства, вони внесли свій вклад до встановлення тісніших зв'язків, обміну культурними цінностями і, зокрема, українців та словаків у габсбурзькій монархії та слов'янами на Балканах, яких підтримували не тільки морально але і матеріально. [6]

Московська хресна хода в результаті стала першорядною політичною подією ще раніше, ніж її учасники перетнули російський кордон. Як влучно відмітив у своєму щоденнику Едуард Ґреґр, який перед цим фундаментально виклав свою попередню точку зору і просив протоієрея М. Ф. Раєвського, щоб його теж включили до складу чеської делегації на етнографічну виставку у Москві, «наука в цьому випадку є тільки ширмою для політичних цілей». Це розуміла і віденська влада, яка, однак, побоюючись поглиблення кризи дома та реакції з боку офіційної Росії, не відважилася заборонити подорож слов'ян до Росії. Тим не менше зробила деякі кроки, щоб її політичне значення в Петербурзі торпедувати.

В Празі московська подорож стала причиною великих турбот керівника поліції Адольфа С(Ш)трауба, який вже довгий час намагався зрозуміти значення підняття хвилі русофільства в Празі та Чехії.

З історії чеської участі у московському слов'янському з'їзді тісно була пов'язана подорож Рієгра та Палацького до Парижу, здійснена вже 24 квітня. Тамтешня їх «дипломатична акція» добре висвітлює проблематику чеської політики у 1867 році, тобто важливість завдань, які мала вирішити. Старочеські лідери намагалися в Парижі прозондувати можливість отримати підтримку з боку французьких владних кіл чеської дуалістичної політики. Але в цьому розчарувалися. Переконалися, що чеське питання у Франції дуже мало відоме. За словами Рієгра Францію Наполеона III «не цікаво, хто там володарює в Австрії і яким чином є організовано; вони хочуть, щоб існувала Австрія, і на ту мить – нехай буде як є – аби лиш тільки могла наростити військову силу, і то на користь Франції проти Прусії». Рієгр так висвітлив тенденції тогочасного зближення Франції та Австрії. Беустова австрійська влада не полишала думки про відповідь за Градец Кралове і внаслідок погіршення франко-німецьких відносин ставила на союз з Францією.

У акції Рієгра та Палацького в Парижі була своя логіка якраз у взаємозв'язку з подорожжю чехів до Москви і опиралася на намагання пошуків міжнародної підтримки для вирішення чеського національного питання. В цьому розумінні мова йшла про свідомий початок модерної закордонної чеської політики, яка аж до кінця монархії мала свої фундаментальні компоненти – російський та французький.

Париж покинули 15 травня 1867 року і того ж дня раннім віденським потягом з Праги від'їхала головна частина чеської делегації. Разом з мораванами о другій годині після півночі 16 травня сіли на потяг у Пржерові, в якому вже були південнослов'янські подорожуючі.

Московські організатори слов'янського з'їзду нарешті записали до списку учасників загалом 81 особу, з яких 80% було з габсбурзької монархії. Найбільш чисельною та найбільш представницькою була якраз чеська делегація, загалом 24 особи. Вагу чеської делегації піднімала реальність, що до великого задоволення організаторів в ній були представлені чільні політики старочеського та младочеського напрямків, які стояли біля керма чеської політики того часу. Поруч з Палацьким та Рієгром це були, зокрема, Франтішек А. Браунер, старочеський депутат земського парламенту та д-р Юліус Греґр, власник та видавець младочеського органу «*Národní listy*». Культурний фронт представляв празький міський архіваріус К. Й. Ербен, бібліотекар Національного музею Антонін Й. Вртятко, асистент Національного музею Адольф Патера, художник Йозеф Манес та ін. При переїзді через Польщу, яка ще не опам'яталася від неуспішного повстання у 1863-1864 роках, їх скромно вітали на деяких станціях. Це було грандіозніше та сердечніше на російській території. Вже другого дня 19 травня до подорожуючих приєдналися Палацький та Рієгр. Рієгр перебрав на себе роль виступаючого не тільки від чехів, але і від інших подорожуючих. Біля Вільнюса подорожніх досить славно привітали у стародавньому місті Псков, де за офіційними чеськими повідомленнями «старі та молоді, багаті та бідні нескінченно кричали «Ура!» та «Слава!», чому навчилися від Чехова з дивовижною швидкістю та очевидним задоволенням».

Потік вражень з подорожі буквально затопив слов'янських гостей. Промови офіційних представників, православного священника Пчолки, прояви щирого піднесення росіян, блиск мундирів, гучне вигравання військових оркестрів, мистецькі та релігійні враження – це все додавало сил і вражало тих, хто звик у себе на батьківщині до образ та насмішок сильних. Пробуджувалася самосвідомість у завжди обережних чехів. У Петербурзі також натхненно привітали делегатів, коли, зокрема, Палацький та Рієгр «були майже задушені обіймами та поцілунками». [7]

Свято св. Кирила та Мефодія 24 травня 1867 року вшанували подорожні своєю присутністю на урочистих богослужбах у відомому петербурзькому храмі св. Ісаакія. Під час

проповіді було згадано, якою важливою є єдність усіх слов'ян. Проповідник жалкував, що «деякі з слов'янських народів обставинами та причинами відторгнуті від єдності з іншими братами своїми. Навіть чеські мученики Ян Гус та Єроним Празький, які у свій час відвідали Русь, не мали можливості працювати у цьому напрямку.» Ця рішучість властива всім слов'янофілам та частині російської інтелігенції, які побачили в гуситстві спробу перебороти церковний розкол на користь православ'я. [8]

Найбільше політичне значення під час перебування в Петербурзі мала участь подорожніх на урочистому обіді, організованому Шляхетним клубом і, звичайно, прийом у царя. Місце для виступаючого було визначене хоругвами та іконою св. Кирила та Мефодія, над якими на синій основі був золотий напис: «Слов'янська мова і російська одна». Над цим написом був розташований царський орел, по боках якого прапори в червонобілосиніх та чорнобілочервоних кольорах. Під галереями були повішені великі гарно намальовані знаки слов'янських земель, над входом до зали загальний знак чеської корони. Ці декорації доповнювалися великими написами імен визначних осіб слов'янських націй. До чеських земель відносилися імена Сама, Боржівоя, Пржемисла Отакара II та Яна Жіжки, словацьких – Ростіслава, Матуша Тренчіанського та Яношіка.

Політичне значення подорожі, зокрема в очах віденської влади, австро-німецької, угорської і, зрозуміло, слов'янської громадськості закріпилося прийомом подорожніх у царя 25 травня 1867 року. Нема чому дивуватися, що вона викликала таке хвилювання та міжнародний розголос. За чотирнадцять днів до коронації австрійського цісаря угорським королем чехи, словаки та слов'яни повністю заперечували дуалізм і замість того, щоб бути на дорозі до Пешту «віддавали почесні» російському царю. Старонове пугало панславізму, зтілеснене нині в очах німецько-австрійських та угорських журналістів у подорожі до Москви, вело до помстихтивного крику про розрахунки з її учасниками, як «державними зрадниками». [8a]

Цар Олександр II дав аудієнцію 23 слов'янам в присутності цариці та своїх дітей. Чехів представляли Палацький, Рієр, Ербен та Гамернік а словаків Й. Єсенський. В першу чергу цар привітався з присутніми словами: «Будьте теж привітані, панове! Вітаю Вас, рідні слов'янські брати, на рідній слов'янській землі. Надіюсь, що будете задоволені підготовленим прийомом тут і у Москві. До побачення!»

Марафон подорожі продовжувався з Петербургу у південно-східному напрямку, щоб 28 травня увечері досягти Москви. По дорозі повторювалися щирі привітання. Подорожніх, зокрема, розчулила депутація Великого Новгорода, яка подолала 120 верст, щоб мати можливість їх привітати. [9] Привітання у Москві було надзвичайно теплим, натовп людей заповнював вокзальну залу та прилеглі вулиці. Московський міський голова Ф. Щербаков привітав гостей сердечним виступом та від імені міста подав Палацькому за старим слов'янським звичаєм хліб і сіль.

Найвизначніші перемовини відбулися на зборах вісімнадцяти російських наукових спілок та на урочистому обіді, організованому у Московському університеті 30 та 31 травня. Далі було засідання товариства друзів російської літератури 1 червня та великі збори у московському парку Сокольники 2 червня. Відбувалася також ціла низка прийомів у голови міста Щербакова і у окремих будинках слов'янофілів та панславістів (Поґодіна, Каткова) та московського митрополита Філарета. [10]

29 травня слов'янські гості відвідали етнографічну виставку, яка, власне, формально пояснювала їх подорож до Москви. На чолі з Палацьким та Рієром в супроводі Н. А. Попова подорожуючі швидко пробігли виставкою. Офіційний перегляд не тривав більше години.

З якою цікавістю та піднесенням подорож чеських політиків супроводжувалася та приймалася бачимо з чотирьох телеграм, які були надіслані до Москви.

З Гумпольця 29 травня: «Милим та щирим приймачам гостей слов'ян, нашим дорогим братам на святій Русі прокричимо голосно «Слава!» Нам, чехам, які воюють з ворожими силами завистливих елементів Ваша братська любов є могутньою опорою та підтримкою великого майбутнього слов'янства. Міщанство гумпольське, міський староста Направнік.»

З Роудніці, 3 червня: «Ми, чехи, які зібралися на священному місці, щоб віднайти закладний камінь для Національного театру, надсилаємо Вам, російські брати, щире подяку за чудовий прийом наших краян і прокричимо загальнослов'янській взаємності: «Ура! Слава! Хай живе!»

З Лисі над Лабою 3 червня: «Боже, благослови Москву, матір всіх слов'ян! Боже, благослови слов'янське братство!»

З Праги. 3 червня. (Від Сокола): «Ми, чеські слов'яни, поздоровляємо своїх братів великого народу слов'янського. Майбутнє за нами!»

8 червня подорожні з Москвою офіційно але сердечно попрощалися і розпочали зворотню дорогу із кількадевною зупинкою в Петербурзі, відвідавши 11 червня Павловськ, де були представлені та радо прийняті великим князем Костянтином Миколайовичем, його дружиною та дочкою, нареченою присутнього там же грецького короля Георгія.

12 червня на засіданні Географічного товариства в Петербурзі Рієр запропонував можливість орієнтувати чеське переселення замість Америки до південної Росії. Додамо, що у себе на батьківщині зробив у цьому напрямку конкретні кроки. [10a]

При відвіданні Кронштадту присутній на обіді православний священник проголосив тост в пам'ять магістра Яна Гуса, мученика за слов'янство, як він проголосив. Нарешті подорожні приготували подячний лист «всім росіянам», в якому за братерську гостинність, оцінили етнографічну виставку як «цілком вдалу справу» та загалом виділили потребу взаємної підтримки та співпраці слов'ян.

Безпосередній розголос московської подорожі в чеському середовищі був величезний. Зріс попит на вивчення російської мови, були видані нові російські розмовники. Лекції з російської мови з'явилися і у щоденній пресі. При святкуваннях, противладних демонстраціях, навіть по шинках, незважаючи на поліційні заборони та покарання, спонтанно співали російський гімн. Полонофіл від 1863 року та товариш Фріца К. Сладковський навіть у 1869 році перейшов у православну віру, а православ'я за фінансової підтримки російських слов'янських рад при заслужі Ф. А. Браунера знайшло у 1871 році в Празі свій прихисток у церкві св. Миколая на Староместській площі. [11]

В атмосфері русофільського захоплення, символом та джерелом якого була хресна хода, притихли критичні голоси щодо поїздки до Москви. Громадська полеміка, яку вели Й. В. Фріч з Браунером на сторінках «Národních listu» і у своїй приватній переписці зі свіжим русофілом Юлієм Греґром, не знайшла потрібного розголосу, за винятком тепер уже засудження всією громадськістю Фріча чеськими журналами і навпаки – похвал у німецьких газетах.

З протесту чеського суспільства проти дуалізму народився масовий національний рух опору, який знайшов свій вираз у могутньому «таборовому русі», у якому у 1868-1871 роках прийняло участь півтора мільйона людей. На народних «таборах» однозначно відкидали дуалізм і широко приймали основну вимогу – так звану державно-правову декларацію чеських політиків від 1868 року – самостійна чеська держава на основі історичного права в рамках габсбурзької монархії, в якій було б забезпечене рівноправ'я націй.

Боротьбу за національне самовизначення чеське суспільство демонструвало небаченим способом вже 28 серпня 1867 року при перевезенні клейнодів для коронування чеських королів з Відня, де їх зберігали під час війни 1866 року, могутньою участю простого люду з різних національних спілок, прославляючими вогнями від австро-моравського кордону вздовж траси потяга аж до Праги; прекрасним національним святкуванням на Летні у Празі, під час якого «оркестри, чергуючись, грали народні пісні та російський гімн, а увечері був «чудовий салют».

Боротьба за чеську державу з використанням чеського історичного права була для національного руху того часу водночас боротьбою за демократію, при якій було б неможливе національне пригноблення. Чим більше до національного руху долучалися широкі народні верстви, тим він ставав демократичнішим і тим більше переходилися вузькі межі націоналізму. В цьому сенсі в чеському середовищі також ідея слов'янської взаємності починає наповнюватися новим, міжнародним змістом. Це ж саме стосується і русофільства, віддавна існуючому вже в чеському національному відродженні і в такій мірі присутньому в тих роках, коли остаточно сформувалася сучасна чеська нація.

Франтішек Палацький у 1848-1849 роках побоювався Великонімеччини та феодальної Росії. В ім'я збереження самобутнього існування чехів та інших малих слов'янських націй боровся за утворення федералізованої Австрії. У 60 роках вже пересвідчився, що суспільний прогрес, який на його думку відображався у царських реформах після програної Кримської війни, сприятиме, що «за одне російське покоління російська нація, яка поки що пасивна, виступатиме все більш активно на світовій арені саме в сенсі старослов'янської демократії». [12]

Чеське русофільство завжди розрізняло російський народ і царську владу. Коли Палацький в кінці свого життя замислився над майбутнім чеської нації у випадку розпаду дуалістичної габсбурзької монархії, у нього була найбільша надія на російський народ, його «дух» він представляв ідентичним з чеським. Він добре усвідомлював силу чеської нації. Чехам би вже «ніколи не зітерлося в пам'яті, що мають права від самого початку, підданими можуть бути лише самим собі, тобто своїй власній владі, своєму власному правителю». Прусаків через їх германізаційну фурію могли би вважати тільки головним ворогом – ворогом своєї нації. Що до росіян то він мав протилежну думку, а саме: що природніми кровними братами, друзями та помічниками своїми стали би найвірнішими, не підданими а союзниками і, скажімо, при потребі авангардом у Європі. Надія Палацького насправді здійснилася. Правда за зовсім іншої історичної ситуації способом, який далеко виходив за межі його уваг.

Хресна хода до Москви влила потрібні надії і впевненість у собі тим, які вирішували покинути свою невільну батьківщину та з'єднати свою власну долю з долею націй Росії. Мали достатньо інформації про дружбу, яку росіяни проявляли до всіх слов'ян та чехів зокрема.

Франтішек Ладіслав Пієгер, який виголосив найважливіші промови під час подорожі в Росію, очевидно, був ініціатором руху за те, щоб направити інтерес переселенців на Росію, як про це він заявив у Петербурзі. Які конкретні кроки зробив у цьому напрямку, ми можемо тільки здогадуватися. Очевидно, дав поштовх пропагуванню переселення до Росії. Чеська преса надала для цього можливості. Ще у 1867 році від'їхав до Варшави Пржібил, щоб з'ясувати можливості переселення та вів перемовини з фірмою Вілконський-Бордаш.

Посилання

- 1) Šesták M. Pouť Čechů do Moskvy roku 1867. Melantrich. Praha, 1986.

Шестак у своїй праці зразу ж на початку пише, що «Чехи та інші подорожуючі у всякому випадку у тривожному 1867 році точно не їхали до Москви молитися». Проте для цього мали багато можливостей, про що ми дізнаємося з подальшого перебігу подій. Були учасниками багатьох богослужб і у багатьох місцях їх вітали православні священники, які часто говорили про слов'янських апостолів віри, святих братів Кирила та Мефодія, як про спільні джерела християнської віри для більшості слов'ян, також говорили про магістра Яна Гуса.

Автор згадує про те, що після невдалого замаху польського емігранта Березовського на Олександра II у Парижі, подорожуючих запросили на окрему богослужбу: «Замах був неуспішним і Рієгер з іншими присвятив певний час подячним богослужбам за охорону царя, що отримало окрему оцінку у росіян.» (С. 34) Далі він пише, що «приятель Фріча К. Сладковський навіть у 1869 році перейшов до православ'я», що доводить, що подорож мала і релігійний вплив на її учасників.

- 2) Керівники чеської групи Рієгер та Палацький відвідали 21 травня австрійського посла у Росії Ревертеру, попросивши його бути посередником в організації аудієнції у царя для деяких подорожніх з монархії. Посол підтримав їх при умові дотримання формальностей: царю він міг представити окремих відомих осіб, але не як депутатів з'їзду, який віденська влада, звичайно ж, не визнавала. Палацького та Рієгра прийняв російський міністр закордонних справ А. М. Горчаков 22 травня, який обумовив аудієнцію згодою австрійського посла. Розмова була короткою та строгою. Палацький очікував більшого від неї. Пропонував, щоб чехи перед Горчаковим висловили сподівання, що Росія не допустить загибелі їх народу.

Через чотири дні відбулася аудієнція у царя. Її поєднали з переглядом царського палацу та гостиною. 26 травня вранці о 10 годині поїхали слов'яни у Царське Село, де їх привітала депутація міста. У царській резиденції їх зустрілили представники двору і вони прийняли участь у богослужбі. Потім 23 слов'яни вишикувалися згідно з порядком, встановленим церемоніалом: спочатку серби з Сербії, далі болгари, чехи, серби і за повідомленнями чеської преси і словак Й. Есенський. Чехів представляли: Палацький, Рієгр, Ербен та Гамернік.

Цар Олександр II був на аудієнції разом з царицею та дітьми. Австрійських підданих представляв посол Ревертера. Цар кожному сказав декілька нічого не означаючих слів, тільки у випадку сербів з князівства проявив зацікавленість Росії долею їх країни. Чехам нібито, що йому приємно їх бачити між іншими а Палацькому нагадав на їх зустріч у Римі ще перед вступом його на трон. Цариця теж деякий час розмовляла з Палацьким. Вела мову про чеську літературу, про мовний пуризм чехів і висловлювала жаль через те, що слов'яни не використовують однакову азбуку. Фріч іронічно до цього додав: «Яким є задоволення для голови найбільш філологічного народу розмовляти з царицею, народженою німкенню, про загальнослов'янську азбуку, яка це честь для бідних чеських літераторів поснідати у дворцевих кімнатах Царського села.»

Пройшов рік і російський цар у розмові з послом Австро-Угорщини висловив своє відношення до чехів та їх подорожі: «Правдою є те, що це є симпатії, але нехай австрійський цісар не думає, що я би хотів переманити його підданих. Подорож і всі ці демонстрації мені противні, я до цього непричетний, мені жаль.» Очевидно, мова йшла про «високу дипломатію», яка мусить враховувати реальну ситуацію та

довгострокові цілі. Австрія тоді була безпосереднім сусідом Росії і обидві імперії мали спільні інтереси, наприклад, у Польщі.

- 3) М. Шестак до вердикту Я. Голечка пише: «Нехай для нас сьогодні ці слова здаються піднесеними чи навіть розкривають глибший зміст подорожі як прояву від тих часів все більш прискореному відчуженню чеського народу від габсбурзької династії та дуалістичної імперії.»
- 4) Šestak M. Pouť Čechů do Moskvy roku 1867. Melantrich. Praha, 1986. S. 2.
- 5) Там же. С. 7.
- 5a) Там же. С. 15.
- 6) Там же. С. 14.
- 7) Там же. С. 25.
- 8) Там же. С. 26.
- 8a) Там же. С. 28.
- 9) Там же. С. 29.
- 10) Там же. С. 30.
- 10a) Там же. С. 36.
- 11) Там же. С. 40.
- 12) Там же. С. 40.

Переселення до Росії

Переселення до Росії розпочалося, зокрема, у 60 роках минулого, 19 століття. Ще раніше від'їжджала до Росії значна кількість чеської інтелігенції, вчителів гімназій, лікарів, музикантів та ремісників. Збільшення числа тимчасових імігрантів відбувалося за рахунок сільськогосподарських спеціалістів, керівників великих маєтків та лісників, подорожі чеських ремісників для отримання досвіду, чеських народних музикантів, арфістів, бродячих музикантів та бродячих оркестрів. [1] Проте, до більшого переселення до Росії дійшло лише на початку шістдесятих років. Зокрема, переселення розширилося після поразки польського повстання від 1863-1864 років і після етнографічної виставки в Москві у 1867 році, коли чеське представництво дало згоду на цю еміграцію. В Чехії виникло декілька комітетів, переважно напівлегальних, у Празі у напівлегальний спосіб виникли і російські іміграційні канцелярії. [2] Значну роль там відігравали і чеські підприємницькі кола, зокрема група навколо Оліча, яка також з цієї чеської іміграції до Росії створила і великий бізнес. [3], [4] Цьому аспекту була приділена в чеській історіографії велика увага.

Великий вклад у заселення Волині мала, зокрема, графиня А. Блудова, яка мала особисті контакти з царською адміністрацією та зі слов'янофільськими колами. До прикладу, мала контакти з В. Ганкою, Пржібілом та Олічем, які в кінці шістдесятих років стали посередниками між переселенцями та царською адміністрацією.

Чеська еміграція до Росії розвивалася блискавично і з великим розголосом. Свою роль також зіграла і переписка переселенців зі своїми родичами у Чехії, яка була посередником новин про вигідні умови, хоча би на перших порах. [5] Чеська еміграція була спрямована в Україну та на Кавказ. [6]

Ярослав Вацулік відмічає, що гребінь хвилі чеської еміграції на Волинь припадає на 1868-1874 роки. В кінці 70 років (1878 р.) у Волинській губернії перебувало десь 12600 чехів, які поселилися в таких повітах: [7]

<i>Повіт</i>	<i>Всього поселень</i>	<i>Чисельність чехів</i>
Дубне	21	5000
Рівне	8	2200
Луцьк	9	1700
Володимир Волинський	3	1100
Острог	4	1200
Житомир	5	1400
Новоград Волинський	1	
Разом	51	12600

Згідно з статистикою, опрацьованою А. Вороніним, [8] у 1878 році на територіях західних губерній України була така кількість чехів:

	<i>Кількість родин</i>	<i>Чисельність чехів</i>
1. Дубенська парафія		
Дубенський повіт	828	4077
Луцький повіт	359	1485
Володимирський повіт	225	1117
2. Глинська парафія		
Глинськ, Рівненський повіт	185	1037
Ульбарів, Дубенський повіт	56	289
Рівненський повіт	548	2899
3. Гульчанська парафія		
Дубенський повіт	115	630
Рівненський повіт	192	894
Острозький повіт	91	413
Не включені до жодної з парафій		
Забороль, Рівненський повіт	1	9
Овруцький повіт	69	337
Соколов, Новоградський повіт	26	135
Житомирський повіт	122	638

Згідно з А. Вороніним загалом мешкало у 1878 році на Волині 2637 родин з 13040 жителями (членами) в таких чеських та змішаних селах: Білогородка, Мирогоща, Семидуби, Кнерути, Малин, Плоска, Вовковиї, Підліски, Підгайці, Дубне, Красна Гірка, Новини, Боярка, Аршичин, Рогізно, Злочівські Ниви, Турковичі, Завалля, Страклів, Фальківщина, Теремне, Мотишин, Княгининки, Мілуші, Боратин, Губин, Копче, Купичів, Новосілки Старі, Новосілки Нові, Глинськ, Грушвиця, Цурків, Дядьковичі, Гориньград, Квасилів, Новосілки, Мартинівка, Шпаків, Плоска, Мізоч, Мізочик, Борщівка, Будераж, Святе, Блудів, Гульча, Урвенна, Здолбунів,

Антонівка, Межиліски, Людгардівка, Никитичі, Нова Гребля, Мокре, Княгинин, Пирятин, Дермань, Збитин, Стівбець, Береги, М. Птича, Короличка, М. Базар, Межиліски, Голубчевичі, Кужель, Рудня, Базар, Мар'ятин, Недашки, Соколов, Вільшанка, Високе, Окілок, Крошня, Забороль.

За повідомленнями Й. В. Червінки на початку року 1884 збільшилася кількість мешканців чеського походження в Україні до 23000 осіб, що проживали у 4700 родинах. Якщо це порівняти з 1878 роком, коли у 2637 родинах проживало 13040 осіб, то бачимо, що за 6-7 років відбулося досить значне збільшення. Кількість осіб зросла на 9960 а число родин – на 2063. [9] В зазначених роках на Волинь переселялося щороку 1500-1800 чехів.

Згідно з Й. В. Червінкою чеські емігранти принесли до Росії 4000000 рублів, купляючи для себе землю, яку успішно обробляли, в результаті чого її вартість зросла у декілька разів. Тільки у 1883 році, як пише Червінка, чехи виробили 6000 пудів хмелю, за який отримали 90000 рублів. На Волині з'явилися нові чеські броварні, спиртові заводи, численні ремісничі майстерні тощо. [10]

Верства чеських ремісників та торговців, яка утворювала обов'язковий додаток до сільськогосподарського виробництва, помірно швидко сильнішала як на периферії, так і у містах. Чеські ремісники, які перед Першою світовою війною становили майже 7% чеського населення на Волині, поселялися і в чисто українських селах, де завдяки своїй точності та майстерності отримали добру славу, порушивши монополію єврейських торговців та ремісників. Мова йде про столярів, ковалів, колійників, шевців, ткачів, кравців, мулярів, торговців та шинкарів, причому половина з них працювала у Дубенському повіті (більше ніж 800). Їх видатні здібності стали відомі з часом у всій Росії, тому вони йшли з Волині до різних російських та українських міст, зокрема до Києва.

У 1888 році 37 поселень відносились до чеських волостей: Глинськ (9 поселень з 3286 мешканцями), Дубне (14 поселень з 3926 мешканцями), Луцьк (2335 мешканців) та Купичів (1325 мешканців), які мали власних старост, поліцейних та судових чиновників. Значні труднощі викликали великі віддалі низки поселень від волосних поселень. На той часдесь третина тутешніх чехів ще не прийняла російське підданство. [11]

Під час першого загальнодержавного перепису населення у 1897 році у Волинській губернії загалом нарахували 27660 чехів, з яких тільки 962 мешкали у містах. [12]

При перепису населення у 1908 році було виявлено тільки 24687 чехів. Спад чисельності пояснюють різними причинами, зокрема неточностями, які були виявлені у звіті губернського статистичного комітету у Житомирі, міграційними процесами, направленими до інших російських губерній.

Результати цих переписів від 1897 та 1908 років більш-менш співпадають з окремими дослідженнями, які проводили знавці місцевих відносин. Наприклад, православний місіонер Мануїл Немечек у 1901 році наводив цифри 25364 чехів у 108 локаціях, з яких 44 чисто чеські. Часткові дані кількості мешканців по повітах заокруглені: [13]

<i>Повіт</i>	<i>Кількість поселень</i>	<i>Число чехів</i>
Дубне	33	8500
Луцьк	24	4000
Рівне	16	4500
Житомир	13	2600
Володимир Волинський	8	2000

Острог	6	3000
Овруч	6	
Новоград Волинський	2	1000
Кременець	1	

Часопис «Русский чех» у свій перший рік видання 1906-1907 рр. оцінював кількість волинських чехів у 26000, які обробляли 43000 десятин землі (1 десятина=1,092 га) у 110 локаціях. Найбільше чехів нарахували у Дубенському повіті (9471 у 35 поселеннях), Рівненському повіті (4484 у 17 поселеннях) та Луцькому повіті (3910 у 24 поселеннях). [14]

Для багатьох чехів, не тільки ремісників, але і для землеробів Волинь стала вихідним пунктом для переселення у більш віддалені області царської Росії. Ремісники переселялися виключно до великих міст – Києва, Москви, Петербурга. Чеські землероби з Волині на початку 20 століття опинилися аж у Сибіру в області Ново-Миколаївська (нині Новосибірськ), Акмолінська (нині Ціліноград Казахстану), Томська та Єнісею. Вже у 1900 році поселилися біля сіл (Сосновка, Мілтуш та Дітлов) на річці Об у Томській губернії, інші мешкали у Малій Телчі та Кемчугу у Єнісейській губернії. [15]

Деякі десятки чеських родин з тих, які не перейшли до православ'я, на початку 90 років переселилися до Боснії до тодішніх районів Прняров та Дервента (наприклад 23 родини до Босенске Нове Всі, Босенского Кобаше та 33 родини до Врандуку). [16] Деякі волинські чехи ще перед Першою світовою війною переселилися за море, зокрема до Канади, США, Бразилії, Аргентини, Болівії та Мексики. [17]

Посилання

- 1) Див. рукописну хроніку Йозефа Меділка, гірника з Ртині на Підкрконошші, яка дає багато інформації про подорож музикантів та підмайстрів до Росії.
- 2) Пушкаревич.
- 3) Auerhan J. České osady na Volyni, na Krymu a na Kavkaze. Praha, 1920.
- 4) Folprecht J. Dějiny České Volyně. Věrná stráž, 1950, 1951 atd.
- 5) Rober A. Korespondence českých emigrantu na Volyň.
- 6) Див. праці Е. І. Валецького, в т. ч. його записи з подорожі по Кавказу. PNP. Praha.
- 7) Vaculík J. Reemigrace a usídlování volyňských Čechů v letech 1945-1948. Úvod. S. 16. Вацулік опирається на дані «Sborníku České společnosti zeměvědné z roku 1912». Ч. 18. С. 37.
- 8) Пушкаревич. Ц. Д.
Перелік цих даних становить 2817 родин і 13960 осіб. У порівнянні з наступними даними, де приведено дані про 2637 родин та 13040 осіб перелік має на 180 родин більше та 920 осіб. Напевно, це відноситься до різних місяців 1878 року і різниця представляє наступних переселенців впродовж року.
- 9) Robek A. K problematice českého vystěhovalectví do Ruska. S. 83.
- 10) Там же.
- 11) Vaculík. Ц. Д.
Вацулік пише, що у 1888 році на Волині проживало 15524 чехи у 65 поселеннях. Наведена цифра для 1888 року здається низькою. Напевно, вона відноситься до якогось з попередніх років або стосується осіб з російським громадянством.
- 12) Ottův slovník naučný. Svazek XXVI. S. 958. Volyňská gub. Uvádí údaj 27670 osob.

- 13) Němeček M. Přehled českých osad v ruské gubernii volyňské. Sborník České společnosti zeměvědné. VIII. S. 75 (podle Ottův slovník naučný, svazek XXI. S. 959. Volyňská gub.)
- 14) Кількість чехів на Волині, які наводить часопис «Русский чех», повністю узгоджується з цифрами М. Немечека, переконливий приклад приросту поселень та осіб у Дубенському повіті.
- 15) Naše zahraničí, 2, 1921. Č.1. S. 30-34. Naše zahraničí, 6, 1925. Sv. 2. S. 105-106.
- 16) Pokroková revue, 6, 1909-1910. S. 332. Naše zahraničí, 12, 1931. S. 119-121.
- 17) Vaculík J. Reemigrace a usídlování volyňských Čechů v letech 1945-1948. Úvod. S. 17.

Перші кроки

Визначну роль у переселенні та поселенні чехів на Волині відіграли Франтішек Пржібил та Йозеф Оліч. Пржібил народився у 1838 році у Тржебоні у родині чиновника маєтку Шварценберка у Чеському Крумлові. [1] Закінчив лісничу школу у Беле під Бездєзем та деякий час навчався у Віденській політехніці та гірничій академії у Пржібрамі. Після війни 1866 року, учасником якої він був, поїхав до Варшави. [2] Тут, передусім, переймався господарськими проблемами, які виникли після придушення польського повстання 1863 року на Волині, де було багато великих маєтків у власності поляків.

Пржібил зав'язав відносини з польською фірмою Вілконський-Бордаш, яка займалася посередництвом при працевлаштуванні, купівлі землі та переселенні. У неї вже був певний досвід, оскільки при її посередництві переселилося на Волинь багато родин німецької національності. [3]

Переселенська фірма мала багато пропозицій на продаж землі, але не могла їх реалізувати серед польського населення, оскільки царська влада після придушення польського повстання заборонила пропонувати землю полякам-католикам. Перший закон, який забороняв продаж землі полякам-католикам, був виданий 10 травня 1864 року, наступний – 10 січня 1865 року. [4]

Польська шляхта, яка мала у власності на Волині величезні латифундії, після відміни кріпацтва у 1861 році та надання земельних наділів сільському населенню опинилася у досить важкій ситуації. Втратила безкоштовну робочу силу і не змогла пристосуватися до такої різкої зміни. Єдиним виходом було за короткий термін позбутися землі, яка через велику пропозицію втрачала ціну.

Коли Пржібил познайомився з цією ситуацією, то прийшов до думки, яка була непрямо висловлена на слов'янському з'їзді у Москві, що потік переселення може бути повернутим замість Америки до слов'янської Росії. Уклав з фірмою Вілконський-Бордаш угоду, згідно якої фірма встановить зв'язки з власниками земельних угідь на Волині, а Пржібил знайде у Чехії бажаючих її купити. Як у юридичному плані виглядала ця угода невідомо. Правдоподібно, що це була негласна угода між фірмою та Пржібилем.

Фірма купила у 1868 році маєток Глинськ неподалік від Рівного у власника Веселовського, і Пржібил потім разом з Йозефом Олічем шукав бажаючих купити цю землю та переселитися на Волинь. [5]

Франтішек Пржібил проявив себе як досить здібний організатор еміграції чехів на Волинь. В чеських газетах опублікував інформацію про те, що на Волині є земля, яка у десять разів дешевша, ніж у Чехії, і що ця земля досить врожайна. За свідченням Йозефа Говорки з

Чеської Гульчі [6] Пржібил об'їжджав села у Чехії. З собою мав у хустці жменю чорної землі з Волині, яку показував зацікавленим селянам. Також Ціхоцька у своїй праці про чехів на Волині говорить, що Пржібил проявив значну винахідливість при пошуках бажаючих переселитися на Волинь. [7] У Чехії, напевно, він поширив гасло «За халупу ґрунт» (у Чехії халупниками, тобто власниками халуп, називали малоземельних або безземельних селян, – прим. перекладача), і Пржібил почав знаходити все більше бажаючих, що не могло бути непоміченим австрійськими органами, які вважали таку діяльність небажаною. Дійшло навіть до його ув'язнення та наступному видворенню з Австро-Угорщини. [8] Ще перед від'їздом Пржібил контактував у Празі з Палацьким та Рієром та вів розмову з ними про переселення чехів на Волинь. [9] Історикиня Ціхоцька висловлює здогад, що хотів отримати підтримку своїх зусиль. Далі говорить, що дешева земля, близькість Волині від австрійського кордону (неповних 150 км) – це все вказувало на успіх Волині у порівнянні з Америкою. [10] Однак, Ціхоцька не погоджується повністю з точкою зору Ю. М. Крижановського, [11] який у своїх оцінках чехів говорить, що при вирішенні про еміграцію на Волинь значну роль відігравали симпатії чехів до Росії, які ще більше зросли після слов'янського з'їзду у Москві у 1867 році, де чеські політики Рієгер та Палацький зайняли в цьому питанні визначне становище. В кінці цих своїх міркувань, однак заявляє, що ці симпатії могли відіграти певну роль, оскільки чехи, починаючи від свого відродження, відносилися до Росії з ентузіазмом. [12]

Коли Пржібил був змушений покинути батьківщину, то вибрав Волинь, куди від'їхав з тринадцятьма іншими чехами, які вирішили відвідати Волинь, щоб на власні очі побачити умови, які їх на Волині чекають. [13]

У травні 1868 року ціла група на чолі з Пржібилем зустрілася у Рівному з працівниками спілки Вілконський-Бордаш, з якими вели перемовини про купівлю земель у Дубенському та Острозькому повітах. У цій спілці був також губернський секретар Антон Іванович Богуцький. [14]

Йозеф Фолпрехт у своїй «Історії чеської Волині» пише, що за цими фактами не можна просто судити, що поляки мали тоді особливий інтерес з переселення чехів. Швидше за все йшла мова про торгівлю (бізнес) польської спілки та, напевно, про допомогу польським землевласникам, які в той час з радістю позбувалися землі на основі легальних угод. [15]

За той час немає більше інформації про Оліча, який за А. Робком разом зі своєю групою зробив з чеської іміграції до Росії великий бізнес. [16] Оліч продовжував у Чехії пошуки бажаючих переселитися на Волинь, куди сам незабаром поїхав, щоб разом з Пржібилем допомагати вирішувати складні питання, пов'язані із землею та оселенням чехів у новому середовищі. Можемо тільки здогадуватися, що він був на Волині вже у 1869 році, коли іміграція чехів на Волинь значно розширилася, коли разом з Пржібилем вирішує проблеми з переселенською фірмою Вілконський-Бордаш. Однак, з'являються питання громадсько-політичного та релігійного порядку, які потрібно вирішувати у державних органах.

Генерал-губернатор доручив проведення контактів з чехами своєму ад'ютанту полковнику Ґрессеру, який зробив висновок, що потрібно, щоб подальшу відповідальність за поселення чехів взяли на себе державні органи. Ґрессер досить високо оцінював діяльність обох чеських посередників Пржібила та Оліча, які перебували у досить важкому стані, головне, коли ще не знали достатньо добре російську мову та місцеві закони. Щоб допомогти ситуації вирішив подати ідею генеральному губернатору у Києві Дондукову-Корсакову, щоб обидва поіменовані представники чехів на Волині стали чиновниками. Губернатор погодився, і цим діяльність переселенської фірми Вілконського та Бордаша була значно обмежена. Також у

значній мірі були вирішені суперечки, які виникали між православною та католицькою церквою, кожна з яких намагалася взяти чехів під свій вплив. [17]

Фолпрехт закінчує свої міркування на причинах переселення чехів на Волинь та польській участі в цій справі словами: «Так само як і туга за батьківщиною, яка не могла заспокоїти наш люд в питанні релігійному та економічному, проявлялася у них туга переселення до слов'янської країни, зокрема російської. Будемо там почуватися братами, на них маємо наші надії, між братами найбільшої слов'янської нації, яка нас визволить з німецького підданства, яке нас обтяжує чим далі, тим безжалісніше. І коли подумки забудемо всі романтичні назви, які були тоді міцно пов'язані зі слов'янською ідеєю, підмінюючи позитиви причин та умов слов'янської політики, слов'янська симпатія виявилася досить дієвою провідницею наших людей до російської Волині.» [18]

Потрібно було, однак, перебороти значні труднощі під час самого переселення, при купівлі землі та укладанні угод. Мічан пише, що переважна більшість емігрантів при переселенні на Волинь їхала потягом до станції Броди. Там заможніші купляли коні та вози, якими назустріч приїжджали з возами посередники при купівлі землі, інші наймали євреїв-фурманів. [19] Деякі колоністи, як це написано в хроніці села Квасилова, їхали власними возами вже аж з Чехії і везли з собою разом з обов'язковим запасом посівного матеріалу і деякі господарські знаряддя, головню, залізні плуги. [20]

Вже цитований Й. Говорка розповідав, що багато хто йшов від Бродів а дехто навіть з Чехії пішки чи з собачою упряжкою аж до місця призначення. Під час суперечок з місцевим українським населенням це пригадували чехам, додаючи, що як приїхали, так і від'їдете на собаках.

Переселенська спілка Вілконський та Бордаш допомагала тільки з транспортом, але не надавала ніякої юридичної допомоги. Поки Пржібила та Оліча не призначили повноправними чиновниками, були чехи віддані на відкуп різним посередникам, які дбали про те, щоб переселенці ні з ким іншим у краю не контактували, щоб не отримали якусь інформацію, яка б порушила їх гегемонію у цій царині.

Більшість чеських переселенців досить швидко пристосувалася до складних економічних, політичних та релігійних умов. Однак, дворічна не увага російських властей спричинила низку труднощів при купівлі землі, за яку часто змушені були переплачувати або платити декілька разів, а також у конкретних шкільних, культурних та релігійних питаннях.

Як багато хто у Чехії дивився на переселення на Волинь, бачимо, наприклад, з часопису «Рокрок», де говорилося про русинів-українців як про добрих, хоча неосвічених людей але з вишуканою мораллю. «У нас навчаються господарюванню, ми від них ввічливості, від якої нас німці відучили. Подорожуємо без страху, замки не потрібні, бо немає злодіїв. Жебраків не видно, хіба що під час подорожі. Польська шляхта рада бачити чехів, бо вони католики і не є москалями! Російське духовенство та люди раді їх бачити, бо вони гусити а не поляки. Російський фунт м'яса, який рівний віденському тут коштує 7 крейцарів.» [21] На тій же сторінці в «Рокроку» читаємо: «Кажуть, що від переселення страждає країна. Так, але не називаймо їх переселенці, а подорожні. Це подорож, пошуки засобів прожиття. Не купимо волинську землю, то її куплять німці. Ми будемо сидіти над горнятком картоплі. За 1000 зл. у нас купите п'ять «корси» (?) кращої чорної землі, ніж є на Хрудимську чи Жатецьку, інших 500 зл. залиште собі на дорогу, будівництво та на річне харчування» [22]

З газет тоді бажачі переселитися дізналися, що земля на Волині вдсятеро дешевша, врожайніша. «Národní listy» у 1857 році писали про відвідання царем Олександром II Австрії та його бажання мати добрих чеських господарів у Росії. [23]

Д-р Хлеборад, який був засновником робітничого руху у Чехії, критикував еміграційні намагання, вказуючи на те, що рільниче господарство не дає достатніх результатів для виживання, і казав: «Нам шкодить переселення будь-куди: до Семиградська, до Сербії, до Криму, на Кавказ, до Америки, звідки немає повернення. Проти переселення говориться, але не наводяться успішні приклади. Ті, хто від'їжджають до Америки, – це переселенці, які вже не повернуться.» [24] Пржібілу з Олічем вдалося за допомогою преси повернути переселенський потік, який до того часу прямував, передусім до Америки, до слов'янської Росії. Поки що у 1868 році на Волині було лише 14 чеських родин, [25] Крижановський пише про 1000 родин у 1869 році. [26]

Перші два роки (1868-1869) влада не проявляла жодного інтересу до чехів. Коли ж їх загальна чисельність в кінці року значно збільшилася, починає зростати цікавість до переселенців. Незабаром виявилось, що більшість чеських імігрантів є римо-католицького віросповідання і тоді почали задумуватися над тим, чи законним є придбання чехами землі на Волині, коли вийшли один за одним два закони (1864 р. та 1865 р.), які забороняють це робити католикам-полякам. І тут проявили свої дипломатичні здібності Пржібіл та Оліч, які сказали органам влади, що чехи є потомками гуситів і тільки через переслідування у Австро-Угорщині не католиків змушені були заявляти, що вони католики. [27] Який це може бути випадок в області релігії, це представники чехів не пояснили. Йшлося, передусім, про те, щоб уже укладені угоди були дійсними і щоб можна було чехам і надалі купувати землю по всій Волині.

Всі тринадцять бажаючих, які приїхали на Волинь з Пржібілом а потім повернулися назад у Чехію, через декілька місяців з'явилися на Волині зі своїми родинами. Мали також з собою повноваження від інших бажаючих. Посередництвом Пржібіла та його спільників Вілковського та Бордаша чехи в першу чергу купили у польського власника Веселовського маєток Глинськ (3000 морків, 1 морк = 0,5599 га) та такі наступні маєтки: Заліський Будераж від Франковського, Ульбарів та Мирогощу від власниці Левіцької [28], Гульчу від власниці К. Омецінської-Курієр та інші.

Маєток Глинськ розділили та продали 120 родинам, які поступово переселялися на Волинь. Так виникло перше поселення, засноване чеською господарською еміграцією, не враховуючи поселення, які заснували на початку шістдесятих років нащадки чеських релігійних побілогорських емігрантів. [29]

Емігранти прибували у новий світ, що дивував багатьма господарськими та суспільними відмінностями існуючого досвіду та уявлень. На Волині завдяки економічно-суспільним умовам, які відрізнялися від чеських, чехи зустрілися з патріархальним феодальним станом розвитку українського села. Українські землероби досі господарювали на основі общинної трипільної системи. Зовсім не вирощувалися кормові культури, дуже мало картопля. Поля оралися, в основному, ралом, збиралося та молотилося вручну. Зовсім невідомим було угноєння землі. Примітивний стан сільськогосподарського виробництва відображався на способі життя українського рільника та станові його культурності. [30]

Початки перших чеських колоністів на Волині були дуже невтішними. Місцеве населення спочатку не довіряло переселенцям, вважаючи їх небезпечними чужинцями. Цьому сприяли незнання місцевих звичаїв та мови, недостача господарських знарядь та необхідність починати все від початку. Чеським землеробам вдалося перетворити ліси, які часом становили навіть дві третини куплених угідь, мочари та необроблені поля у взірцево утримувані сільськогосподарські підприємства. Завели інтенсивніші методи обробітку землі (сівозміна без парів, угноєння) та вирощування сортових зернових та картоплі а також хмелю. Приділяли увагу овочівництву та розводили породистих коней. Закуплені землі впродовж

сорока років зросли в ціні у десять а часом і у двадцять разів. Чеські села на Волині відзначалися благоустроєм, впорядкованістю, вказуючи на заможність власників господарств. [31]

Про надзвичайні здібності чеських рільників свідчить такий факт, що коли їхні села під час Першої світової війни були, скажімо, двічі знищені при переміщенні фронту, коли часом не залишалося каменя на камені, коли не можна було навіть встановити місце, де стояв їх будинок, навіть меж свого маєтку, напружуючи усі сили, взялися до роботи і за короткий проміжок часу побудували собі нові будинки. [32]

Не можна говорити про загальну заможність волинських чехів, про що свідчить огляд, наведений Ціхоцькою, [33] згідно якого на кінець 19 століття на одну особу у чехів припадало 1,8 га угідь, а в українців – 2,4 га. Чехи володіли у середньому на 0,6 га менше землі, ніж місцеве населення. Тому початкові суперечки не мали реального підґрунтя. Розподіл землі чехів у польській частині Волині за площею станом на 1921 рік наведений у таблиці: [34]

<i>Наділи землі в га</i>	<i>Кількість власників цих наділів</i>	<i>Відсоток</i>
До 2	751	17,9
2-5	740	17,6
5-10	1091	26,1
10-20	1146	27,3
20-50	422	10
50-100	32	0,8
100-1000	11	0,3
<i>Загалом</i>	4193	100% = 15407 га

Не можна не згадати діяльність волинських чехів у промисловості, торгівлі та ремеслі, які були тісно пов'язані із землеробством. Чехи засновували слюсарні майстерні, ливарні виробництва, млини, цегельні, олійниці, броварні, мотузяні виробництва та інші підприємства. Успішна діяльність у цих виробництвах показала землеробам, що можна і у сільській місцевості знайти засоби для прожиття. Згідно з переписом від 1920 року серед колоністів виникла чисельна група ремісників – шевців, ковалів, слюсарів, які становили 6,9 % імігрантів. Чеські ремісники поселялися і у чисто українських селах, були досить поважаними через свою вмілість, майстерність, поважність та надійність. [35] Порушили, існуючу до того, монополію єврейських ремісників та торговців. Половина з них працювала у Дубенському повіті (більше 800). Їх надзвичайні здібності незабаром стали відомі по всій Росії, і тому вони від'їжджали з Волині до різних міст, зокрема до Києва. [36]

Успіхи у господарюванні пізніше допомогли чехам добитися не тільки серйозного відношення і поваги у місцевого населення але і у державних органів та інституцій. Також ці успіхи сприяли тому, що чехам впродовж двадцяти років була дозволена свобода віросповідання, і вони могли на свій лад організовувати шкільні, культурні та громадські відносини.

Російські державні органи вітали чеських переселенців, в яких бачили носіїв економічного прогресу а також елемент, який мав ослабити ідейний вплив агресивного польського католицизму. Це були причини, завдяки яким царська влада надала чеським переселенцям після їх приходу на Волинь різні пільги, зокрема звільнення всіх, хто переселився до січня 1874 року від військової служби, звільнення від сплати податків на п'ять років, релігійну свободу, право національного шкільництва та власне самоуправління. За цих

умов приходили на Волинь, до цього відсталого сільськогосподарського краю без промисловості, більших міст і комунікацій перші переселенці з чеських земель, передусім з районів Мелнік, Млада Болеслав, Кутна Гора, Пржемоуш та Їчін. [37]

Переселенці не представляли єдину соціальну групу, а навпаки, у майновому відношенні окремі емігранти надзвичайно відрізнялися. У більшості випадків вони походили з середовища дрібних та середніх рільників, сільських ремісників, оскільки робітникам було важко віднайти капітал, необхідний для переселення та купівлі землі, вони, в більшості, йшли до міст в якості робітників на заводах або на сезонні роботи на чужині. З різних причин також переселилася на Волинь і низка багатих селян, які взяли з собою для початку нового життя певний капітал з батьківщини. Тобто були дві причини еміграційної хвилі на Волинь, кожна з яких була еміграцією економічною: у одних намагання забезпечити родину засобами для прожиття, а у других намагання підвищити свій нинішній рівень життя. Для обох сторін вирішальним чинником була низька ціна волинської землі. [38]

Чеські імігранти добре собі усвідомлювали, що їх майбутнє залежить від того, як їм вдасться створити умови для доброго збирання збіжжя та інших сільськогосподарських продуктів. Тому обробітку землі приділяли особливу увагу. У місцевого населення часто досить дешево купували гній, який місцеве населення не використовувало або спалювало. Коли в перший же рік отримали більший врожай, ніж місцеві землероби, то це пояснювалося тим, що їм дісталася краща земля. Це на довгі роки стало предметом сварок та заздрості. Потім це стало питанням початкових пільг, якими влада, в першу чергу, намагалася посприяти економічному піднесенню краю.

Ворожість по відношенню до чехів в деяких місцях досягала такого рівня, що переселенці часто змушені були охороняти свій врожай на полі, щоб місцеві люди його не знищили. В купівельних угодах не згадувалося про те, що місцевому населенню забороняється випасати свою худобу у лісах, на луках та полях після збирання врожаю, що призвело до багатьох неприємностей. Доходило і до фізичних сутичок.

Про це описується у квасилівській хроніці: «На Трійцю 1873 року на полях чехів з Квасилова сталося насилля, коли місцеві мешканці з Нового Двора випасали вночі своїх свиней та корів на чеських полях. Коли ж чехи хотіли зайняти чужу худобу, то на них напали, і двох із них зв'язаними відвели до розкладених вогнищ. Чехи пішли за підкріпленням і своїх полонених виручили. Дійшло до бійки, в результаті якої декілька українців отримали поранення, за що чехів викликали на судові засідання, які тривали шість років. Засудили їх на чотирнадцять днів а деяких аж до трьох неділь ув'язнення.» Цю пригоду назвав квасилівський хронікер «Новодвірською битвою». Квасилівськими чехами командував місцевий учитель Кисела, який у 1871 році приїхав з Чехії. Щоб уникнути ув'язнення, від'їхав назад на батьківщину, тому довго у Квасиліві не побув. Чехи своїм рішучим виступом здобули у місцевого населення повагу, яка проявилася в тому, що пошкодження врожаю на їх полях в такому великому обсязі вже не повторювалося. [39] Причини початкових труднощів можемо сформулювати так:

«Досить добрий врожай чеських поселенців зразу ж у перший рік їх перебування на Волині викликав певну ворожість місцевого населення, яке вважало, що чехи вибрали собі найкращу землю. Наступне невдоволення місцевого населення спричинили деякі пільги, які царські органи надали чехам. Декрет про пільги був виданий 22 липня 1870 року, і у ньому говорилося про встановлення громадянських відносин чеських переселенців. Цим окремим законом чехів зрівняли з місцевим населенням, тимчасово звільняли від військової повинності та надавали податкові пільги. [40] Все це вважалося місцевим населенням несправедливим.

Ці початкові суперечності з часом повністю вляглися, і взаємовідносини між чехами та українцями покращилися. Чехи завоювали своїм вмінням, працьовитістю, добрими наслідками господарювання захоплення та авторитет. Місцеве населення потім не навіть не заперечувало, що деякі чехи мешкали у землянках, перш ніж побудували господарські та житлові будівлі. Цивілізаційний та господарський вплив на оточуюче середовище був значний, що досить позитивно оцінювалося, передусім, державними органами.

Українці досить охоче наймалися на роботу у чехів як на сезонну, так і на довготривалу. Платили частіше збіжжям але і грошима, згідно з місцевими звичаями. Оплата праці не була високою, але у місцевих жителів не було великого вибору, оскільки у краї не було ніякої промисловості. Тому був великий попит працювати у чехів, які пропонували, окрім належної оплати, частково і одяг та добру чеську страву. Наймити та дівчата багато чому навчилися у чехів. Це також допомагало у все зростаючому взаємному порозумінню. Чехів часто брали за кумів, в чому ніколи не відмовляли, оскільки це вважалося жестом дружби та порозуміння. Хоча чехи були переважно римо-католицької віри як і поляки, відношення місцевого населення до чехів було набагато щирішим та дружелюбнішим. Також ця реальність потім зіграла свою роль, коли чехи розмірковували між напрямками чеськобратським та старокатолицьким, який був найближчим до православ'я.»

Важкі початки

Після видворення Пржібіла з Австрії бажаючих переселитися на Волинь не стало менше, їх потік залишався досить високим без всяких організаційних планів. Імігрантів часто вже на австрійському кордоні біля Бродів перехоплювали різні посередники, передусім євреї. Допомогали чехам перебороти різні домагання прикордонних чиновників, часто своїми возами за певну ціну доставляли їх на місце та забезпечували харчами. Така допомога часто досить дорого оплачувалася. Так, наприклад, євреї з Луцька позичили поселенцям у Чеському Боратині необхідні гроші під 150% (3 копійки з рубля за 1 тиждень). Після втручання державних органів змушені були заспокоїтися на 5%. [41] Ціхоцька пише, що, наприклад, у Боратині щодня платили дві копійки з позиченого рубля, тобто 730% річних. [42]

Спочатку ситуація у чеських колоністів була досить важкою. З Чехії переселялися бідніші верстви, у яких вистачало фінансових засобів на закупівлю землі але зовсім не було їх на будівництво необхідних будівель, закупівлю знарядь та інших потреб. Їм пропонували багато лісів, які були дешевшими, але їх потрібно було викорчовувати. Спочатку не можна було розраховувати на якийсь прибуток, навпаки – потрібно було позичати гроші у євреїв та платити лихварські відсотки.

Незабаром почали колоністи докоряти своїх уповноважених, що не обстоюють у достатній мірі їх інтереси а своєю обережністю гальмують економічний розвиток так само як і інші важливі проблеми.

Російські державні установи спочатку були не зовсім прихильні до чеських колоністів. Недоліком, який найбільше перешкоджав чехам, було незнання мови та взаємовідносин. Не можна було надіятися на продажне чиновництво тамтешніх судів, що не допустять обману недосвідчених поселенців при укладанні купівельних угод. Юридичні представники були ненадійними та винятково безвідповідальними. Не залишалося іншого виходу, як зайнятися самодопомогою, як це розуміли керівники чеської колонізації Пржібіл та Оліч, які вивчили місцеві мови, закони та необхідні формальності. [43]

Пржібіл, який добре володів російською мовою, у 1869 році подав скаргу генеральному губернаторові у Києві Дондукову-Корсакову. У скарзі, окрім перерахування

важких умов чеських переселенців, також описувалося важке становище уповноважених, яке за іншими джерелами полягало в тому, що інтереси чехів не співпадали з інтересами посередницької фірми Вілконський-Бордаш, яка працює у Варшаві з Пржібилем, будучи посередником при купівлі земельних ділянок у польських власників. У поданні говорилося також про те, що поляки переслідують, передусім, інтереси польського етноса та польської політики у цій області.

Скарга Пржібила була прийнята у Києві з повною відповідальністю і сам генеральний губернатор відвідав деякі чеські колонії у вересні 1869 року, щоб особисто пересвідчитися у їх стані. Дондуков-Корсаков залишився досить задоволений чехами. Скарга Пржібила говорила також про поганий досвід з переселенською фірмою, якою керували поляки і втручалися у політичну та національну сферу. Тому Дондуков-Корсаков ще у 1869 році доручив своєму ад'ютанту полковнику Грессеру, щоб вивчив побажання чеських поселенців і допомагав вирішувати їх проблеми. [44]

Пржібил з Олічем були найбільш освіченими серед переселенців, тому намагалися швидко познайомитися з місцевими законами та освоїти російську та польську мову, яка ще в деяких органах продовжувала використовуватися. Стали таким чином для своїх краян справжніми радниками та помічниками. Були на постійному зв'язку з губернськими органами у Житомирі. А коли на Волинь був посланий у 1869 році уповноважений генерального губернатора у Києві полковник Грессер, знову довели до його відома всі спірні питання та просили його про допомогу та підтримку при їх вирішенні. У той час, окрім господарсько-правових питань, почали з'являтися і питання з розряду релігійних та національних, які торкалися політико-громадянської області.

Грессер намагався детально познайомитися з ситуацією прямо в окремих селах. Під час цих подорожей його супроводжували обидва представники чеських переселенців Пржібил та Оліч. Так вдалося Грессеру пересвідчитися в тому, що на чехів не поширюється закон про заборону купівлі землі поляками-католиками, оскільки чехи, навіть коли в більшості стверджують, що вони католики, в дійсності є нащадками гуситів, тобто римському католицизму та Риму ворожий елемент.

Якраз на цій основі потім Грессер започаткував загальну концепцію своєї діяльності, яку також після повернення до Києва запропонував генеральному губернатору Дондукову-Корсакову, який її схвалив. Коли ж генерал-губернатор сам відвідав чеські поселення на Волині і побачив успіхи, яких вони добилися навіть при важких початках, то державні органи почали йти назустріч чехам з великою охотою. [45]

За пропозицією Грессера генеральний губернатор Дондуков-Корсаков призначив Пржібила та Оліча офіційними представниками всіх чехів на Волині. [46]

У 1870 році був виданий окремий закон про поправку громадянських прав чеських переселенців, яким чехів поставили на один рівень з місцевим населенням та тимчасове звільнення від військової служби. Грессер довів свою довіру до чехів також тим, що погодився з тим, щоб між чехами були заведені взаємні поруки за їх поведінку. У 1869 році було на Волині вже 14 чеських сіл з 5000 мешканців. Про те, що вони переймалися добрим враженням про себе, свідчить той факт, що у 1869 році вони відіслали назад до Чехії три родини через їх погану поведінку. [47]

24 вересня 1870 року прийняли чехи у повітовому місті Дубне колективну присягу, прийнявши російське підданство. Присягу склали 1237 голів чеських родин. Присутні були губернатори з Києва та Житомира та ісправники (керівники повітів) з 12 повітів: Житомирського, Новоградського, Ковельського, Заславського, Старокостянтинівського,

Кременецького, Луцького, Рівненського, Дубенського, Острозького, Володимирського та Овруцького. Указом від 1 липня 1870 року чехам було дозволено приймати державне підданство після двох років, а не п'яти, як встановлював закон. На п'ять років чехи звільнялися від сплати податків та від інших загальних громадянських повинностей, в тому числі і від військової служби. Крім того, були ще утворені чеські волості. У царському указі від 10 липня 1870 року, в якому були ці права закріплені, також було сказано, що чехам дозволяється свобода віросповідання. [48]

У 1870 році для чехів були створені чеські волості у Глинську, Дубному та Луцьку, які генерал-губернатор під час присяги у Дубному підтвердив. У 1872 році з'явилася ще одна волость у Купичові для Володимирського повіту. Пізніше, коли кількість поселень зростає і площа волості суттєво розширилася, села, які були в інших повітах, ніж чеські волості, то ці села приписували до їхніх російських волостей. Так само поступили і з тими чеськими селами, які були досить віддалені від центрів чеських волостей.

Утворенням чеських сіл та чеських волостей чеським поселенцям до певної міри було надане самоврядування. Сталося це не тільки тому, що цього хотіли чехи, але і з обережності російської влади. Оскільки проблеми чеських та українських сіл значно відрізнялися, бо українці не були повноправними власниками землі, і щоб чехи не навчилися невчасно платити податки, що було поширеним явищем у місцевого населення. [50]

Чехи створювали сільське самоуправління, підпорядковане волосному, яке, окрім управлінських функцій, виконували ще і судові. Окрім тих поселень, які були досить далеко від чеських самоврядних волостей, так само і поодинокі села записували до українських волостей.

Чеське шкільництво та культура

Чеські переселенці поряд з правовими пільгами, а саме: тимчасове звільнення від військової служби, звільнення від сплати податків та релігійної свободи, отримали ще право на власне шкільництво.

У тих місцях, де були засновані чеські поселення, шкіл зовсім не було, що було для них дуже неприємним. Тому Пржібіл та Оліч отримали завдання, щоб про відкриття шкіл домовилися з місцевими органами влади. Вони знайшли розуміння з боку губернатора, який погодився відкрити три школи у трьох селах ще у 1870 році. Мова йшла про села Глинськ, Будераж та Мирогощу, а у 1873 році з'явилася ще одна школа у Купичові. [51] Школи утримувалися за рахунок державної підтримки і мовою навчання була російська мова, але для підготовки дітей, які не володіли російською мовою, були запроваджені паралельні чеські класи. Однак, такий спосіб навчання не оправдався, тому чехи не добивалися відкриття наступних державних шкіл. Почали відкривати школи за рахунок села чи намагалися вести приватне навчання. Наступними просвітними осередками стали чеські бібліотеки, любительські театральні вистави. Усі ці форми почали розвивати чехи, коли їм навіть тільки частково вдалося вирішити проблеми свого існування. [52]

У чеських волостях відкриття шкіл стало питанням престижу. Для шкіл вибиралися найкращі будівлі, по можливості, цегляні. Найбільшою проблемою було відшукати нових вчителів, необхідного устаткування та підручники. Незабаром у чеських волостях було 17 чеських шкіл. У інших волостях, де чехи мешкали розпорошено, чеськими спілками було відкрито 11 шкіл. На кінець сімдесятих років у 55 чеських колоніях разом з російськими школами було 32 школи. Така кількість на тодішні умови на Волині була нечуваною. [53]

Волосні школи та школи, відкриті чеськими спілками, повністю були у підпорядкуванні волості та чеських спілок, які керували ними та призначали вчителів.

Серед перших сіл, де були відкриті школи, бачимо Квасилів, Грушвицю, Ульбарів, Страклів, Підгайці, Купичів, де були дві школи, Боратин, Мстешин, Княгинки, Теремно, Вільшанка, Високе, Гульча Чеська та Антонівка. [54]

У вісімдесятих роках (десь 1886 р.) про школи на Волині згадує Ю. М. Крижановський у своїй статті «Чехи Волині». Він докоряє царській владі за зайву ліберальність по відношенню до чехів. Двокласна (російськомовна та чеськомовна) паралельність шкіл веде на його погляд чеських батьків до того, що зовсім не посилають своїх дітей до російських класів.

Керівництво чеських сіл вибирало вчителів згідно з вимогою, коли головним у його кваліфікації має бути – державницький добрий чех. У школах Грушвиці, Купичова та Боратина навчали громадяни Австрії, які не знали російської мови, а у більшості шкіл, які були шестикласними, вчителі володіли недостатньо добре російською мовою. Винятком були вчителі у Квасиліві, Ульбарові, Страклові та Теремному. Єдиним наочним приладдям, яке мали школи, це була карта Чехії.

У школах Купичова та Боратина доходило до суперечок на релігійній основі, що значно обтяжувало навчання. Крижановський пише, що у названих школах раз перемагало одне віросповідання, другого разу – інше. [55]

Чеське шкільництво на Волині від самого початку стикалося з нестачею кваліфікованих вчителів. Навчали декілька вчителів-початківців, які прибули прямо з Чехії, більш освічені колоністи та чеські священники. У Гульчі Чеській поряд зі священником Франтішком Кашпаром навчав ще молодий вчитель Йозеф Рихна, який закінчив реальне училище у Їчині та Антонін Шедіви від 1874 року. [56] Шедіви потім перейшов навчати до чеської школи у сусідньому чеському селі Залісся. [57] У Квасиліві навчав кваліфікований вчитель Кисела, якого колоністи домоглися отримати з Чехії. Після «новодвірської битви», однак, він змушений був поїхати назад на батьківщину. [58]

У чеських поселеннях, які були віддалені від середини волості, незабаром поширилось домашнє навчання, яким займалися вчителі-початківці та освічені краяни. Особливо воно поширилося після 1891 року, коли державні органи взяли до своїх рук всі чеські школи на Волині та відмінили у них навчання на чеській мові. Водночас було відмінено самоуправління чеських волостей, залишилося тільки сільське самоуправління. [59]

Ціхоцька досить високо оцінює зусилля чеських волостей стосовно відкриття чеських шкіл і говорить, що вони мають великі заслуги у цьому питанні. [60]

Серед чехів, які прийшли у другій половині минулого століття на Волинь, не було неграмотних. Тому вони приклали максимум зусиль, щоб такими не стали їх діти. Були і інші причини. Перш за все, щоб діти мали на чужині те, що вони мали дома, щоб були освіченими. Другою причиною було те, що вони намагалися вказати на необхідність освіти та культури місцевому населенню. Третьою було те, що самі пересвідчилися в тому, що колоністи змушені були не тільки працювати, але і створювати інтелігенцію, щоб вижити. Четвертою – щонайбільше прислужитися державі, до якої вони переселилися. Взагалі, кінцевою причиною було – готувати своїх дітей до того, щоб вони підтримували зв'язки з культурою своєї старої батьківщини, уникаючи в такий спосіб швидкої асиміляції самих себе та своїх дітей.

Чеські колоністи у переважній більшості не прийшли на Волинь як тимчасові поселенці, які прибули на деякий час за добрим життям, щоб повернутися назад на батьківщину, коли наживуть певних статків. Їх зусилля в галузі шкільництва та релігії про це не свідчать. Це не може бути у повазі у селянина, щоб він хотів віддати землю, яку колись придбав та власною

працею обробив. Така доля рільника, який свою працю нерозривно поєднується зі своєю землею.

Реальністю є те, що поряд з чотирма російськими школами, які були відкриті для чехів органами влади, вони збудували двадцять вісім чеських шкіл, що мало для них та їх нащадків надзвичайне значення. Не спричинило, однак, ніякого особливого відгуку у губернських органів. Хіба що звернули на чехів увагу як на зразковий елемент, завдяки якому міг би піднятися культурний та господарський рівень значної частини Волині, але не було заінтересованості в тому, щоб чехи стали політичним прикладом для місцевого населення, у якого пробуджувалися свої національні інтереси.

Всі напрямки православно-російської чинності свідчили про те, що чехи мали стати інструментом загальної культури та економічного піднесення в рамках православ'я, тобто як елемент національно-православної асиміляції. [61]

Майже все культурно-освітнє та релігійне життя від самого початку на чеській Волині відбувалося у шкільних будівлях, як цього прагнула російська державна влада. Там відігравалася всяка громадська діяльність та різні релігійні зібрання та урочистості. Тільки пізніше, головню в часи, коли чехи мали своє самоуправління, були обладнані окремі громадські приміщення. В них організовувалися бібліотеки, давали вистави любителів театри та збиралася перша громадсько-культурна спілка волинських чехів – спілка добровільних вогнеборців.

Йозеф Фолпрехт пише, що спілки пожежників були виразом правильної психології чехів, які опинилися в обширному краї, де не було доріг, а тільки запилені шляхи, і не було ніякого сполучення між окремими селами. Отже, виключалася всяка взаємна допомога між селами при пожежах. Ця практична потреба привела чехів до організації пожежних спілок, в компетенцію яких попали і культурні заходи, зокрема читацька та театральна діяльність. [62] Спілки пожежників стали витоком чеської спілчанської діяльності. З них та біля них закладалися читацькі клуби з бібліотеками, виписувалися часописи та книги зі старої батьківщини. В такий спосіб підтримувалися культурні зв'язки з батьківщиною, які з часом розширилися на зв'язки господарські та торгівельні. Для збереження чеської нації на Волині та контактів зі старою батьківщиною велике значення мали сокольські спілки. Перші дві спілки на території Росії виникли у 1870 році якраз серед чеського населення на Волині, обидві у Мирогощі біля Дубного. [63] Через посередництво цієї діяльності чеським поселенцям вдалося встановити зв'язки з усіма складовими культурної діяльності, до яких були вони звиклі з дому.

Підтримкою зв'язків з Моравою та Чехією дуже піклувалися. Доходило до частих відвідин батьківщини та навпаки. Культурні зв'язки чехи вважали дуже потрібними а господарські – за необхідні. Для підтримки своїх спілчанських, культурних та господарських зв'язків з батьківщиною чехи мусили використовувати всі необхідні засоби, навіть і тоді, коли мова йшла про господарські машини чи шкільні підручники або часописи. Так підтримувалися зв'язок з нацією, з якої вони походили і чеський спосіб життя.

Поки у чехів було своє самоуправління, вони не були занадто залежними від російських органів управління. З українським оточенням зав'язували тільки поодинокі контакти, передусім на господарській ниві, де поступово знаходили розуміння та досить старанних учнів.

Посилання

- 1) Vaculík J. Reemigrace a usídlování volyňských Čechů v letech 1945-1948. Úvod. S. 14.
- 2) Folprecht J. Dějiny české Volyně. Věrná stráž. Roč. 1950. S. 26 pokračování (Dále zkratky DČV, VS).
- 3) Там же.
Фолпрехт оцінює діяльність Ф. Пржібила на Волині досить успішною.
Пржібил помер на Краловських Віноградах у Празі у 1904 році.
- 4) Cichocka Z. Kolonje czeskie na Wolyniu. S. 4.
- 5) Там же.
- 6) Novorka Josef. Záznam rozhovoru z roku 1986. Говорка багато років був у Гульчі Чеській громадським діячем. Будучи керівником пожежної дружини, прославився тим, що вона часто ставала переможцем на районних та воєводських змаганнях.
Помер у 1987 році у віці 87 років. Краяни називали його «ходячою хронікою».
- 7) Cichocka Z. Kolonje czeskie na Wolyniu. S. 4.
- 8) Там же.
- 9) Там же. Також Folprecht J. DČV, VS. S. 5.
- 10) Там же.
- 11) Kryžanovskij J. M. Češi na Volyni.
Крижановський був співробітником Священного Синоду російської православної церкви.
- 12) Cichocka Z. Kolonje czeskie na Wolyniu. S. 4. Позначка під рискою ч. 1.
- 13) Folprecht J. DČV, VS пише, що з Пржібилом приїхали на Волинь 14 покупців.
(Ціхоцька наводить цифру 13).
- 14) Там же. С. 5.
- 15) Там же.
- 16) Robek A. K problematice českého vystěhovalectví do Ruska v druhé polovině 19. století.
Národopisná knižnice Češi v cizině 2.
- 17) Folprecht J. DČV. S. 5.
- 18) Там же.
- 19) Míčan V. Česká emigrace v Polsku a na Volyni. Brno, 1924.
- 20) Z kroniky obce Kvasilova. Dle psaných pamětí Jos. Náhlavského a jiných pramenů upravil Jaroslav Velenský. Nákladem tiskárny Hlas Volyně. Kvasilov, 1929.
- 21) Pokrok. Roč. 1869. S. 24.
- 22) Там же.
- 23) Folprecht J. DČV, VS.
- 24) Там же.
- 25) Таку кількість наводять Ю. Крижановський та Ф. Прібил. Див. Ціхоцька. С. 3.
- 26) Cichocka Z. С. 3.
- 27) Там же. С. 6.
- 28) Там же. С. 5.
- 29) Vaculík J. Reemigrace a usídlování volyňských Čechů v letech 1945-1948. Úvod. S. 14.
- 30) Там же. С. 14-15.
- 31) Там же. С. 15.
- 32) Folprecht J. DČV, VS. S. 5.

- 33) Cichocka Z. Kolonje czeskie na Wolyniu. S. 33.
- 36) Vaculík J. S. 16.
- 37) Там же. С. 14.
- 38) Там же.
- 39) Z kroniky obce Kvasilova. Dle psaných pamětí Jos. Náhlavského a jiných pramenů upravil Jaroslav Velenský. Hlas Volyně. Kvasilov, 1929. S. 18-20.
- 40) Auerhan J. Čechové v gubernii volyňské. Pokroková revue. Roč. IX. 1913. S. 14.
- 41) Там же. С. 13.
- 42) Cichocka Z. S. 5.
- 43) Auerhan J. S. 14.
- 44) Folprecht J. DČV, VS. S. 5
- 45) Auerhan J. S. 14.
- 46) Cichocka Z. S. 5.
Фолпрехт це вважає початком чеського самоуправління. Див. DČV, VS. S. 11.
- 47) Auerhan. J. S. 14.
- 48) Cichocka Z. S. 7.
- 49) Auerhan J. S. 14.
Фолпрехт пише (DČV, VS. S. 11), що поблизу Глинська були організовані самосправні волості у Мирогощі та Будеражі, де старостою було обрано Пржібіла. У Глинську обрали старостою Свободу, заступником якого став Оліч, Наступними були: Райх, Гиблер, Гайда та ін. Проте там не було сказано, чи були ці функціонери у Мирогощі чи у четвертій волості - Купичові.
- 50) Там же. С. 15.
- 51) Там же.
- 52) Там же.
- 53) Folprecht J. Čechoslováci polští. Komenský. Praha, 1933. S. 29.
Фолпрехт пише, що у тридцятих роках була у Польщі одна школа на 3-4 села.
- 54) Там же.
- 55) Там же.
- 56) Martínek J. Kronika České Hulče.
- 57) Там же.
- 58) Velenský J. Z kroniky obce Kvasilova. S. 28.
- 59) Folpreht J. Čechoslováci polští. Komenský. Praha, 1933. S. 31.
Фолпрехт пише, що це було другим ударом для чехів. Першим вважає невдалу спробу релігійного об'єднання та скасування чеських парафій, коли були закриті всі об'єкти, у яких відбувалися богослужби та різні збори чеського населення.
- 60) Cichocka Z. Kolonje czeskie na Wolyniu. S. 16.
- 61) Folprecht J. Čechoslováci polští. Komenský. Praha, 1933. S. 33.
- 62) Там же. С. 30.
Пожежна дружина була у Квасилові біля Рівного. У Луцькому повіті була пожежна дружина у Княгининках, у Дубенському повіті у Мирогощі, Семидубах, Вовковиях. У Житомирському повіті у Крошні, Окілку, Високому. У Гульчі Чеській Острозького повіту пожежна дружина виникла у 1908 році.
- 63) Vaculík J. Reemigrace a usídlování volyňských Čechů v letech 1945-1948. S. 21.
(Не зрозуміло, чи дружини існували впродовж усіх років до 1910 року, чи відродилися у 1910 році).

Складні часи

Після закриття чеських та інших неросійських шкіл на Волині у 1887 році встановили трилітній пільговий період для їх переведення на російські школи. [1] Однак, не вистачало вчителів, тому на першій фазі враховували те, що у нових школах працюватиме частина чеських вчителів. Для чеських шкіл в роки їх переходу на російські був призначений і спеціальний інспектор Штеповіч, визначний славіст, якого любили чехи. Всі побажання чеських сіл про виключення, щоб діти хоч би до десяти років могли навчатися на чеській мові, були відкинуті органами влади. Чеська мова допускалася у школах тільки як добровільний предмет. {2}

Для чеських вчителів були організовані спеціальні курси в Острозькій семінарії. Перші курси відбувалися від 20 червня до 2 серпня 1888 року, у них приймало участь 29 вчителів. Після закінчення курсів вчителів розділили на три групи. У першій групі було 15 вчителів, вважалося, що вони могли би навчати у змішаних чесько-російських школах з переважаючою кількістю чеських дітей. Друга група з восьми вчителів повинна була б навчати російською мовою у школах, де є тільки чеські діти. Третя група з шести вчителів згідно з висновком керівників курсів зовсім не могла бути вчителями.

Згідно з повідомленнями царської адміністрації вся акція була завершена до 1891 року. Її наслідки були вельми невтішними, як стало видно пізніше та з повідомлень учасників. [3] У той самий період відбулося і закриття чеських парафій та самоуправління волостей. Ці акції вели до значного культурного занепаду більше двадцяти тисяч чехів на Волині.

Після 1891 року, коли повністю було скасоване чеське самоуправління, парафії та чеські школи, у чеської меншини почалася стагнація, пізніше відбувся і великий занепад на культурній ниві, шкільництві а далі і у моралі.

Важко працюючи в сільському господарстві, поселенці часто забували про культурні потреби. До цього ж не вистачало чеської інтелігенції. Ті, хто пішов навчатися до середніх або вищих шкіл, після закінчення їх шукали роботу у містах поза межами Волинської губернії. Так само прямі контакти з батьківщиною ставали все рідшими, і тільки окремі волинські родини посиляли своїх дітей на навчання у чеські землі. [4]

Тогочасні спостерігачі вказували, що на зламі 19-20 століть почався процес денаціоналізації, зокрема у наймолодшого покоління, яке не пройшло чеську школу і часто не вміло читати і писати чеською мовою. Зростало число неписьменних. Зростало і вживання алкогольних напоїв у чеських шинках, які були у кожному чеському селі. Єдиним винятком були поселення, засновані нащадками чеських релігійних екзулантів від 18 століття, які переселилися на Волинь у шістдесятих роках 19 століття із Зелова, Лодзі, Кицова та Польської Каменіци. В цих поселеннях навіть не було шинків, танцювальних вечорів, і їх мешканці жили досить закритим життям. [5]

Навіть політичне послаблення після 1905 року не можна було зразу ж використати через недостачу чеських вчителів, але також тому, що від 1911 року Третя Дума запровадила у всіх школах тільки російську мову навчання. Тому, починаючи від 1891 року, і аж до Першої світової війни у чехів не було шкіл з чеською мовою навчання.

Діти вивчали чеську мову тільки приватно, бо вчителі змушені були отримати кваліфікацію на російських вчительських курсах. За таких складних умов перед Першою світовою війною кількість неграмотних чехів серед підростаючого покоління та дорослих

становив десь 16,7%. Кількість невелика, коли її будемо розглядати для країни, де вони мешкали, але велика, коли на неї подивитися з Чехії. [6]

Згідно з переписом населення від 1921 року найбільша кількість неписьменних серед волинських чехів була у Володимирському повіті – 42,4% та Горохівському – 32,2%. Найменше неписьменних було у Рівненському повіті – 15,5%. На той час у Польщі серед сільського населення було 38,1% неписьменних а на Волині навіть 74% (українського та польського населення). [7]

Те, що неграмотність серед чехів не була такою високою як у інших національностей на Волині, є, передусім, заслугою чеських батьків, свідомих у відповідальності за своїх дітей в період від закриття чеських шкіл у 1891 році. В цьому є заслуга домашнього навчання, де навчали не тільки читати та писати але і рахувати та історії чеської держави. [8] Ця реальність варта уваги і заслуговує найвищого визнання. Вона є дуже переконливою відповіддю усім, хто приписує волинським чехам тільки матеріальне, пошуки збагачення та тугу за збільшенням його. Свідчить це тільки про те, що розуміння життя у волинських чехів було щонайдоконаніше і що ніколи у них не було конфлікту між тілом та душею, ідеєю та матерією, що чисто людські елементи у них поєднані і що при найважчих випробуваннях у них не порушувалася гармонія думки і матерії. [9]

Ситуація ще більше ускладнилася після того як вибухнула Перша світова війна, одна з головних подій, яка також відбувалася на Волині. При допомозі кількох чеських вчителів-полонених вдалося на короткий проміжок часу відновити чеське шкільництво на основі декрету Тимчасової влади від 20 березня 1917 року. Ним дозволялося «використання, окрім російської мови, інших мов для внутрішнього управління у окремих громадах, при навчанні у приватних школах всіх типів та при веденні бухгалтерських книг». [10]

Після жовтневої революції 1917 року на з'їздах вчителів був висунутий принцип, що всі діти мають щонайменше три роки навчатися материнській мові. [11] У 1917 році Всеросійський союз закликав Союз чеських спілок, щоб він організовував чеські школи.

Організаційну роботу взяла на себе спілка Коменського, і при допомозі двох вчителів їй вдалося збудити цікавість до навчання чеською мовою у 36 чеських поселеннях. На основі заяв окремих сільських самоуправлінь були організовані у Острозькому повіті 5 чеських шкіл з 210 учнями, у Житомирському повіті 5 шкіл з 285 учнями, у Рівненському повіті 5 шкіл з 355 учнями, у Овруцькому повіті 1 школа з 30 учнями та в Дубенському повіті 10 шкіл з 540 учнями. Того ж року чехи подали заяву на організацію чеського вчительського управління або чеської філії при Київському управлінні освіти.

Ці вельми надійні початки при радянській владі на Волині були порушені при окупації Волині німецькими та австрійськими військами у 1918 році. Чеські вчителі-полонені змушені були від'їхати. Школи залишилися, але австрійська окупаційна влада вирішила, що в них можуть навчати тільки випускники австрійських учительських навчальних закладів. [12]

Після виникнення ЧСР чеські вчителі повернулися на батьківщину, і школи залишилися без вчителів. Декого з вчителів під час Громадянської війни та закордонних інтервенцій репресували через їх політичну діяльність. Наприклад, вчитель Лібанський з Квасилова у 1920 році був страчений польськими інтервентами за свої соціалістичні погляди. [13]

Важливу роль на культурному та освітньому полі відіграла чеська преса, яка, однак, у Південно-Західному краї царської Росії та у польських областях не виходила регулярно.

У 1906 році у Лодзі почала виходити «Чесько-російська газета», яка у 1908 році була перейменована на «Jednota» (Єдність). Цей місячник видавала чеська євангелістська благодійна спілка «Jednota», яка виникла у 1906 році. Спілка засновувала бібліотеки,

проводила лекції, організовувала курси для неписьменних, агітувала за організацію чеської школи у Лодзі, виділяла фінансову підтримку та допомагала знаходити роботу чеським євангелістам у Росії. Схожий характер мала також Добродіна спілка Я. А. Коменського у Києві. Визначну роль відіграв тижневик «Ruský Čech», який видавав у Києві д-р Вацлав Вондрак під редакцією Вацлава Янди. Після припинення його виходу видавав у Празі інший волинський чех Венцеслав Швіговський часопис «Česko-ruský obzor» (Чесько-російський огляд або горизонт, кругозір) у друкарні Б. Кочі. Навіть, коли у Празі були досить добрі умови для видавання газети з технічного боку, значна віддаль від редакції до його можливих передплатників вказувала на незручність. Венцеслав Швіговський розпочав у 1911 році видавати часопис «Čechoslovan» (Чехослов'янин) з підназвою «Часопис чехів у Російській імперії», який досяг найвищого визнання. Спочатку часопис був власністю товариства, на чолі якого стояли Й. Інджішек та В. Кліх. У 1912 році його викупив видавець В. Швіговський, який збільшив періодичність до двох разів на тиждень. Часопис у великій кількості передплачували чехи на Волині, і в ньому, окрім політичних та краянських новин, були також уривки з чеських та зарубіжних літературних творів. Там публікувалися також д-р К Крамарж, Б. Павлу, д-р Г. Трауб, д-р Й. Ауерган, Й. Гейрет та вперше там були надруковані розділи з «Швейка» від Ярослава Гашека. У кінці 1917 року наклад сягнув 15000 примірників. Виходив у роках 1911-1914 і знову 1916-1918. [14]

У 1915 році відбулася спроба видавати російське ревію (журнал, огляд) «Чесько-російська єдність», але цей часопис швидко припинив своє існування. Чеська народногосподарська спілка у Києві почала у 1916 році видавати для потреб чеських землеробів на Волині «Národnohospodářský věstník» (Національногосподарський вісник).

Нерегулярно виходили календарі для чехів, які мешкали у Росії, як громадянські, так і церковні. Отець Мануїл Немечек, чеський православний місіонер, видав у Києві православний календар на 1895 рік, який складався з більше, ніж 100 сторінок тексту. Наступний, на 1896 рік, видав у Житомирі на 124 сторінках. [15] Ярослав Вацулік згідно з Ф. Штедронським (Zahraniční krajské noviny, časopisy a kalendáře od roku 1938. Praha, 1958. S. 28, 58-61) пише, що за 1881-1917 роки було видано загалом дванадцять чеських календарів. В цьому напрямку найбільш активно була книгарня «Komenský» у Лодзі, яка у 1911 році видала вже свій четвертий календар, названий «Komenský», а за нею часопис «Čechoslovan». З огляду на те, що Я. Вацулік зовсім не згадує про календарі, які видавав Мануїл Немечек, правдоподібно є те, що чеських календарів було видано більше, ніж дванадцять. Однак, чеська періодика нашоувалася на недостатку фінансових засобів, через що раніше чи пізніше це спричиняло припинення її існування. [16]

Чеська преса також виписувалася з чеських земель. Це були, головню, газети, ілюстровані цікаві часописи та спеціалізовані землеробські часописи. Чеські книги розповсюджували бродячі торговці, які внесли свій вклад у виникнення не одної приватної чи громадської бібліотеки.

Для збереження чеської нації на Волині та контактів зі старою батьківщиною велике значення мали сокольські товариства. Виникли аж після дозволу Російського фізкультурного союзу сокольського у 1910 році, який у Москві видавав свій часопис «Русский сокол». Загалом був 21 осередок, і у 1913 році відбувся перший сокольський зліт. [18] Поступово виникали сокольські осередки у всіх більших чеських поселеннях: Мирогоща, Глинськ, Гульча Чеська, Квасилів, Здолбунів тощо. Команди сокольських осередків була основною складовою Чеської дружини, яка була організована незабаром після початку Першої світової війни. [19]

Найбільш відомі театральні гуртки працювали у Гульчі, Квасиліві, Крошні та Вовковиях. Активний співочий гурток (хор) був у Гульчі, читацькі клуби та народні бібліотеки у Квасиліві, Миколаївці, Окілку та Вовковиях. До прикладу, бібліотека у Вовковиях нараховувала 5800 книг та передплачувала з Чехії цілу низку часописів. З часом ставало так, що зменшувалася закупівля книг на чеській мові. Так, бібліотека у Квасиліві у 1911 році мала загалом 1200 томів книг, з яких тільки 500 були на чеській мові. [20]

Посилання

- 1) Фолпрехт пише, що чеські школи були закриті у 1891 році. Антонін Робек наводить дату 8 жовтня 1887 року, і що було встановлено три роки для переходу на російську школу.
- 2) Robek A. K problematice českého vystěholectví do Ruska v druhé polovině 19. století (první část). S. 88.
- 3) Там же.
- 4) Vaculík J. Reemigrace a usídlování volyňských Čechů v letech 1945-1948. S. 22. (Dalé RaUVČ).
- 5) Pokroková revue. 1912-1913. S. 350.
- 6) Folprecht J. Čechoslováci polští. S. 33.
- 7) Там же. С.32.
- 8) Там же. С. 32.
- 9) Там же. С. 32.
- 10) Vaculík J. RaUVČ. S. 24.
- 11) Folprecht J. Čechoslováci polští. Komenský. Praha, 1933. S. 35.
K vyučování v českém jazyce se hlásili zajatí čeští učitele již v roce 1916.
- 12) Vyšinka F. O českých školách na Volyni. S. 5. Naše zahraničí I a V.
- 13) Vaculík J. RaUVČ. S. 25.
- 14) Vaculík J. RaUVČ. S. 20.
- 15) Němeček M. Dvacet pět let na Rusi. Žitomir, 20. 12. 1895. На останній сторінці цієї публікації є перелік праць о. М. Немечека, православного місіонера Житомирської єпархії, де наведені також календарі на 1895 та 1896 роки. Згадані календарі ще довго зберігалися у чеських селах.
- 16) Vaculík J. RaUVČ. S. 21.
- 17) Там же.
- 18) Там же.
- 19) Там же.
- 20) Там же.

Перелік режимів та влад на Волині в роки проживання там чеської меншини

(від 1868 року до 1947 року)

Російська імперія, від оселення до березня 1917 року.

Тимчасова влада, від березня 1917 року до листопада 1917 року.

Українська народна республіка (Центральна рада), від листопада 1917 року до квітня 1918 року.

Українська держава (Гетьманат), від квітня 1918 року до грудня 1918 року.
Українська народна республіка (Директорія), від грудня 1918 року до травня 1919 року.
Українська РСР, від квітня 1919 року до серпня 1919 року (східна Волинь до квітня 1920 року).
Польська республіка (західна Волинь) від травня 1919 року до червня 1920 року.
Українська РСР, від червня 1920 року до серпня 1920 року.
Польська республіка (західна Волинь), від вересня 1920 року до вересня 1939 року.
Українська РСР (східна Волинь), від серпня 1920 року до липня 1941 року.
Українська РСР (вся Волинь), від вересня 1939 року до липня 1941 року.
Імперський комісаріат Україна (німецька окупація), від липня 1941 року до лютого 1944 року.
Українська РСР, від лютого 1944 року до реєміграції (травень 1947 року).

Життя чехів на радянській частині Волині з 1920 року по 1941 рік

Підписанням Ризької мирної угоди 12 жовтня 1920 року, яка починала діяти з 18 жовтня 1920 року та остаточного миру 18 березня 1921 року Волинь була розділена між радянською Україною та Польщею. На радянському боці залишилися повіти: Овруцький, Новоград Волинський, Житомирський, Заславський, Старокостянтинівський та східна частина Острозького. До Польщі були приєднані Ковельський, Володимир Волинський, Луцький, Рівненський, Дубенський, Кременецький та західна частина Острозького повіту. Обидві частини Волині в наступні два десятиліття розвивалися по-різному. На польській Волині залишився і розвивався капіталізм. На радянській частині Волині почалися радикальні зміни економічних, соціальних, політичних умов в дусі політики комуністичної партії.

Чехи у радянській частині Волині проживали у 32 поселеннях. Під час перепису населення у 1926 році в радянській Україні нарахували 16000 чехів, з яких 13901 особа були землеробами і господарювали на 2965 сільськогосподарських підприємствах сорока округів України (не тільки на її заході, але і на півдні). У волинських округах мешкало тоді 9583 чехів, які були землеробами у 1949 господарствах. З цих округів найбільше чеських рільників було у Черняхівському (761), де вони становили 4% всього сільськогосподарського населення і де також були два села з більш ніж половиною чеського населення: Високе (623 мешканці, з яких 562 чехи) та Крошня (929 мешканців, з яких 573 чехи). В інших волинських районах чехи не становили більші відсотки і тільки в семи інших населених пунктах становили більшість населення. [2]

Двадцять років ознаменувалися зміною майнових відношень тільки для тих чехів, які мали у власності промислові підприємства, зокрема продовольчі, які були націоналізовані. Нова економічна політика відмінила у сільському господарстві обов'язковий податок, замінивши його натуральним податком. Господарства чеських землеробів швидко відновлювалися після шкоди, завданої війною, сільськогосподарські надлишки вигідно пропонувалися на ненасиченому ринку і отримані прибутки інвестувалися на оновлення старих та закладання нових хмільників.

Чеським колоністам у радянській Росії був наданий кредит від чехословацької влади, який був продовженням акції з допомоги жертвам катастрофічної посухи у 1921 році, коли 14 губерній мали неврожай. Через посередництво чеських мешканців чехословацький капітал хотів проникнути на новий ринок, водночас намагаючись стабілізувати економічне становище чеської меншини. Для реалізації цих цілей чехословацька влада виділила на 1925 рік 15 мільйонів КЧС (корун чехословацьких). Взаємна чехословацько-радянська угода від листопада 1923 року давала можливість чеським землеробам у Радянському союзі купувати необхідні

машини з Чехословаччини з виплатою кредиту впродовж п'яти років. [3] Велике значення для успішного господарювання чеських землеробів мала і діяльність кількох товариств взаємодопомоги.

Радянська влада створила сприятливі умови для чеського шкільництва на Волині. У 1922 році для керівництва ним була утворена чеська секція (разом з польською, німецькою та єврейською) при волинському губернському відділенні комісаріату народної освіти у Житомирі. [5] Пізніше справи шкільництва меншин перебрала на себе Центральна рада національних меншин у Харкові. У перші післявоєнні роки чеські школи використовували підручники та інші посібники, які довозилися з ЧСР, та працювали там вчителі, які прибули туди з республіки. Пізніше виявилось, що чехословацькі підручники ідейно та дидактично не задовільняють потреби чеського шкільництва у Радянському союзі, і було вирішено приступити до написання власних підручників на чеській мові. Так само і вчителі з Чехословаччини змушені були пройти спеціальні диференційовані іспити. [6] У шкільному 1924-1925 році на радянській Волині загалом існувало вісім сільських шкіл з чеською мовою навчання. [7] У 1921 році була заснована чеська секція при волинському губернському відділенні народної освіти а у 1923 році було організовано при народному комісаріаті освіти Української РСР окремий відділ для культурної роботи між чехами, так звана Центральна чеська канцелярія, яка розміщувалася у Житомирі. [8] У окремих чеських селах розвинулася мистецька діяльність за інтересами, наприклад любительські театри, духовна музика тощо. Пізніше через посередництво освітнього товариства «Просвіта». За ініціативою Етнографічного товариства та Національного музею у Києві чеські вчителі провели етнографічне дослідження. [9]

У грудні 1927 року 15 з'їзд ВКП(б) назначив новий курс у сільськогосподарській політиці, направлений на колективізацію сільського господарства. Від літа 1929 року почали також вступати до колгоспів чеські рільники на Волині. Маєтки багатьох заможніших землеробів були розкуркулені. Навіть через велику кількість некваліфікованих втручань, вчинених в роки культу особи, чеські колгоспи досягли досить значних економічних успіхів. Наприклад, колгосп «Праці честь» з Високого з великим успіхом приймав участь у сільськогосподарських виставках у Москві. [10]

Першою спробою в організації чеського вчительства на радянській Волині були двотижневі курси на канікулах, які організувала у Києві Рада національних меншин. У них прийняло участь п'ятнадцять чеських вчителів з усієї України. [11] Також велике значення мали з'їзди чеських вчителів, які відбувалися у 1927 році у Києві та у 1929 і 1930 роках у Житомирі. [12] Установленню чеського вчительства на Волині допомагало існування чеського відділення педагогічної школи у Житомирі, пізніше у Києві. [13] Великим успіхом малої чеської меншини на радянській Волині було відкриття першої семирічки у Високому у 1935 році. Вона надавала можливість чеським дітям отримати середню шкільну освіту на материнській мові. Її вчительський колектив складався переважно з молодих випускників житомирської та київської педагогічних шкіл (інститутів). [14]

Посилання

- 1) Naše zahraniční. 2. 1921. Sv. 3. S. 140 (Dalé NZ).
- 2) NZ. 6. 1925. S. 108-109.
NZ. 8. 1927. S. 92-93.

- 3) Pollák P. Internacionálná pomoc československého proletariátu národem SSSR. Bratislava, 1961. S. 104.
- 4) NZ. 7. 1926. Sv. 4. S. 186.
- 5) NZ. 3. 1922. Sv. 4. S. 154.
- 6) NZ. 7. 1926. Sv. 2. S. 102.
- 7) Vaculík J. RaUVČ. S. 44.
- 8) NZ. 6. 1925. S. 108-109.
NZ. 8. 1927. Sv. 3. S. 136.
Krajané v cizině a jejich styky s domovem. Praha, 1930. S. 22.
- 9) Vaculík J. RaUVČ. S. 44.
- 10) Věrná stráž. 1948. Č. 3. S. 13-14. (Dalé VS).
- 11) NZ. 8. 1927. Sv. 4. S. 189-190.
- 12) VS. 3. 1948. Č. 12. S. 5.
- 13) Там же. Ч. 6. С. 8.
- 14) Там же. С. 7-8.

Чеська Волинь у Польщі (1920-1939)

За Ризькою мирною угодою 72,6% чехів з колишньої волинської губернії опинилися у новому державному утворенні – Польській республіці. [1] На теренах західної Волині утворили Волинське воєводство, головним містом якого став Луцьк. Нижчими адміністративними одиницями стали повіти (powiaty, райони) та ґміни (gminy), до складу яких входило декілька сіл.

В порівнянні з останніми передвоєнними даними за переписом населення від 1908 року чеська меншина за переписом населення від 1921 року зазнала значного росту. Загалом у Волинському воєводстві нарахували 25405 чехів, найбільше у Дубенському повіті – 10200 (у 1908 році – 9401), Рівненському – 7567 (1908 рік – 4484) та Луцькому – 4843 (1908 рік – 3910). На польській частині Волині мешкало після війни більше чехів, ніж у 1908 році на всій Волині. [2]

Із загальної кількості населення 1437907 Волинського воєводства переважну більшість (983596 осіб - 68,4%) становили українці, більшість яких мешкала у волинських селах. Навпаки, у волинських містах, зокрема Луцьку та Рівному, переважали євреї. Загалом на Волині мешкало 151744 євреїв (тільки в Луцьку та Рівному 39824 особи), що становило 10,5% волинського населення. Другою після українців найчисленнішою національною групою у воєводстві були поляки – 240922 особи, тобто 16,7%, їх мова була державною мовою та мовою шкільного навчання. Національні меншини утворювали, в основному, чехи (25405 осіб або 1,7%) та німці (24960 осіб або 1,7%). [3]

Переважна більшість чехів мешкала у селах у окремих чеських поселеннях, часто віддалених одне від одного на десятки кілометрів в оточенні українських сіл. Загалом у воєводстві було 107 населених пунктів, в яких мешкало більше 50 осіб чеської національності. Поодинокі родини мешкали ще у 305 населених пунктах Волині. [5] У власності чехів перебувало 45407 га землі, тобто менше 2 га на особу, десь 10,83 га на господарство. Але з цими даними не були знайомі деякі автори, які писали про чеську гілку на Волині. [6]

Ярослав Вацулік у своїй на даний час найоб'ємнішій та найоб'єктивнішій праці про чехів на Волині під назвою «Реєміграція та поселення волинських чехів у 1945-1948 роках» пише:

«Хочемо відкинути однієї точки зору про волинських чехів як якісь поодинокі реакційні маси, що склалися переважно з власників господарств та керівників маєтків, так само як і протилежної тенденції, яка намагалася такі погляди заперечувати, вважаючи волинських чехів люмпенізованими елементами з революційними поглядами.» [7] Щоб побачити справжню міру розділення землі між чехами на польському боці Волині, він на с. 35 наводить таку таблицю:

<i>Групи за розподілом землі за площею в га</i>	<i>Скільки господарств у групі</i>	
	<i>Кількість</i>	<i>Відсотки</i>
До 2	751	17,9
2-5	740	17,6
5-10	1091	26,1
10-20	1146	27,3
20-50	422	10
50-100	32	0,8
100-1000	11	0,3
<i>Разом</i>	4193	100%=45407 га

Згідно з Вацуліком за станом на 1921 рік у польській частині Волині був такий розподіл чеських землеробів: дрібних рільників було 740 (21,4%), середніх 2237 (65,1%), багатих селян 422 (12,3%) і великих землевласників 43 (1,2%).

На 32849 га орної землі чеські господарі вирощували, передусім, зернові, зокрема жито (21,3%), пшеницю (18,5%), овес (18,6%). Далі йшла картопля (10,5%), бобові (9,8%). Також приділяли увагу ячменю (7,7%), цукровому буряку та хмелю.

Ремісники представляли менш кількісну групу волинських чехів. Промислом та ремеслом у двадцятих роках займалося 1687 осіб, перш за все, шевці, ковалі, кравці та слюсарі. На польській частині Волині чехи були власниками 35 млинів, 7 броварень та інших дрібних підприємств харчової та машинобудівної промисловості. [8]

Встановлення миру на Волині зразу ж спонукало чеських краянських працівників намагатися відновити чеське шкільництво, щоб чим швидше подолати негативний вплив передвоєнної русифікованої школи та воєнного періоду. [9] У половині двадцятих років з 20811 чехів, старших 10 років, вміло читати 16711 осіб (80,3%) а неписьменних було 4100 (19,7%). У всій Польщі неписьменними були 38% населення. З 16711 письменних чехів мали: 358 тільки домашню освіту, звичайну школу закінчили 11262 особи а спеціальну тільки 18 осіб.

Рік навчання чеськими вчителями у 1917-1918 навчальному році досить підняв національну свідомість. Викликав природній запит до відкриття чеських шкіл у нововиниклій польській державі, що деякий час визнавалося польськими шкільними органами. Куратор з шкільних питань у 1921 році так висловився про чеські культурні намагання: «Запроваджуємо обов'язкову шкільну освіту. Чехи, між іншим, найкраще розуміють значення освіти, у них відвідування школи вже є загальнообов'язковим, на них надіємося як на першопрохідців у цій справі. Це стане прикладом для менш культурного населення у краї.» Інспектори намагалися забезпечити кожну школу вчителем, який би добре володів чеською мовою. Польська мова вивчалася лише 2 години на тиждень. [9а]

Чеською школою на Волині опікувалася Чеська матиця шкільна (ČMŠ) у Луцьку, яка після всяких затримок з боку польської влади була дозволена у 1924 (1923) році. ЧМШ відкрила у всіх значніших чеських поселеннях свої філії, так звані кола ЧМШ, де

зосереджувалася всяка організаційна, фінансова та моральна допомога чеському шкільництву на Волині. [11]

23 квітня була підписана чехословацько-польська угода про охорону меншин, яка стосувалася також шкільництва меншин. Згідно з цією угодою польська держава брала на себе зобов'язання відкрити державні школи для меншин всюди там, де національна меншина становила не менше однієї четвертої населення села і де було не менше 40 дітей національної меншини шкільного віку. Це на перший погляд ліберальне положення на практиці, однак, наражалося на реальність, якою було те, що на Волині існували великі села, у яких були не тільки чеські господарства, але і українські, і в жодному з цих сіл кількість чехів не перевищувала 25%. Для чеської меншини на Волині не залишалося нічого іншого як скористатися іншими пунктами цієї угоди, які дозволяли існування приватних шкіл з правом громадськості навчати мовою національної меншини. У цьому випадку всякі особисті та речові видатки здійснювалися за рахунок організації меншини, яка відкривала таку школу, в той час як міністерство надавало допомогу тільки в межах своїх можливостей. [12]

Важке завдання по організації приватних шкіл на Волині на основі положень чехословацько-польської угоди постало перед ЧМШ у Луцьку. Найважче було перебороти недостачу фінансів. Їх отримували шляхом збірок, які проводилися раз або два рази на рік, та окремих збірок при різних нагодах, зокрема, на танцювальних вечорах, весіллях, хрестинах тощо. Певну матеріальну допомогу (підручники, бібліотеки, вчителі) отримувало чеське шкільництво на Волині також від шкільних органів у ЧСР. Тому чеські матичні школи на Волині постійно терпіли від недостачі вчителів, бо серед чеської волинської молоді було мало бажаючих стати вчителями. До прикладу, у шкільному році 1924/25 навчалися у польських вчительських закладах 3 студенти з числа волинських чехів. [13] Дуже важко було отримати вчителів з ЧСР. Так траплялося, що у чеських школах часто працювали вчителі, які ніколи не відвідували чеську школу. [14]

У шкільному році 1926/27 на Волині загалом діяло дев'ять чеських приватних шкіл, з яких вісім утримувалися ЧМШ у Луцьку і єдина Чеською бесідою (гуртком, клубом) у Здолбуніві. У цих сільських школах, яких три чи, навіть, чотири були однокласними, всі предмети вивчалися на чеській мові, окрім польської мови, історії та географії. [15] Найбільша школа, з числа матичних, працювала у Луцьку. Це була п'ятикласна школа-семирічка з п'ятьма штатними і п'ятьма позаштатними вчителями. У шкільному році 1936/37 у школі навчалося 170 учнів. Луцька школа була так званою вище організованою національною школою. З неї можна було переходити до середніх шкіл.

Наступна чотирикласна школа з сімома роками навчання була у Рівному. При школі була організована учнівська бібліотека з 261 томом та бібліотека ЧМШ з 763 томами. З ЧСР виписували 18 найменувань газет та часописів. За кошти від вступних та диференційованих шкільних оплат утримувався вчитель релігії та шкільний сторож, платили за оренду.

Чеська школа у Здолбуніві була заснована Чеським гуртком, і у шкільному році 1936/37 було у ній сім класів з 151 учнем. *(Примітка: за Мірославом Крушіною «Здолбунів. Місто на Українській Волині», с.131, Здолбунівська школа за підтримки Чеського клубу була відкрита у 1932/33 навчальному році у ще недобудованому приміщенні).* У 1934/35 роках було завершене будівництво цієї нової школи завдяки опіки волинської меншини, підтримки товариства Коменського у Празі та інших чехословацьких інституцій. [17]

Наступні школи працювали у Боцянівці, Борщівці, Чеських Озерях, Дорогостаях, Озірку, Московщині, Новоставцях, Омелянщині, Семигранях, Уїздцях та Завидові. Це були однокласні школи з чотирма роками навчання та одним вчителем. Ці школи також

організовували вечірні курси для молоді та дорослих, зокрема у зимові місяці. Навчали хоровому співу та позичали чеські книги. Загалом у тринадцяти школах ЧМШ у шкільному 1936/37 роках було 660 учнів та 20 вчителів, з яких троє були з ЧСР. Польська влада у 1936 році надала фінансову допомогу для ЧМШ у розмірі 1000 злотих, що рівнялося 5000 КЧС, а ЧСР надала допомогу польським школам для національних меншин у розмірі 350000 КЧС. [18]

Польські шкільні установи в цій області віддавали перевагу утраті чеському шкільництву, тобто польським державним школам, де частково навчалися на мові національної меншини або ця мова була окремою дисципліною. В такий спосіб чесько-польські чи польсько-чеські школи намагалися нівелювати намагання чеської меншини про власне шкільництво, яке було б національним не тільки за мовою але і за духом. У 1933 році на польській Волині було 12 чесько-польських, 15 польсько-чеських та 4 польсько-чесько-українських шкіл, тобто загалом 31 школа, а у 1938 році загалом 35 шкіл. [19]

У 1934/35 навчальному році на Волині було 11 чесько-польських шкіл з офіційною чеською мовою навчання (Довге Поле, Хомут, Копче, Мальоване, Молодава 2, Новини, Семидуби, Софіївка 1, Страклів, Ульбарів, Залісся). В цих школах деякі предмети вже з першого класу вивчалися на польській мові. У старших класах вивчення предметів на польській мові розширювалося аж до половини навчальних годин. У чесько-польських школах у 1934/35 навчальному році навчали вчителі чеської національності 620 чеських учнів. [20]

Також у польсько-чеських школах, де чеська мова була тільки окремою дисципліною, переважали вчителі чеської національності. У польсько-чесько-українських школах, де польська мова була мовою навчання а українська та чеська були окремими предметами, переважали вчителі польської національності. Такі школи функціонували і в місцях, де переважали чехи або українці і могло бути лише декілька учнів-поляків. Польсько-чеських шкіл у 1934/35 навчальному році було на Волині 14 (Баковці, Боратин, Малин, Дажва, Ниви Губинські, Княгинки, Квасилів, Миротин, Мстешин, Нове Теремно, Новокраїв, Сергіївка, Старе Теремно, Струмівка) із загальною чисельністю 576 чеських учнів та 15 вчителями (8 чехів, 5 поляків, 1 українець, 1 німець). [21]

Польсько-чесько-українських та польсько-українських шкіл на Волині у 1934/35 навчальному році було сім (Будераж, Глинськ, Губин, Липини, Мілуші, Молодава Перша та Підліски). Їх відвідували 220 чеських учнів, і працювали там також 2 вчителі-чехи. [22]

У двадцяти чеських поселеннях існували тільки чисто польські школи, у яких у 1934/35 навчальному році навчалося 859 чеських учнів на польській мові без будь-якого вивчення материнської мови. Вивчення чеської мови не було забезпечене навіть у змішаних поселеннях з чеською більшістю чи меншістю.

Мова йшла про 18 поселень у Дубенському районі, 3 у Горохівському районі, 2 у Ковельському районі, 5 у Луцькому районі, 5 у Здолбунівському районі, 1 у Костопільському районі та 6 у Рівненському районі. [23]

Неприємною реальністю було погіршення відношення польських урядових установ до чеського шкільництва після 1938 року. Шкільне управління підняло свої податки на школи ЧМШ поки що по відношенню будівель, навчання та навчальних посібників. Не дозволялося проводити збірки на школи ЧМШ. Переводили чеських вчителів до нечеських шкіл а чеським випускникам вчительських навчальних закладів не надавали роботу у школах. [24]

Деякі плани чеської меншини на польській Волині, до яких входило відкриття чеської господарської школи для підвищення кваліфікації у галузі сільського господарства для чеської молоді, чеської гімназії з гуртожитком для підготовки чеської інтелігенції та відкриття при

деяких вчительських навчальних закладах підготовки вчителів чеської мови з числа молодих людей, які володіють материнською мовою, не вдалося реалізувати. [25]

Після підписання Ризької мирної угоди у 1921 році не змінилося визнання необхідності освітньої діяльності для збереження чеської національності на польській частині Волині. Окрім чеського шкільництва, головну роль в цьому відіграли чеські організації за інтересами та чеська преса.[26]

Окрім ЧМШ та Чеського клубу, у чехів ще були сокольські товариства у Квасилові, Рівному, Здолбунові, Чеській Гульчі, Глинську, Мирогощі та Вовковиях. Вони утворювали волинський округ закордонної жупи (округу) Чехословацької сокольської організації. Сокольські товариства провели декілька академій громадських змагань, їх спортсмени також приймали участь у всесокольських зльотах у Празі. Найбільшою була участь на XII всесокольському зльоті у 1938 році, коли ЧМШ у Луцьку відправила на зліт велику делегацію. Чеська меншина на Волині в такий спосіб виразила свої побоювання стосовно загроз для Чехословаччини.[28]

При сокольських товариствах засновувалися гуртки за інтересами, де могли їх члени займатися легкою атлетикою, волейболом, верховою їздою, велосипедним спортом та туризмом. Деякі товариства, наприклад у Рівному та Здолбунові, мали свої бібліотеки. При наступному приєднанні Західної України до Радянського союзу у 1939 році товариства «Сокола» стали частиною радянських спортивних організацій. Організовувалися різні спортивні змагання та виступи учнів і юнаків на олімпіадах, де чеські діти досить добре себе показали, якраз завдяки організованому «Соколом» фізичному вихованню молоді. Також в рамках нових спортивних організацій проводились лижні змагання та змагання з інших видів спорту.

В селах, де мешкали реформовані євангелісти, не було сокольських товариств. Такою ж була ситуація і у селах, де мешкали баптисти.

У селах, де мешкали католики, передусім у Купичові, заснував римокатолицький місіонер Й. Душек організацію «Orel», яка провела низку громадських виступів, конкуруючи з «Соколом».

Чеські пожежні дружини, перші з яких були засновані ще при царській Росії, на Волині так засвідчили про себе, що один з їх функціонерів, Вацлав Меснер, очолював вогнеборців всього Волинського воєводства. [29] Це було наслідком видатних успіхів пожежних дружин з чеських сіл, які на районних та воєводських змаганнях дружин вогнеборців завжди займали перші місця. Деякі навіть приймали участь у загальнодержавних змаганнях.[30]

Великий шматок культурно-освітньої роботи виконали чеські любителі театру та лялькарі, які працювали у більших селах, де були будинки культури або великі шкільні будівлі. [31]

Наступним визначним культурним чинником були чеські газети. Починаючи від 1926 року, у Квасилові, де також розміщувалося почесне чехословацьке консульство у Польщі, почав виходити тижневик «Hlas Volyně» (Голос Волині), який заснував та редагував Антонін Перний. У часопису був додаток для дітей «Zornice» (Зірниця), яку від 1934 року редагував Йозеф Фойтік, пізніше православний священник празької православної єпархії.

Часопис «Buditel» (Будитель) з підзаголовком «Орган чехословаків у Польщі», в основному, публікував спілчанські та господарські новини. Після цього часопису, який виходив у Варшаві та Луцьку у 1928-1929 роках, почав у 1930 році виходити часопис «Náš buditel», який через недостачу фінансових засобів перестав виходити у 1934 році. [32]

Тижневик «Hlas Volyně», який був найвідомішим на чеській Волині, після смерті свого редактора припинив існування (*примітка: деякий час, до кінця 1937 року, його видавав Вацлав Перний, син Антоніна Перного*). Замість цього часопису почав виходити у Луцьку у 1938-1939 роках часопис «Krajanské listy» (Краянська газета), народний тижневик, що переймався інтересами чехів у Польщі, і редагував його колишній редактор додатку до «Hlasu Volyně» для дітей «Zornice» Йозеф Фойтік.

«Krajanské listy» відіграли досить важливу роль на освітянській та політичній ниві. В критичні передвоєнні роки там виходили з-під пера Й. Фойтіка передовиці, в яких кваліфіковано інформувалася чеська Волинь про ситуацію, яка склалася після вступу німецьких військ у Австрію та Чехословаччину, та про ту небезпеку, яка загрожує Польщі. Фойтік полемізував з точкою зору деяких шовіністично налаштованих польських газет та часописів, які загравали з німецьким фашизмом та нападали на меншини, передусім на чехів, під час суперечок навколо Тешина. Він тісно співпрацював з чехословацьким консульством у Кракові, надаючи можливість його співробітникам публікувати у «Krajanských listech» матеріали політичного характеру.

Редактор «Krajanských listů» Й. Фойтік після 15 березня 1939 року, коли було окуповано залишки Чехії та Мораву, повністю надав свій часопис у користування чехословацькому антифашистському руху опору, який формувався на польських теренах. «Krajanské listy» був на той час єдиним вільним чехословацьким часописом у центральній Європі і виходив за фінансової підтримки чехословацького посольства у Варшаві. Його нелегально переправляли до Протекторату. П'ять тисяч примірників було надіслано чехам до Тешинської області, яку забрали поляки. [33] У редактора Йозефа Фойтіка, у його заслуженій журналістській діяльності було порозуміння та підтримка з боку дружини Антоніни. [34] Дуже заслужена діяльність «Krajanských listů» була перервана нападом Німеччини на Польщу 1 вересня 1939 року, коли розпочалася найстрашніша та найнищівніша війна у людській історії, яка так визначно позначилася на історії чеської Волині.

Визначним співробітником та дописувачем «Krajanských listů» став волинський вчитель та поет Їржі Ребл-Волинський. [35] Він є автором «Волинського гімну». «Šedesát let, šedesát let tomu ...», - цей вірш вперше був надрукований у 2 числі часопису «Hlas Volyně» від 9 січня 1929 року. Для написання музики до вірша Їржі Ребла був оголошений конкурс, в якому взяли участь: Антонін Перний, редактор «Hlasu Volyně», органіст Вацлав Жідліцький та диригент з Чеських Вовковиїв Мартіновський. Вибрали мелодію диригента Мартіновського і пісню за короткий проміжок часу поширилася по всій чеській Волині, її співали на хрестинах, весіллях та похоронах. Автору тексту Їржіму Реблу її заспівав у потязі хор з Вовковиїв, коли вони разом їхали з Волині на всесокольський зліт до Праги у 1932 році. [36]

Їржі Ребл незабаром після війни видав свої вірші, які були написані також на фронті, під назвою «Věrní v cizině, věrní ve vlasti» (Вірні на чужині, вірні на батьківщині). [37]

Їржі Ребл продовжував свою літературну діяльність у Чехословаччині, опублікував два оповідання «Vystěhovalci» (Переселенці) та «V bouři» (В бурю) у «Věrné stáži» (Вірна охорона) у 1951-1952 роках. У першому оповіданні описує важкі початки чехів на Волині а у другому період Першої світової війни. Написав також низку статей до чеського церковного часопису «Hlas Pravoslavi» (Голос Православ'я), в яких підіймав питання чеського шкільництва на Волині та деякі інші проблеми. 28 січня 1949 року Йозеф Фойтік від імені історичної комісії Союзу чехів з Волині закликав чехів з Волині посилати до часопису «Věrná stráž» описи чеських поселень на Волині, які були надруковані на сторінках часопису, пізніше їх опрацювали, видавши книги як історію волинських чехів. [38] На заклик відгукнулося багато чехів. Тільки припинення

діяльності Союзу чехів з Волині у п'ятдесятих роках та закриття «Věrné strážce» не дозволили завершити цю важливу справу, яка б дала можливість у всіх подробицях описати тривалість майже вісімдесят років боротьбу чеських переселенців за щоденний хліб, збереження своєї національної ідентичності та існування як, так, взагалі.

З оцінки культурних стосунків волинських чехів випливає, між іншим, важлива роль чеських вчителів від самого початку, коли чехи приїжджали на Волинь. Вчитель відіграв важливу роль при розвитку освітньої роботи у чеських селах та у містах, де поступово зростала чисельність чехів. Вчитель був найважливішим а часто і єдиним організатором культурного життя меншини разом з чеськими священниками як у часи спроби утворити чеську гуситську церкву, так і при прийнятті православ'я.

Важливість позиції вчителів досить виразно проявилася в роки нацистської окупації у 1941-1944 роках, коли вони стали головними організаторами чеського антифашистського руху опору на Волині.

Економічна криза на початку тридцятих років тяжко вдарила по чеських землеробах на Волині, які у попередні роки кон'юктури на хміль постійно наросували свої хмільники, часто і беручи кредити. Їх занепокоєння мав утихомирювати єдиний чеський депутат польського сейму Владімір Медуна з Мирогощі. Медуна був обраний за кандидатським списком санаційного безпартійного блоку для співпраці з владою в одному з волинських виборчих округів у 1928 році. Стверджував, що пустим політиканством та взаємною боротьбою у суспільстві ще ніколи нічого не вирішилося, [39] і що падіння цін на хміль було спричинене тим, що волинський хміль не мав за кордоном потрібної реклами. [40]

Після смерті президента Юзефа Пілсудського у 1935 році на місці Безпартійного блоку утворився так званий Табір національної єдності. Посилюється античеська пропаганда у Польщі. (Ослабла тільки після окупації залишків чеських земель 15 березня 1939 року та після нацистського розірвання німецько-польської угоди про ненапад 28 квітня 1939 року). Польські шовіністичні кола закликали владу, щоб та енергійно виступала проти чехів за надумані утиски поляків на Тешинську. У волинських містах відбувалися демонстрації, учасники яких несли транспаранти з вимогою ліквідації чеських шкіл, переселення чеських рільників на менш родючі землі Польщі та про розрив дипломатичних стосунків з Чехією, виражали солідарність з братами за Ольшанами. [41]

У жовтневі дні 1938 року закликав у своїх передовицях редактор «Krajanských listů» Йозеф Фойтік чехословацьку владу, щоб запропонувала Польщі утворити польсько-чехословацьку унію, яка б спільними зусиллями протистояла нацистській агресії. [42]

Під захистом ЧМШ був після 15 березня 1939 року скликаний з'їзд делегатів окремих локацій, де було інформовано про політичну ситуацію та оголошено про формування чехословацького закордонного руху опору і де було розпочато збір фінансових засобів для діяльності руху опору. Під час нарад у Чеському клубі у Варшаві було висловлено підтримку д-ру Едварду Бенешу і не прийняті пригодницькі концепції ген. Прхали, Каганка та інших представників польського санаційного режиму.

Волинський чех Владімір Сваровський з Квасилова, який був почесним консулом Чехословаччини у Волинському воєводстві Польщі, відмовився передавати консульські документи німецькому консулу а передав їх польським органам. [43]

У травні 1939 року послали представники волинських чехів телеграму чехословацькій колонії у Франції, в якій приєдналися до чехословацького закордонного руху опору. У телеграмі говорилося: «Чехи, які мешкають на Волині,...які приєднуються до кожної акції за звільнення чехів та словаків з німецького ярма». [44]

Чехи висловлювали своє переконання, що відбудеться відновлення чехословацької держави і при цьому також їх рееміграція на рідну батьківщину. Це донесли до відома чехословацького посла у Польщі д-ра Юрая Славіка у серпні 1939 року під час його відвідин Волині з нагоди відкриття пам'ятника полеглим у Першій світовій війні у Вільгельмівці (*нині такого села нема на карті, хоча за 2 кілометри від села Шклинь є Волинська вулиця, перпендикулярна до траси Луцьк-Львів із автобусною зупинкою, – прим. перекладача*), де редактор «Krajanských listů» Йозеф Фойтік, між іншим, сказав: «Прийдуть страждання, але з того вогню і з тих мук народиться нова, вільна Чехословаччина ...яка нарешті буде мати досить місця для тих, хто залишився вірний їй, – для закордонних краян і в тому числі для нас.» [45]

Ці, прямо таки, пророчі слова видатного освітнього та політичного працівника на чеській Волині Йозефа Фойтіка, просвітнього офіцера чехословацького армійського корпусу і майбутнього священника, дякуючи Богу, здійснилися.

Посилання

- 1) У Польщі за Вацуліком мешкало у двадцятих роках 25405 чехів а у радянській частині Волині 9583 чехів.
RaUVČ. S. 33 a 42.
- 2) NZ. 1925. Č. 6. S. 195.
- 3) Vaculík J. RaUVČ. S. 34.
Тут Я. Вацулік посилається на 3. Ціхоцьку-Петрожицьку, яка у своїй праці пише про німецьку меншину на Волині під назвою «Żywiol niemecki na Wolyniu». Warszawa, 1933. Напевно, мова йде про ту ж саму авторку, яка у 1928 році видала свою працю про чеські поселення на Волині під назвою «Kolonje czeskie na Wolyniu». Зміна прізвища, очевидно, свідчить, що після 1928 року вона вийшла заміж.
- 4) NZ. 2. 1921. Č. 2. S. 110.
- 5) Státní ústřední archiv, Praha.
- 6) Ростіслав Главачек, редактор районної газети у Лоунах а нині у Карлових Варах, в публікації, виданій до 70 річниці виникнення ЧСР, «... ніхто не забутий» (вийшла у 1988 році як спільна публікація організацій, засновників Чеської спілки антифашистських борців у Подборжанах, Крирах, Вроутку, та Строецях) пише на с. 21 та 22, що про волинських чехів «були у нас опубліковані ряд правдивих статей, які оцінювали цю меншину як політично незрілу, але віддану своєму люду, з якого вона походить, меншину, яка у чужині зідеалізувала свою стару батьківщину. Меншину з переважаючими зачатками націоналізму, що пояснюється проживанням між чужими народами, коли інші зачинання суспільного розвитку, наприклад, соціальні та політичні відходили на другий план. Однак, тимчасовим життям жили і чеські меншини між німцями в ЧСР. Були написані і статті неправдиві, сказав би, тенденційні, наклепницькі, які повинні були закреслити позитивні сторони, щоб виникли негативні сторони, які тут теж були. Це так далеко зайшло, що Войта Ербан, справжнє прізвище Ецкстейн, стверджував, що волинські чехи володіли значними маєтками. Їх сільськогосподарські угіддя сягали 40 гектарів!»
Про волинських чехів далі пише Р. Главачек, як про міцних господарів на Волині, щось подібне писала бековська преса у передвоєнній Польщі, коли тогочасні його політичні діячі готували разом з гітлерівською Німеччиною античехословацьку кампанію і намагалися підготувати політичне підґрунтя для переселення

волинських чехів до внутрішніх, менш родючих частин Польщі а їх маєтки заселити колишніми вояками легіону.

7) Vaculík J. S. 10.

Автор книги про рееміграцію та поселення волинських чехів написав довгу низку статей про чехів з Волині, в тому числі і брошуру «Volynští Češi v boji», яка вийшла з нагоди 40 річниці повернення волинських чехів на стару батьківщину. Під керівництвом Я. Вацуліка на кафедрі історії педагогічного факультету Університету Яна Євангеліста Пуркине у Брно було захищено декілька дипломних робіт, в яких розроблялася проблематика рееміграції та оселення закордонних чехів, зокрема чехів з Волині, принісши часткові уточнення, зокрема про деякі області південної та північної Морави (Моравсьокрумловсько, Мікуловсько, Зноємсько, Штенберзько). Так Я. Вацулік став найплодовитішим марксистським науковцем, який присвятив чехам з Волині багато років свого плодового життя, за що заслужив глибоку подяку всіх чеських реемігрантів з обох частин Волині. Можемо тільки жалкувати, що не знайшлися однакового рівня автори та працівники у інших вищих школах, скажімо у Празі, Плзні чи Усті над Лабою, де поселилося набагато більше реемігрантів з Волині.

- 7a) До наведеної таблиці потрібно зауважити, що середні значення в інтервалах не є репрезентивними, тобто не співпадають з реаліями. Площа землі, підрахована за середнім значенням, рівна 51933 га, тобто на 6526 га (14,4 %) є більшою за реальну площу 45407 га. Мусили б тоді середні площі в кожній з груп бути ближчими до нижньої межі кожного інтервалу.

Інтервал групи в га	Середина інтервалу в га	Кількість господарств	Площа, обрахована за середнім значенням
0 - 2	1	751	751
2 - 5	3,5	740	2590
5 - 10	7,5	1091	8182
10 - 20	15	1146	17190
20 - 50	35	422	14770
50 - 100	75	32	2400
100 - 1000	550	11	6050
Загалом		4193	51933

Середня оцінка, яка представляє середню площу членів групи, тобто у нашому випадку 2097 господарств, із загальної їх кількості 4193 господарств, становить тільки 7, 78 га. Це середнє значення, яке не залежить від низьких чи високих наділів в окремих групах а залежить від їх кількості. (Таке пояснення до таблиці дав Й. П.)

- 8) Таку ж саму картину представляли чеські села на радянській частині Волині, але і в колишній царській Росії на всій Волині як це показує у своїх наукових дослідженнях та статтях наступний досить кваліфікований та об'єктивний знавець чеської Волині д-р Ян Ауерган.
- 9) Vaculík J. RaUVČ. S. 36.
- 9a) Vyšinka A. O českých školach na Volyni. NZ. Roč. VI. S. 11.
- 10) Ярослав Вацулік говорить, що Чеська Матиця шкільна була дозволена польською владою 1924 році. Й. Фолпрехт, Ф. Карас та Ростіслав Главачек однак пишуть, що

це сталося вже у 1923 році.

- 11) Vaculík J. RaUVČ. S. 38.
- 12) NZ. 7. 1926. Sv. 1. S. 26-28.
- 13) Там же.
- 14) NZ. 3. 1922-1923. Sv. 2. S. 84.
- 15) NZ. 8. 1927. Sv. 3. S. 137-138.
- 16) Folprecht J. Československé školské obce. S. 111-112.
- 17) Vaculík J. RaUVČ. S. 39.
- 18) Там же.
- 19) Там же.
- 20) Там же.
- 21) Там же.
- 22) Там же. С. 40.
- 23) Там же.
- 24) Folprecht J. Československé školské obce. S. 112-120.
- 25) Folprecht J. Naši krajané v cizině. Praha, 1940. S. 18.
- 26) Vaculík J. RaUVČ. S. 40.
- 27) Там же.
- 28) Автор згадує про часи, коли вся територія Чехії та Морави була окупована німцями, що викликало на Волині хвилю суму та розчарування, що республіка не оборонялася. Під час одного з сокольських тренувань тренер Еміль Цілиць, пізніше генерал та командувач Оломоуцького військового округу, закликав соколів завісу в залі культурного будинку, де розповів про виниклу ситуацію і проголосив, що ми на Волині ніколи не змиримося з окупацією Чехословаччини і зробимо все, що буде у наших силах, щоб вона знову стала вільною. Коли в кінці сказав слова: «Так присягаємося», то відізвалася спонтанна відповідь: «Так присягаємося». Через неповних п'ять років всі добровільно вступали до чехословацької закордонної армії у Радянському союзі. Це була якраз молодь, часто неповнолітня, яка з великим піднесенням вступала до підрозділу під командуванням генерала Лудвіка Свободи.
- 29) Vaculík J. RaUVČ. S. 40.
- 30) Hovorka J., náčelník hasičů v České Hulči.
Kronika České Hulče od J. Martínka a Jiřího Bonka.
- 31) Вельми гарними були культурні будинки, при яких, у більшості, були соколовні у Чеській Гульчі, Глинську, Квасилові, Мирогощі та ін.
- 32) Štědranský F. Zahraniční krajanské noviny, časopisy a kalendař do roku 1938. Praha, 1958. S. 28.
Перед самим початком Другої світової війни у 1937-1939 роках вийшли 3 накладу календарів волинських чехів.
- 33) Vaculík J. RaUVČ. S. 41.
- 34) Антонія Фойтікова була великою помічницею для свого чоловіка, коли він після війни став православним священником, як співачка під час богослужб та церковних обрядів.
- 35) Так само поет Їржі Ребл-Волинський був у армії у відділі пропаганди. Після звільнення став викладачем підборжанської гімназії.
- 36) Цитую згідно з листом Їржі Ребла від квітня 1987 року. Ребл склав свій вірш у

селі Мальоване 10 грудня 1928 року, де працював чеським вчителем. У 1987 році написав вірш «Čtyřicet let ušlo» (Пройшло сорок років) з нагоди 40 річниці повернення волинських чехів на свою батьківщину.

Ще одним волинським поетом був Й. Томан.

- 37) У наш час друкується наступна книга Ї. Ребла, яку видає районна організація Союзу антифашистських борців у Лоунах, де мешкають багато колишніх вояків армії Свободи.
- 38) Часопис Союзу чехів з Волині «Věrná stráž» надрукував описи сіл Вовковиї, Купичова, Квасилова, Чеських Новин, Чеських Озерян, Стромовки, Михайлівки, Дібрівки, Софіївки, Вільшанки та деяких інших сіл. У п'ятдесятих роках припинив існування Союз чехів з Волині і часопис «Věrná stráž». У цьому часописі публікував свою працю про чеське село Московщина офіцер чехословацької закордонної армії та колишній легіонер, яку він назвав «Průkopnická vesnice» (Передове село). Мова йде про штабс. кап. Антоніна Шпатенку.
- 39) Naš buditel. 1. 1930. Č. 2. S. 18-19.
- 40) Там же. Ч. 1. С. 7-8.
- 41) Vaculík J. RaUVČ. S. 41.
- 42) Krajanské listy. 1. 1938. Č. 37. S. 1-2.
- 43) Там же. 2. 1939. Ч. 19. С. 3.
- 44) Там же. Ч. 20. С. 3.
- 45) Věrná stráž. 5. 1950. Č. 3. S. 6.

Про встановлення християнства на Південно-Західній Русі.

Володимир Святославович з роду Рюриковичів був від 970 року новгородським князем а від 978 року Великим князем київським. Ще до прийняття християнства створив державу з багатьох різних земель та племен.

У 981 році розширив свої володіння на захід: «Літа 6489 пішов Володимир на ляхів та забрав їх міста Перемишль, Червень та інші міста, які до нинішнього дня є під Руссю.» [1] Здобувши Перемишль та Червенські міста (Червень, Бузьк, Белз, Волинь), імперія Володимира стала сусідом держави Пржемысла. [2] Кордони празької дієцезії після заснування єпископства у 973 році у 1086 році описували так: «Кордони на заході є такі: Тугошть з краєм, який досягає межі річки Коуби, Седлець, Лучани та Дечани, Лутомержіці, Лемузі аж до середини лісу, яким оточені Чехи. Потім на північ це є кордони: Пршовани, Хорвати та інші Хорвати, Сілезці, Тржебовани, Бобржани, Дєдошани аж до середини лісу, де є кордони Мілчанів. Звідти на схід має такі річки та кордони: Буг та Стир з градом Краків та краєм, який має ім'я Ваг, з усіма краями, що належать раніше згаданому граду, яким є Краків. Звідти приєднанням угорського прикордоння розширена і тягнеться аж до гір, які називають Тітрі (Татри). Потім з того боку вже повернена на південь, те ж єпископство з приєднанням землі моравської тягнеться аж до річки, яку називають Ваг, і до середини лісу, який називають Море, і тіж самі гори, які межують з Баварією.» [3]

Кордон, очевидно, проходив по річках Стрий та Буг, які течуть західніше, але аж ніяк по річках Південний Буг та Стир, які течуть східніше. Отже, не може йти мова про річки Буг та Стир, бо вони течуть паралельно одна до одної з півдня на північ.

У другій половині 9 століття християнство почало наближатися до держави Володимира. Князь почав розуміти, що тільки прийняттям християнства його державне утворення зможе стати членом спільноти європейських держав. За військову допомогу Візантії у придушенні повстання Фока отримав за дружину Анну, сестру кесаря Басілея (Басилевса) II. Взагалі то, причиною одруження було прийняття християнства.

Повість временних літ говорить, що Володимир був охрещений у Херсонесі (Корсуні) у храмі святого Басилія (Василія), але літописець додає, що згідно з іншими повідомленнями це було у Києві, інші ж кажуть, що у Васильові, ще інші говорять ще щось інше. [4] Правдоподібно, князь Володимир хрестився у 988 році, до того як похрестив свій підданий люд. Згідно з цим самим літописцем хрещення Русі відбулося досить просто: Володимир розпорядився, щоб усі ідоли вкинули у Дніпро та у визначений день всі люди мали прийти до тієї ж ріки. Піддані послухалися і їх похрестили у Дніпрі. [5] *(Примітка: сучасні історики схиляються до того, що це була річка Почайна, яка впадає у Дніпро на Подолі).* Дещо іншою була ситуація поза Києвом, де ще довго притримувалися поганських богів.

Ще при житті Володимира було засноване місто Володимир на Волині, яке стало його тимчасовою столицею. Пізніше воно отримало назву Володимир Волинський. *(Примітка: після третього поділу Польщі у 1795 році, коли вся Волинь попала під владу Російської імперії, у ній з'явилося два міста з назвою Володимир. Щоб завуалювати першість міста Володимира на Волині у порівнянні з Володимиром у Московії, змінили назву волинського міста. У 2024 році первісна назва міста була відновлена.)* Це місто швидко розросталося і часто своїм значенням ставило Київ на другий план. Незабаром у Володимирі була відкрита єпископська кафедра.

Точка зору авторів книги «Дев'ятсотріччя православ'я на Волині» [6] про те, що Володимирська єпархія була частиною єпархії святих Кирила та Мефодія, не має якогось підґрунтя. Кордони Великоморавської імперії ніколи не сягали так далеко на північний схід. Місія Кирила та Мефодія сягала найдалі до Віслянська (Краківська). [7]

Володимирська єпархія досить довго була єдиною єпархією на Волині, включаючи до себе міста Володимир, Городно, Брест, Дорогичин, Мельник, Бельськ, Сураж, Стожек, Кременець, Кобрин, Брянськ, Боремель, Холм, Гробовець, Штебретін, Лопатин, Любомль, Турійськ, Острог, Шумськ, Полонне, Меджиборж, Данілов. Деякі з наведених міст пізніше перевели до інших єпархій.

Угрівська єпархія виникла у кінці 11 або на початку 12 століття і її у 1323 році перенесли до Холма. Галицька єпархія виникла у 1157 році а Перемишльська у 1026 році.

Потім до Володимирської єпархії відносилися повіти: Володимирський, Ковельський, Дубенський, Кременецький, Литовсько-Гродненський та Мінсько-Брестський. Межі першої Волинської єпархії часто змінювалися.

Луцька єпархія була заснована у 13 столітті і включала такі міста: Луцьк, Стожек, Данілов, Закамінь, Острог, Полонне, Меджибір.

Межі Луцької єпархії потім визначалися пізнішими повітами: Луцький, Острозький, Рівненський, Старокостянтинівський, Новоградволинський та Заславський.

З розквітом Великого князівства Литовського при Ґедиміні (1315-1341) та Ольгерду (1345-1377), коли воно сягало Москви та Чорного моря, Волинь та весь Південно-Західний край були під їх владою. Пануючі литовці, все ще язичники, були в ньому тільки малою меншиною. [8]

Тривале зацікавлення польської закордонної політики східними питаннями мало вирішальний вплив на остаточне встановлення зв'язків між Польщею та Литвою. У 1569 році

обидві держави підписали у Любліні унію. Польська вигода була в тому, що Волинь, Полісся та Київщина, які раніше були частиною Литви, були прямо приєднані до польської корони. [9]

Польща вже у 1387 році отримала назад Червону Русь та васальську залежність над Молдавією. Експансія до Чорномор'я цим була успішно реалізована і до цих успіхів можна дорахувати також реальність того, що без проблем відбулася мирна християнізація Литви. [10] Приєднання України до Польського королівства Люблінською унією від 1569 року надало польським панам надзвичайно сприятливі умови для вибудови великих латифундій. Багаті пани мали і власне військо, часто озброєне і важкою зброєю.

Економічний та великодержавний стан польської шляхти в Україні підсилював вплив польської католицької церкви у цих областях. Православна церква опинялася у важкому положенні.

У західних землях, головню у Німеччині, опинялася у важкому положенні також римо-католицька церква. На папському престолі засіли папи, які своєю поведінкою та продажем індульгенцій викликали значне невдоволення. Розніжене життя кардиналів та єпископів, які, наприклад, у Німеччині мали також світську владу, спричинив те, що віруючі та священники почали протестувати.

У Англії вже раніше виступив проти зловживань у церкві Джон Віклеф а у Чехії магістр Ян Гус. Цей рух поширився і у Польщі та її союзниці Литві через студентів, які навчалися у вищих навчальних закладах Праги та Кракова. Литовське князівство відвідав у 1413 році Єроним Празький. Відвідав міста Вільно, Полоцьк та Вітебськ. Передусім, цікавився православною церквою та погодився з нею як з боку віри, так і з боку практики.

Найбільше значення мав виступ католицького монаха Мартіна Лютера у 1517 році, який своїми вимогами викликав рух реформації. З'явилися і інші реформатори, зокрема Цвінглі та Кальвін у Швейцарії. *(Примітка: історичні джерела стверджують, що у Франції).*

Сильніший та небезпечніший для православної церкви вплив йшов з Кракова, який став середовищем гуманістичних потоків, які поширювалися з Німеччини та Італії. Двір королеви Бони став полем бою цих гуманістів. Другий потік йшов безпосередньо з Німеччини через Кроловець, Гданськ та Торунь, де друкувалися праці Лютера не тільки на німецькій мові, але і на польській.

Однак, загалом протестантський рух в Україні відчутно не просунувся. До нього примкнула тільки мала група аристократів, але їх діти, в більшості, в дорослому віці від цього руху відійшли.

В роки найбільшого успіху було у цьому краї десь сто груп, які втрималися впродовж одного покоління.

Реформаційний рух було нарешті придушено підвищеною активністю православної і, передусім, католицької церкви.

Протестантизм західної Європи викликав могутню реакцію. Католицька церква почала наступ проти нього. Від 1540 року діяв орден Товариства Ісуса, який об'єднав значні інтелектуальні сили і взяв у свої руки виховання молоді за допомогою здібних педагогів у школах усіх рівнів. Після підписання Люблінської унії до Польщі та Литви, яка володіла більшою частиною України, покликали єзуїтів.

Товариство Ісуса заснувало школи у Вільному у 1570 році, у Ярославлі у 1571 році, Полоцьку у 1579 році та наступні школи у Орші, Любліні, Несвіжі, Львові, Кам'янці, Перемишлі, Вінниці, Фастові, Острозі, Новгороді Сіверському та інших містах. Школи, які заснували єзуїти, мали високий рівень. Тому до них з охотою поступали діти православних батьків і ставали досить часто пропагандистами католицької церкви. Єзуїтам за посередництва добре

організованих та керованих шкіл вдалося переманити вищі верстви населення, стаючи їх духовними порадиниками та охоронцями. [11]

Боротьба з протестантами різних відтінків полегшувалась єзуїтам тим, що між різними протестантськими течіями були тертя, замість того, щоб, об'єднавшись, виступити разом проти католицької церкви. А так багато хто з кальвіністів та соцініанів повернулися назад в лоно католицької церкви. Єзуїти отримали можливість напружити всі сили проти православних «схизматів». Передусім, взялися за вищі суспільні верстви.

Польський король Стефан Баторій взяв єзуїтів під свою охорону. Школу у Відні підвищив до академії, давши їй однакові права з Краківським університетом. Ще більшу підтримку отримали у Зікмунда III, якого вони виховали.

Єзуїти відстоювали теорію єдності держави і церкви. Намагалися використати силу польської держави на користь католицької церкви. Наступна ідея, яку вони пропагували, це польський месіанізм, який мав стати муром, що відділяє християнство від «дикунів-рутенів». Цілі польської політики були ясными – латинізувати та денаціоналізувати сусідні український, білоруський та російський народи. На землях цих народів, які були під їх контролем, поляки намагалися якомога сильніше принижувати православних єпископів, яким не дозволяли засідати у сенаті разом з католицькими біскупами (єпископами). Забороняли церковні процесії, включно з похоронними, і православним не дозволяли виконувати громадські функції.

Внаслідок цих дискримінаційних мір знаходимо у праці Мелетія Смотрицького «Threnos – Плач східної церкви» перелік князів, які перейшли до католицизму. Це князі Острозькі, окрім Олександра, Слуцькі, Збараські, Заславські, Пронські, Вишневецькі, Сангушки, Ружинські, Масальські, Соколинські, Лукомські, Пузинські та інші. Серед відомих родів це були Ходкевичі, Глибовичі, Кішки, Сапіги, Дорогостайські, Тушкевичі, Горностаї, Семашки, Гулевичі, Чолгани, Калиновські, Кердеї, Загоровці, Боговітини, Потійови. [12] Український народ так втратив свою інтелігенцію а з тим і керівництво в часи важкого історичного періоду, коли на кону стояла його церква. Бртань пише, що вдалося отримати католицизму та Польщі найперші роди (Замойські, Собецькі, Жолкевські, Сапєги, Острозькі, Чарторийські, Воронські, ...) [13]

Реформаційна течія з католицькою реакцією та внутрішні суперечки в середині православного табору, де була значна напруга між єпископами та деякими церковними братствами, підривали авторитет місцевої православної церкви. Наслідком розвитку цього процесу було ослаблення, яким скористалися послідовники церковної унії між римо-католицькою та православною церквами.

Унійні змагання між Римом та Царгородом

Думка про церковну унію між православним сходом та римо-католицьким заходом після великого розколу у 1054 році з'являлася декілька разів. Перші спроби відбулися ще у 11 столітті, потім у 12 столітті, але літературна та теологічна полеміка між греками та католиками ці намагання придушили.

Коли понтифіком був папа Інокентій III (1198-1216) майже дозріла думка приєднання східної церкви до римо-католицької через церковну унію. Рим отримав нагоду посадити у Царгороді латинського патріарха, коли хрестоносці у 1204 році здобули Царгород. Ним став Моросініні з Венеції. Фактично це означало завершення подій 1054 року, коли стався великий розкол. Тим часом, коли на заході хрестові походи підняли авторитет папи, на сході він упав, бо приніс східному християнству незліченні страждання. Це ще більше поглибило розбіжності. [15]

До домовленості між східною та західною церквами доходить у 1274 році у Ліоні, передусім, за бажанням візантійського кесаря Михайла VIII Палеолога, якому вже вдалося здобути у 1261 році Царгород, але він змушений був постійно відбивати турецькі атаки. [16] Йому потрібна була хоча би політична допомога заходу. Однак, незабаром унію зруйнував церковний собор від 1383 року, який відбувся у Царгороді. Ця перша церковна унія принесла царгородському патріархату великі суперечки, які посилювалися. Стало очевидним, якими ненадійними є церковні угоди, що спочивають на політичних розрахунках. [17]

Рим не обмежувався у своїх уніоністських намаганнях на область Візантії, тобто на грецьку область, але спрямував свою увагу і на слов'янський схід. У 1396 році мова йшла про церковну унію між польським королем Владиславом (колишнім литовським князем Ягелло) та православним митрополитом Кипріяном Цамблаком. Митрополит під час перемовин сказав, що мусить про це поінформувати патріарха, і до подальших перемовин справа не дійшла. Наступна спроба була зроблена на помісному соборі у Царгороді у 1418 році, де було вирішено, що буде скликаний собор, в якому б прийняли участь знавці католицького права. Але собор, присвячений цій проблематиці, не був скликаний.

Також на консиліумі у Констанці (*чес. Kostnice, нім. Konstanz – місто на півдні Німеччини біля кордону зі Швейцарією*) мало вирішитися питання уніїзації православної церкви у Литві, Україні та Польщі. На цей консиліум був запрошений київський митрополит і всієї Русі Григорій Цамблак, подорож якого підготували польські королі Ягелло та Вітольд у 1418 році. До унії не дійшло, тому що Цамблак не відважився зрадити православ'я. [18] Митрополит Цамблак приїхав до Констанци у супроводі князів та магнатів і його посольство налічувало декілька сотень осіб. Його прийняв у Констанці цісар Зікмунд. [32] У своєму виступі на з'їзді у Констанці, де вирішувалася доля магістра Яна Гуса, митрополит Цамблак говорив про те, що багато православних та Ягелло з Вітольдом хочуть, щоб була укладена унія між східною та західною церквами. Однак, на його погляд до цього може дійти тільки на соборі, на який мають бути запрошені теологи та інші фахівці з обох боків. Така пропозиція, однак, не була прийнята до уваги західною церквою, і до ніякого скликання собору не дійшло. Однак, дійшло до наступних перемовин між Царгородом та Римом, які розпочали з православного боку патріарх Еутиміос II (1410-1416) та з католицького – папа Іоан XXIII. Ці розмови тривали двадцять років і при наступних папах та закінчилися угодою у Флоренції. [20]

Цей найвизначніший уніоністський собор увійшов до історії церкви як феррарсько-флорентійський і відбувався у 1438-1439 роках. Головним питанням, яке мало бути предметом дискусії, було питання філіології, але візантійський цезар категорично заборонив починати перемовини по цьому пункту. Тому попередньо дискутували про вчення про очищення, яке існувало до розколу церкви у 1054 році. Під керівництвом Марка Еугеніка, який представляв Єрусалимський патріархат, грецька делегація категорично заперечувала всі католицькі новації та не погоджувалася на компроміси. Папа, який бачив непоступливість греків, обмежив їх у харчуванні та вирішив перенести розмови з Феррари до Флоренції. Там нарешті дійшли до угоди, яку парафували 6 липня 1439 року. Єдиним, хто не підписав угоду, був Марк Еугенік. [21]

Великим розчаруванням став на феррансько-флорентійському соборі київський митрополит грецького походження Ісидор. Установлення його на кафедру київську і усієї Русі проштовхнув кесар Іоан VIII проти бажання руської церкви, яка вже довгий час вибирала митрополита з рядів свого кліру. На київського митрополита материнська церква пропонувала єпископа Іону, який вже поїхав до Царгороду, щоб отримати призначення на цю посаду.

Однак, керуючись політичними мотивами, кесар посадив на Київський престол Ісидора, який мало цікавився теологічними питаннями а більше політичними проблемами. [22]

Ісидора включили до грецької делегації, щоб підняти її поважність, [23] але він віддав перевагу державним інтересам перед церковними. Був під сильним тиском з боку кесаря, уніоністів та папи, який його за підтримку унії оголосив кардиналом у грудні 1439 року. [24]

Згідно з Іларіоном митрополит Ісидор сильно потряс всю православну церкву на сході та, передусім, негативно втрутився у життя православних віруючих в Україні. Наслідки його діяльності проявилися у появі брестської унії від 1596 року. [25]

Після повернення грецької делегації до Царгороду у місті настала жалоба. Хоча був Великий піст, не відбувалися служби Божі. Кесар даремно намагався організувати вибори патріарха. Патріарх Йосип помер ще до закінчення собору, і греки це вважали за прояв Божої волі, що його підпису не було під декретом про узгодженість питання про унію. Така реальність кидала тінь на канонічність уніоністської угоди. Не наважувався підписати цей декрет також руський єпископ Авримій, який був членом делегації Ісидора, але його примусили це зробити насильством та ув'язненням. [26]

Коли під тиском кесаря обрали Царгородським патріархом уніата Митрофана, якого до патріархії ввів папський легат, відмовлялися православні греки молитися разом з уніатами. Ні кесар, ні новий патріарх не наважувалися публікувати рішення флорентійського собору. [27]

При останньому візантійському кесареві Костянтину IX унія (за поясненням Марка Еугеніка псевдоунія) була офіційно відкинута царгородською церквою на соборі у храмі святої Софії у 1450 році. Там зняли останнього уніатського патріарха Григорія Мамаса.

Ще перед тим відкинули православні представники патріархатів Александрійського, Антіохського та Єрусалимського унію, підписану у Флоренції, на соборі у Єрусалимі у 1442 році та назвали флорентійський собор «нечистим (міара), антиканонічним та тиранським консиліумом». Уніатський патріарх Царгородський Митрофан був оголошений нелегальним, і з ним було перервано канонічний зв'язок. Закликали кесаря Іоана VIII, щоб він зрікся чужих догм, а коли так не вчинить, то буде відлучений від церкви.

Ісидор повернувся через Угорщину та Польщу у Московію, де намагався запровадити унію, однак руська церква та великий князь Василь II його не підтримали. Після короткого ув'язнення у Москві йому дозволили від'їхати за кордон, де він продовжував свої уніатські дії у Польщі, західній Україні та Карпатській області. [29]

Брест-литовська унія

У половині 16 століття в Україні поширюється полеміка проти православ'я. Її, передусім, очолював Бенедикт Гербест з Перемишля на Галичині та Петро Скарґа (Павензький), відомий єзуїт. У своїй книзі «Про єдність Божої церкви» (1577) Скарґа дуже гостро нападає на православ'я та доводить неможливість його з'єднанням з Римом. Вказує на те, що тоді б відбувся розквіт освіченості та культури православного населення. Говорить також про матеріальні вигоди, які б при з'єднанні мала українська шляхта та православне духовенство, яке б позбавилося приниження. Рекомендував, щоб з'єднанням зайнявся собор, на якому б зійшлися представники католицької та православної церков. Своє послання адресував охоронцеві православ'я князю Костянтину Острозькому. [30]

Запровадження унії підтримував папський легат Антонін Поссевінс, який з цього приводу відвідав Москву. Інший папський легат Н. Барнетто розмовляв з князем Костянтином Острозьким та його синами. Костянтин Острозький (1527-1608), який вважався некоронованим королем України, був найвпливовішим магнатом і був власником великих

маєтків на Волині та Галичині з тисячею православних храмів, над якими він тримав охоронну руку. Проблемам, які переживала православна церква, хотів протидіяти об'єднанням з католицькою церквою, але аж ніяк не ціною підпорядкування її виключному керівництву, зречення православного віровчення і способу відправи богослужби. Князь, який мав великий авторитет на своїй території, у цьому питанні підтримувався шляхтою, міщанами та більшістю духовенства.

У кінці 16 століття питання унії знову виринуло і його ініціаторами неочікувано стали православні єпископи. Такий розвиток подій був спричинений деяким посяганням Царгородського патріарха Єремії, який став на бік братств у протистоянні з єпископами. Особливе занепокоєння викликало зняття митрополита Онисифора, який перед висвяченням був двічі одружений. Також це було висвячення на єпископа та поставлення митрополитом Михайла Рогози, якого обирали виключно світські особи. Незгода призвела до призначення луцького єпископа Кирила Терлецького патріаршим екзархом, який мав мати певний контроль над митрополитом. Наслідком цих подій стало поширення незадоволення у православних колах, яке проявилось в бажанні прийняття унії з Римом.

Встановленням Московського патріархату у 1589 році змусило Рим прискорити намагання до унії. У 1590 році зішлись у Белзі православні єпископи Гедеон Балабан, Леонтій Пелчинський та Діонісій Збіруйський і склали листа польському королю, в якому висловили згоду признати папський примат над своїми єпархіями. Подію тримали у таємниці, але кількість прихильників унії зростала. У 1591 році король поставив на кафедру у Перемишлі одруженого шляхтича Михайла Копистинського, висвячення якого намагався патріарх заборонити, але його лист запізнився. У 1593 році на Володимирську кафедру був висвячений сенатор та каштелян Адам (Іпатій) Потій, який приєднався до послідовників унії. [31]

Бртань пише про цей час: «Думка про унію почала зростати у роки, коли ні Кардинал, ні Москва не приносили відродження, коли Ц. Терлецький з Г. Поцеєм почали поширювати думку про обряди на руській мові зі східним обрядом. Русинський люд залишався православним, тільки шляхта католичилася і полонізувалася. Намагання Риму скористатися цією нагодою і посилати українців, білорусів та великорусів до бурс Рима, Брунсберга, Вільна, Праги та Оломоуца, для чого Поссевін використав спорідненість слов'янських мов.» [32]

Багато православних були розчаровані постійними безпорядками у православній церкві і почали схилитися до церковної унії з Римом. Коли був скликаний перший собор у 1593 році, на якому мали домовлятися про перехід до унії, підготував Костянтин Острозький свої пропозиції, на основі яких православні були готові прийняти унію: 1) збереження обрядів, 2) заборона католикам забирати православні храми, 3) заборонити те, щоб доходило до зміни обрядів та переходу на католицький спосіб відбування богослужб, 4) зрівняння православних священників з католицькими, 5) інформування східних патріархів про унію. 6) інформування Москви та Молдавії про унію, 7) покращення внутрішніх взаємовідносин у православній церкві, 8) відкриття шкіл для православних священників. Однак, ці побажання не обговорювалися на соборі.

Князь Костянтин Острозький тривалий час не був поінформований про те, що православні єпископи таємно вели перемовини з польським королем і вирішили прийняти унію. Володимирський єпископ Іпатій Потій, який був приятелем князя, дуже настоював, щоб князь Костянтин Острозький погодився з таким розвитком подій, але князь залишився незламним і оголосив бій унійним намаганням. Попросив єпископа Потія та Терлецького, щоб повідомили короля про його бажання скликати собор, на якому обговорити питання унії. Коли король довго не відповідав, то князь Острозький розіслав лист про унію, який викликав

широкий інтерес. Водночас князь послав своїх делегатів на собор протестантів до Торуні, яких також закликав проти унійного собору.

У кінці 1595 року відвідали делегати, послідовників унії єпископи Іпатій Потій та Кирило Терлецький папу Климента VIII, який їх урочисто прийняв. Єпископи від свого імені і від своїх послідовників попросилися до церковної унії, признавши над собою владу папи.

Новина про те, що єпископи перейшли до церковної унії під час свого відвідання папи, викликала в Україні значне збурення. На так званих воєводських сеймах: волинському, київському, брацлавському та руському шляхтичі доручили депутатам, щоб був посланий протест проти дій двох єпископів, які не мали на такий крок жодних повноважень.

Православні звернулися за допомогою до царгородського патріархату, який вислав у Литву протосінкла (?) Никифора, який потім покликав замісника Олександрійського патріарха Кирила Лукаріса, декількох грецьких єпископів та митрополита Белградського. Собор скликали у Бресті 6 жовтня 1596 року.

Православні представники зійшлися в будинку Райського, який охороняв сильний підрозділ війська князя Костянтина Острозького, в такому складі: єпископ Гедеон зі Львова та Михайло з Перемишля, які розійшлися з унією, протосінкли з Царгороду та Олександрії, митрополит Лука з Сербії, архимандрити, ігумени та більше двох сотень священників. З високих світських представників були присутні: Київський воєвода князь Костянтин Острозький, Волинський воєвода князь Олександр Острозький, каштелян з Новгорода Полубенський, делегати від шляхти від таких воєводств: з Київського – 3, з Руського – 3, Перемишльського – 2, Волинського – 10, Брацлавського – 2, з Пінської області – 1, з Литовського трибуналу – 2, багато шляхтичів та містян без мандатів.

Прихильники унії зібралися у храмі св. Миколая. Православні керувалися тодішнім грецьким звичаєм, окремо засідали духовенство і окремо миряни. Православні тричі просили, щоб інші єпископи прийняли участь у їхньому соборі, але марно. Перше запрошення було адресовано митрополиту Михайлу Рогозі. Виявилося, що не можна з'єднати обидві частини собору, тому виникли два собори: православний та уніатський. Король розпорядився, щоб греки, в тому числі і протосінкл Никифор, були ув'язнені, але військо князя Острозького їх охоронило. Зрозуміло, що православні не прийняли запрошення на уніатський собор, хоча їх до цього закликав сам король.

9 жовтня 1596 року Никифор з хрестом та Євангелієм в руках як екзарх виголосив патріарший декрет, яким позбавив посади митрополита Михайла Рогозу та п'ять інших єпископів: Володимирського, Луцького, Полоцького, Холмського та Пінського за те, що підпорядкувалися римському папі. Цей декрет підписали духовні члени собору і його послали митрополиту Рогозі. Мирські члени з'їзду послали лист королю, в якому просили позбавити уніатських владик церковних маєтків, які можуть бути використані тільки православними. [33]

Уніатський собор офіційно проголосив церковну унію з Римом. Єпископів Гедеона Балабана та Михайла Копистинського і всіх священників, які прийняли участь у православному соборі, піддали анафемі.

Православний собор відповів протестом на проголошення унії, оскільки це рішення було прийняте без відома кількох православних владик. Але міські суди, окрім Володимирського, відмовилися прийняти цей протест. Акти собору були послані царгородському патріарху Мелетію Пігасу, який схвалив постанову православного собору. Керівництво церквою на цій території довірив, аж до обрання нових єпископів, Гедеону Балабану, протосінклу Кирилу Лукарісу та князю Костянтину Острозькому.

Польський король схвалив постанову уніатського собору та вирішив, що постанова православного собору є недійсною.

Так відбулося розділення православного віруючого люду на дві частини. З одного боку просто більшість послідовників православ'я зі своїми єпископами, а з другого боку митрополит, п'ять єпископів і менша група їх послідовників. Як наслідок цих подій почалися суперечки про те, який з обох соборів має законну силу.

Владні органи однозначно стали на бік унії і не брали до уваги те, що єпископи, які підкорялися патріарху, вирішили самовільно приєднатися до іншої церкви, порушивши таким чином канонічні правила. Тому православний собор не признав уніатський, який вважали за неканонічний.

Уніати дорікають православним, що на їх соборі були присутні не місцеві православні, а патріарший екзарх – шпигун. За цим звинуваченням Никифора ув'язнили, де він помер.

Владні органи не прийняли заяву православних мирян про відчуження маєтків у єпископів, які перейшли до унії, з приміткою, що мова йде про єпископів грецького обряду. [34] Польща скористалася часом домашніх безпорядків на Русі після вимирання Рюриковичів у 1508 році і підтримувала різних самозванців (декількох Лжедмитріїв).

Брест-литовська унія не принесла втихомирення процесам у Південно-Західному краї Русі та не з'єднала церкви. Поруч з двома традиційними, православною та римо-католицькою, виникла третя – уніатська. На боці унії був митрополит, п'ять єпископів, польський король та влада і, головне, міцна рука папи.

На православному боці було два єпископи, багато духовенства та народ. Їх канонічний представник царгородського патріарха не отримав від своїх прихильників надійної охорони. Уніатська церква в очах влади була єдиною законною церковною організацією цих земель. Православну церкву покинуло більшість єпископів, частина шляхти та частина містянських верств. Більшість духовенства, частина шляхти разом з князем Костянтином Острозьким, більшість містянських верств, церковні братства, сільський люд і, головне, нова сила, що виникала за порогами Дніпра – козаки, залишилися вірними вірі батьків, вірі православної.

Кількісно менші прихильники унії розвинули за допомогою польської влади та Риму дуже активну діяльність, отримуючи нових прихильників. Мало того, енергійного митрополита Михайла Рогозу змінив у 1600 році Володимирський єпископ Іпатій Потій, який перед висвяченням на єпископа був старостою міста Володимир. Був добрим промовцем, дипломатом і опирався на численні знайомства, які за час своєї діяльності на посаді митрополита (1600-1613) зумів добре використати для підсилення унії.

Серед православних ієрархів того часу не знайшлося єпископа, який би міг успішно опиратися тиску, який розпочала унія на чолі з митрополитом Іпатієм Потієм. Православні мали на своєму боці князя Костянтина Острозького, який останні роки свого життя присвятив боротьбі проти унії. Спробував об'єднатися з кальвіністами та прийняв участь у Вільному у Кальвіністській генеральній конференції, на якій представляв кальвіністську партію М. Радзивіл. Проте до співпраці не дійшло, оскільки проти неї виступили священники та патріарх. [35]

Велике значення для охорони православ'я мала релігійна полеміка, в якій прийняли участь багато видатних послідовників православної церкви. Полемічні тексти друкувалися у друкарні, яку заснував князь Костянтин Острозький у Острозі, де було надруковано першу Біблію у 1581 році. Більшість полемічних текстів поширювалися у рукописах.

Релігійна ситуація у країні щороку поставала у сеймі та сенаті. Оскільки унії не вдалося перетягнути на свій бік більшість населення, то польський король дійшов до висновку, що унія не може представляти перед органами управління весь народ.

Вже у 1603-1605 роках відділили Києво-Печерську лавру від повноважень уніатського митрополита та дозволили, щоб архімандритом було обрано православного монаха Єлісея Плетенецького. Також братства були відділені від повноважень уніатського київського митрополита.

Безоглядна політика Зікмунда III викликала неспокій як серед протестантів, так і серед православних. До них приєдналися і багато католицьких дисидентів, коли у 1606 році вибухнуло повстання проти короля, яким керував королівський воєвода Зебржидовський. Хоча повстання було придушене королівським військом, в його перебігу були представлені православні вимоги, щоб були зміщені уніатські єпископи, щоб церковна власність була тільки у руках православних і щоб були зупинені всі судові процеси проти православного духовенства.

Стан православної церкви ще погіршився, коли у 1608 році помер її охоронець князь Костянтин Острозький, а його діти незабаром перейшли на бік унії.

Значно розчарованими після Брест-Литовського собору залишилися і прихильники унії, які надіялися, що отримують всляку підтримку з боку польського латинського духовенства. Ті, однак, від унії дистанціювалися. У королівському універсалі, який був виданий незадовго після закінчення собору у грудні 1596 року, немає жодної згадки про те, що уніатські єпископи мають право засідати у польському сенаті, хоча про це просив і папа. [36]

Львівський єпископ Йосип Шумлянський та Перемишльський єпископ Інокентій Віницький таємно перейшли на бік унії 26 березня 1681 року у Варшаві. Віницький проголосив офіційно унію 23 березня 1691 року а Шумлянський у 1700 році.

У 1772-1785 роках у Польщі не було жодного православного єпископа. На всю Галичину залишилися православні храми тільки у Бродах та у Львові та єдиний православний монастир Манявський Скит (закритий цісарем Йосипом II у 1786 році). [37]

Релігійні війни підживляли духовні сили нації цілої країни, де була запроваджена унія. Трагедія унії проявилася у тому, що її ненавиділи православні через зраду, яку вчинила своїй нації, а польська католицька церква не вважала уніатів повноправними громадянами, оскільки для неї вирішальним було національне питання. Уніатську церкву у Польщі терпіли тільки як церкву православну, і найбільше потерпав простий віруючий люд, який і став жертвою «вищих інтересів».

Після польської Брест-Литовської унії від 1596 року відбулася і у габсбурзьких землях в Угорщині Ужгородська унія 1649 (1646) та унія у Семиграді у 1696 році. (Більшість повернулися до православ'я на цих землях у 1948-1950 роках).

Після поразки польського повстання у 1863 році відбулося охолодження польсько-російських відносин, що неприємно відбилося не тільки у національній площині та політиці, але і у області релігії, яка відігравала головну роль в цій області, зокрема після підписання Брест-Литовської церковної унії. Після другого а, головню, третього поділу Польщі ці всі території, де проживали українці та білоруси, відійшли до царської Росії. Унія, проти якої повставали широкі верстви населення та легендарні запорозькі козаки, втратила опору під ногами і її вплив зберігся тільки у Галичині, яка була під владою Австрії.

Чехи, які переселялися на Волинь, перш за все з економічних причин, не мали, очевидно, навіть уявлення до якої чутливої області з точки зору політики та релігії переселяються.

Посилання

- 1) Nestorův letopis ruský. Melantrich. Praha, 1940. S. 80.
- 2) Dvorník F. Byzantská misie u Slovanů. Vyšehrad. Praha, 1970. S. 211, 225, 233.
- 3) Kosmová kronika česká. Svoboda. Praha, 1972. S. 120-122, 227, 260.
- 4) Nestorův letopis ruský. Melantrich. Praha, 1940. S. 102.
- 5) Там же. С. 106.
- 6) Kolektiv autorů. Devítisetletí pravoslaví na Volyni. Rusky. (992-1892). Žitomir. Vytisнено se souhlasem žitomirského episkopa.
- 7) Dvorník. С. D. S. 180-181, 220, 344.
- 8) Melichar V. a kol. Dějiny Polska. Praha, 1975. S. 112.
- 9) Там же. С. 132.
- 10) Там же. С. 113.
- 11) Огієнко І. Українська церква. Прага, 1942. С. 177-179.
- 12) Грушевський М. Культурно-національний рух на Україні у XVI і XVII ст. Київ, 1919. С. 20.
- 13) Brtáň R. Barokový slavizmus. Tranoscius. Lipt. Mikuláš, 1939.
- 14) Aleš P. Cirkevné dějiny II. Bratislava, 1973. S. 93.
- 15) Там же.
- 16) Там же. С. 106.
- 17) Там же. С. 108.
- 18) Там же. С. 116.
- 19) Поздравительное выступление кесаря Зикмунда перед литовско-русской делегацией было напечатано в издании «Известия русского языка и словесности». Имп. Акад. Наук, 1903. Ч. II.
- 20) Aleš P. С. D. S. 116.
- 21) Там же. С. 121.
- 22) Там же. С. 117.
- 23) Там же. С. 118.
- 24) Там же. С. 122.
- 25) Там же. Алеш цитує Ілларіона. Розділ. С. 278-279.
- 26) Там же. С. 122.
- 27) Там же. С. 122.
- 28) Там же. С. 123.

Кесар (цезар, цісар, імператор) Костянтин IX був останнім візантійським кесарем. Намагався укласти союз з Римом, надіючись отримати допомогу із заходу. Допомога не прийшла і Царгород впав у 1453 році, коли його обложили турки. У 1451 році перед падінням міста до міста прибуло посольство чеської церкви гуситської (утраквістів) під керівництвом Матея Енґліша. Делегація представила визнання віри гуситської консисторії, яке пересвідчило православних, що нападки, які вислухали гусити у Флоренції з вуст латинян, є наклепом. Віра цих впертих гуситів була визнана як православна. Православна царгородська церква, на чолі якої тоді стояв Геннадій (Георгій) Схоларій винесла позитивне рішення щодо приєднання гуситів до православних.

Матеї Енґліш прийняв у Царгороді православ'я і отримав нове ім'я Костянтин. На жаль, подальші контакти та перемовини з царгородською церквою стали неможливими через падіння Царгороду 29 травня 1453 року. Політичне падіння Царгороду закрило одну епоху історії православної церкви.

- 29) Aleš P. C. D. S. 123.
- 30) Грушевський М. Культурно-національний рух на Україні у XVI- XVII ст. Київ, 1919. V. С. 542-546.
- 31) Там же. С. 271-274.
- 32) Brtáň R. C. D. S. 21-22.
- 33) Грушевський М. Ц. Д. С. 608-611.
- 34) Там же. С. 613- 918.
- 35) Winter E. Byzanc a Řim v boji o Ukrajinu. Lipsko, 1942.
- 36) Там же.
- 37) P. T. Premyselská eparchia. Odkaz sv. Cyrila a Metoda. Č. 12/1987. S. 273-277.

Релігійний розвиток чехів на Волині.

Зі збільшенням кількості чеських переселенців на Волині постала необхідність вирішити разом з господарськими, шкільними та культурними справами також справи релігійні.

Абсолютна більшість переселенців належали в Чехії до римо-католицької церкви, частина була вільнодумна, але формально відносилась до тієї ж церкви, а частина була євангелістської орієнтації. Між переселенцями не було, очевидно, людей невірних.

Упродовж чотирьох років (1868-1872) чехами-переселенцями по релігійній лінії опікувалися наполовину польські римо-католицькі ксьонзи, наполовину православні священники української та російської національності. У найстарішій хроніці чеського поселення Квасилів знайдемо таку інформацію про це: «Церковні обряди, як причастя хворих та похорони здійснював православний «батюшка» з сусіднього українського села Корнин; хрестини та вінчання здійснювали католицькі ксьонзи з близького міста Рівне або села Тайкури. В такий спосіб це відбувалося до кінця 1872 року. Потім російська влада дозволила, щоб чехи покликали чеських священників.» [1]

Така ж сама ситуація, очевидно, була і в інших селах, розпорошених по всій південно-західній частині Волинської губернії до приїзду чеських священників Вацлава Грдлічки, Яна Саски та Франтішка Кашпара.

Невідомо, хто в кінці шістдесятих років 19 століття представив чехів, які почали переселятися на Волинь, як гуситів. Приписували це Франтішкові Палацькому та Франтішкові Рієгелю, що так вчинили ще на слов'янському з'їзді у Москві. [2]

Йозеф Фойтік вважав, що Ф. Л. Рієгел, який на з'їзді представляв чеську групу, міг представити чехів, які бажали переселитися до Росії, як нащадків гуситів, щоб (див. додаток до ч. 3) пізніше з'явилася можливість їх переселення на Волинь. Рієгер знав про складну ситуацію у цьому краї і міг здогадуватися, що чеський католицький елемент був би для російської влади неприйнятним. [3]

Д-р Йозеф Фолпрехт пише, що ця думка би вже попахувала національною політикою з огляду на поляків-католиків і жодний з політиків, зрозуміло, її б не висловив, у всякому випадку публічно, бо це було б яблуко Ерідіна (яблуко розбрату), яке зруйнувало б саму основу слов'янського з'їзду. [4]

Спроба організувати чеську гуситську церкву

Всі доступні джерела погоджуються в тому, що чеська еміграція на Волинь у 1868-1874 роках та в наступних роках була вмотивована, передусім, економічними причинами. Але від самого початку питання релігії стає частиною життя емігрантів і вимагає бути вирішеним поряд з питаннями господарськими, шкільними, адміністративними та освітніми.

Емігранти прибувають з середовища, де римо-католицька церква після битви на Білій горі знову отримала домінуюче становище. Після жорстких антиреформаційних заходів більшість населення була залучена до римо-католицької церкви, парафіянами якої були щонайменше три чверті чеських переселенців на Волинь. З цією реальністю не була знайома російська влада. Чехів вважали нащадками гуситів, тобто елементом ворожим до католицизму. Тому в області, де постійно відчувалася показна набожність польського католицизму, їх вітали і їм надали, окрім пільг в царині податків, військової повинності та у питаннях адміністративних, також і релігійну свободу на основі угоди між заступником генерального губернатора у Києві полковником Грессером, який відповідав за контакти з чеськими переселенцями і не знав у достатній мірі релігійний склад імігрантів. Тому прийшов до висновку, що чехи могли б утворити самостійну церковну організацію. Надіявся, що йому через посередництво чеського гуситського елементу вдасться спричинити розкол у польській католицькій церкві, яка діяла на теренах Волині. [5]

Католицька церква у Польщі та її анклавів в Україні та Білорусії були надійно зв'язані з експансивною політикою польської держави, яка століттями намагалася отримати якомога більше територій на схід від своїх кордонів. У Литві підсилювала свій вплив через польсько-литовську унію, підписану у Креві у 1385 році, коли литовський язичник князь Ягелло прийняв хрест та ім'я Владіслав. Потім одружився з дочкою Лудвіка Угорського Ядвігою. [6] Вершиною східної політики Польщі стала Люблінська унія від 1569 року, яка замінила існуючу до того часу персональну унію, відкрила поле для масової експансії польської шляхти до українських, білоруських та литовських земель. Тут повністю не забули про Брест-Литовську церковну унію, підписану за ініціативи Польщі та Риму у 1596 році. Її вплив був остаточно зломлений після двохсотрічного панування аж після третього поділу Польщі у 1795 році (окрім території Галичини, яка належала Австрії). Реальність полягала в тому, що Київський генерал-губернатор ще у другій половині минулого століття правив за допомогою окремих декретів, говорить сама за себе.

Родини, які почали від 1868 року у все більшій кількості переселятися на Волинь, не думали, що будуть втягнені у боротьбу за нову чеську церкву, яка має опиратися на вчення Яна Гуса.

Для Грессера релігійне питання виявилось одним з найбільш важливих питань, яке необхідно було вирішити так, щоб не був підсиленням в цій царині вплив польських католиків чеськими католицькими переселенцями. Переконав також у цьому свого начальника генерального губернатора у Києві, який надав йому особливі повноваження.

Фолпрехт припускає, що як Грессер, так і чеські представники Пржібил, Оліч, Свобода та Райх ще раніше зрозуміли цю гостру проблему і тому чеських поселенців, які поки що матеріально та організаційно не облаштовалися, даремно не турбували. Матеріальні проблеми ще підсилювалися б додаванням делікатних релігійних питань. [7]

Тим, що Грессер доручив Пржібилу та Олічу бути владними представниками чехів на всій Волині, в чому його підтримав генеральний губернатор, була польська сторона,

представлена фірмою Вілконський-Бордаш, позбавлена будь-якого впливу на чеські проблеми. Грессер потім приклав максимальні зусилля, щоб були утворені правничі, організаційні та матеріальні умови для виникнення чеської гуситської церкви. [8] Вже 5 лютого 1870 року підготував довідку для генерального губернатора Дондукова-Корсакова, яку генеральний губернатор ще того ж місяця передав міністру внутрішніх справ Л. С. Макову. За Фолпрехтом ця довідка була вкладена «у могутню раму, яка обіймала весь західний російський край». З чеського гуситства мав намір утворити релігійну основу, яку б сприйняли і католики нечеського походження, і вона підточила б діяльність польських ксьонзів як у релігійному так і національному відношенні. В такий спосіб чехи могли б дати приклад католицькому польському населенню слов'янської приналежності та релігійної відданості російській державі. [9]

Такому ясно висловленому плану передувала інформація, яка висвітлила чехів у досить сприятливому світлі: «всі чехи відзначаються вартою уваги любов'ю до праці, повагою до влади, найстрогішою чесністю та моральністю... З політичного боку наповнені глибокою ненавистю до поляків...» [10] Якщо навіть останнє твердження може бути досить перебільшене, воно, очевидно, могло підтверджувати наміри державних органів використати чехів у антипольській кампанії.

Те, що взаємини між Росією та поляками не були на той час добрими, можна було відчутися у виступі Михайла Петровича Погодіна на слов'янському з'їзді у Москві. Це було прямим наслідком недавно придушеного польського повстання.

Наміри Грессера та Дондукова-Корсакова були далекосяжні з російського погляду та далекоглядні. Коли б хоча частково вони здійснилися, коли б у Росії не змінився політичний клімат після вбивства російськими революціонерами царя Олександра II у 1881 році, який був досить прихильним до чехів, реформи, які за його царювання проявилися в різних галузях, при його наступнику вже не продовжувалися. Навпаки, настала феодальна реакція, керована оберпрокурором Священного синоду К. П. Победоносцевим, яка перш за все втрутилася у культурне та релігійне життя чехів.

Однак, на початку сімдесятих років він тільки починався. Чехи ще перед приїздом трьох чеських священників досить уважно спостерігали за релігійним рухом у світі. З цікавістю спостерігали за діяльністю місцевих православних священників, які жваво цікавилися їх релігійними поглядами і намагалися впливати на чехів у царині пасторства. Потроху почали зникати мовні перешкоди і ситуація на релігійній ниві почала розвиватися досить сприятливо.

Д-р Ауерган, який публікував свої праці ще у 1912 році у «Збірнику чеської землеробської спілки» і який у ті часи Волинь також відвідав, пише, що чехи після приходу на Волинь переважно схилилися до православ'я. Були б його прийняли без всякої агітації та тиску. [11] Однак, російські урядові круги тоді цього не бажали і надіялися, що при допомозі єретичного чеського елементу з гуситськими традиціями їм вдасться створити розкол у польській католицькій церкві. Тому чехам рекомендували заснувати власну церкву. Хоча наша увага зосереджена, передусім, на чеських емігрантах на Волині, не залишимо без уваги позицію чехів у головному місті Російської імперії Петербурзі. Незабаром після того, коли ватиканський консилиум проголосив вчення про папську безпомилковість у питаннях віри, чотирнадцять чехів звернулося до Петербурзького митрополита Ісидора із заявою, щоб їх прийняли до православної церкви. Їх приєднання відбулося 1 (13) жовтня 1870 року і було урочисто виконано самим митрополитом у кафедральному соборі св. Олександра Невського у Петербурзі. Ще перед тим про це було надруковано 1 липня 1870 року у петербурзькому часописі «Голос» їх заяву:

«Ми, що підписалися, сини чеської батьківщини, повідомляємо всім милим друзям та знайомим на нашій батьківщині та нашим іншим братам-слов'янам наступне:

«Батьківщина, Нація, Слов'янство – це три ведучі світлі зорі на всіх наших дорогах. Маємо певні надії, що при світлі цих трьох зірок кожен син чеського народу досягне тієї мети, якої домагається весь наш народ. Віддалені від батьківщини та любимого нами народу, тим не менше линемо до нього і тим більше з гарячими почуттями переглядаємо сторінки нашої історії.

І наша історія повідомляє, що від часів св. апостолів слов'янських до сьогоднішніх днів наш народ терпів від Риму тисячекратне зло та незчисленні пригнічення. Рим вирвав у нас те, що засіяли св. апостоли наші. Рим не заспокоївся до того часу, поки не загинули ті, хто хотів оживити у нас сім'я слов'янських апостолів та проголосити первісне вчення їх. Ян Гус та Єроним стали жертвами тому, що хотіли відродити слов'янське сім'я, обновити первісну віру та знову розбудувати національну церкву, в якій би інші слов'янські брати знаходили втіху та силу, найбільша їх вина в очах Риму була в тому, що були вірними синами свого народу, що були одного духу зі слов'янами та їх національною церквою. Історія засвідчила нам, що Рим переслідував наш народ, поки не зник останній зародок, який хоч трохи нагадував первісне вчення слов'янської церкви. Рим потім йшов далі своєю дорогою у вишині, на яку піднявся з гордою зверхністю і поступово приходив до занепаду. Але, коли прийшов до занепаду, не позбувся своєї пихи та не облишив своєї ворожості до тих церков, яким всім своїм життям, всіма намаганнями і кожним словом свого вчення належали та служили святі апостоли слов'янські а з ними наш Магістр Ян Гус та його товариш Єроним.

У ці дні перед нашими очима зійшлося 600 вчителів римської церкви, більшість із яких визнала великим блаженством виконати замисел свого старійшини та приписати звичайній людині божу властивість – непомилковість. Там, де подібне пересвідчення проголошується та поширюється всіма можливими засобами, запроваджується у життя, там немає більше місця ані для святих апостолів слов'янських, ані нашому Яну Гусу та його товаришу Єрониму. Там також не хочемо мати місця і ми. Тому повідомляємо усім милим приятелям та знайомим на нашій батьківщині та іншим братам слов'янам, що при повному нашому пересвідченні зрікаємося Риму, його вчення та тієї церкви, на чолі якої стоїть бог, утворений людьми.

Водночас звертаємося до того релігійного вчення, яке від самого початку було повідомлено народу нашому – повертаємося до віри наших предків. Тобто не хочемо бути членами римської церкви, переходимо з повним серцем до народної Православної Церкви, мило просячи своїх приятелів та знайомих на нашій батьківщині та інших братів слов'ян, щоб нас вважали від нинішньої миті членами цієї церкви.

Твердо віримо, що в цій церкві знайдемо ми, знайде і народ наш утіху та спокій, щоб у такий спосіб одне вчення було спільним для всіх слов'ян.

Нехай Бог охороняє Православну Церкву, владу, народ і все слов'янство.

Петербург, 7 (19) липня 1870 року.» [12]

Коли у 1870 році було оприлюднено постанову Першого Ватиканського консилиуму про папську непогрішимість у питаннях віри, волинські чехи звернулися до полковника Грессера з проханням про посередництво в аудієнції у архієпископа Аґафангела у Житомирі, якому хотіли передати заяву стосовно нового догмату про папську непогрішність. Хотіли висловити свою незгоду з цією постановою, підкресливши заодно, що вони утотожнюють себе з догматами та засадами православної церкви, до якої починають багато з них настійливо зголошуватися. Про це свідчили численні відвідування чехами православних храмів та багато

контактів з архієпископом, до якого зверталися чехи за порадою та допомогою у своїх питаннях.

Ян Ауерган, якого можемо правомірно вважати за досить серйозного інформатора про чеську меншину на Волині, каже, що чехи відвідували на Волині православні храми та богослужби, які там відбувалися, і їм там подобалося.

Полковник Ґрессер, однак, не був схильний до якихось контактів чехів з православними представниками. Повідомив міністра внутрішніх справ, що подання чехів стосовно нового догмату про папську непогрішимість затримав, оскільки вважає недоречним на даний час будь-яке намагання зближення чехів з православною церквою та її представниками. Побойовався, що православна церква буде прикладати зусилля для переходу чехів до православ'я, а це на його думку не принесло б успіху, який можна було очікувати від розколу у католицькому таборі за допомогою чехів, які утворюють самостійну чеську церковну організацію. Тільки так будуть могли вплинути на сільське населення польської національності.

Ведучий працівник міністерства внутрішніх справ Лобанов-Ростовський, якому довірили відслідковувати релігійну ситуацію у Південно-Західному краї Росії, повідомив керівництво цього відомства, «що буде дуже радий, коли узгоджені зусилля генерального губернатора та міністерства внутрішніх справ доведуть справу до такої важливої мети, яку маємо на думці.» [14] Всі кроки російської державної адміністрації були направлені на організацію чеської гуситської церкви.

Чехи, передусім їх уповноважені Пржібил та Оліч, намагалися йти в крок з цим неочікуваним розвитком подій. Чеський елемент вів себе у цій досить складній та важкій політичній, національній та релігійній ситуації досить застережливо але, водночас, і щиро. Добивався того, щоб чесно обжитися на полі господарському, громадянському та релігійному. Все більше усвідомлює, що опинився в області, де постійно відбуваються зіткнення двох великих християнських релігій – православ'я та римського католицизму – та двох різних культур – східної та західної. Намагається глибше вникати у цю складну ситуацію, пристосуватися до реалій, намагаючись не втрачати своє власне обличчя.

Першим кроком російської влади по заснуванню чеської церкви була організація комісії у Петербурзі. Комісія складалася з православних священників, міністра внутрішніх справ та міністра закордонних справ. Заслухавши план полковника Ґрессера, комісія постановила:

а) перехід чеських колоністів з католицької церкви до гуситської не суперечить інструкціям, які діють у Росії, про засади релігійної толерантності;

б) відкриття чеських парафій відноситься до компетенції міністерства внутрішніх справ. [15]

17 грудня 1870 року було вирішено, що із коштів міністерства внутрішніх справ чеським священникам будуть платити 600 рублів щорічно.

Про рішення петербурзької комісії інформували Пржібила та Оліча, які у кінці 1871 року поїхали до Чехії і у лютому 1872 року повернулися на Волинь з двома католицькими священниками – Вацлавом Грдлічкою та Яном Саскою. Пізніше, але ще у 1872 році, знайшли третього католицького священника Франтішка Кашпара, який приїхав на Волинь ще раніше в якості приватної особи.

Нова церковна організація повинна була називатися гуситською общиною або чесько-гуситською церквою. [16]

Чеські священники отримали директиви, яким вони будуть слідувати на Волині:

а) відхід від римо-католицької церкви, відречення від папи;

б) після приїзду на Волинь одружитися;

- в) богослужби будуть відбуватися на чеській мові;
- г) причастя буде прийматися двома способами. [17]

Наступні подробиці, зокрема за якими книгами та за яким ритуалом будуть відбуватися богослужби та інші обряди (хрестини, вінчання, похорони), в доступних джерелах не вказані. Акцент був поставлений на тому, щоб все відбувалося на чеській мові.

Оскільки у чехів на Волині не було ніяких громадських місць, то було важко знайти найвигідніші місця для облаштування парафій. Очевидно, що було враховано густоту чеських поселень і до найбільших місць, які могли би в майбутньому стати природнім зосередженням чеських колоністів.

Спочатку у 1872 році були організовані дві парафії: дубенська з центром у Підгайцях, де був поставлений Вацлав Грдлічка, та глиньська, у найстаршому та одному з найбільших чеських сіл Глинську поблизу Рівного, де став священником Ян Саска. Третя – острозька парафія з центром у Гульчі Чеській (20 км від міста Острога) була організована останньою, але ще у тому ж році. Там було поставлено священником Франтішка Кашпара.[18]

Відомості про чеських священників

Вацлав Грдлічка народився у Сobotці і був католицьким священником у Кутній Горі. [19] Під час перебування у Саски перейшов до реформованої євангелістської церкви, [20] але після повернення до Чехії повернувся до римо-католицької церкви. [21] Ще у Чехії цікавився чеським реформаційним рухом у Америці і перейнявся думкою чеського переселення до слов'янської Росії. Без вагань прийняв пропозицію Пржібила і у 1872 році приїхав на Волинь. [22]

Вацлав Грдлічка зразу ж на другий день після приїзду на Волинь одружився, хоча був великий піст перед Пасхою. Вінчав його Ян Саска. Це вінчання викликало велике обурення як у православного, так і римо-католицького духовенства та у віруючих обох церков. Польський католицький єпископ навіть надіслав протест до місцевих державних органів, а православні священники перестали цікавитися чеськими релігійними питаннями. [23] Грдлічку призначили до реформованих євангелістів, поставивши священником у Мирогощі. За власною ініціативою переселився до Чеських Підгайців біля Дубна. [24]

В якості помічника Грдлічка взяв з собою на Волинь Яна Саску, [25] який походив зі Сланого і був римо-католицьким священником. [26] За Мічаном Саску призначили до старокатоликів, яких у Чехії називали гуситами. [27] Згідно з Й. Фолпрехтом «не мав тих же замислів з чеською конфесією як Грдлічка»... «та прихилився до старокатоликів, яких деякі волинські чехи вважали німецькою церквою, і хотів з ними утворити місток до православ'я». [28] Саску призначили у Глинськ, і у 1874 році він хотів перейти до православ'я, але його не прийняли, оскільки одружувався, будучи католицьким священником. Також його звинувачували в тому, що вінчав під час посту Вацлава Грдлічку.[29]

У хроніці села Квасилів написано: «Католицький священник Ян Саска, який приїхав на Волинь неодруженим, повернувся до Чехії і привіз звідти наречену, з якою його священник В. Грдлічка у Глинську обвінчав.

Незабаром приїхав третій чеський священник Ян Кашпар, який поселився у Гульчі. Щасливим випадком до маєтку Гульча, який купили тамтешні чеські поселенці, відносився костел, в якому вже тривалий час не служили. Чехи привели його до порядку і від того часу там відбувалися богослужби на чеській мові (від 1888 року на церковнослов'янській). Чеські священники мали від Синоду православної церкви по 600 рублів річної плати.» [30]

Франтішек Кашпар був у Чехії католицьким священником і приїхав на Волинь спочатку як приватна особа, парафію у Гульчі отримав пізніше, але ще у 1872 році. [31] Згідно із записами у хроніці Чеської Гульчі Кашпар став на парафію аж у 1875 році або навіть у 1874 році. *(Примітка: перші записи у Метриках Кирило-Мефодіївської церкви села Гульча Чеська датуються 1873 роком, де зазначено священника Франтішка Кашпара).*

Кашпар народився у Бороградку 12 березня 1844 року. [32] За побажанням своєї матері та бабусі закінчив римо-католицьку семінарію у Градці Краловому і став помічником священника у Голіцях у Чехії. Через суперечки з римо-католицькою церквою поїхав у Росію, де пізніше познайомився з діяльністю чеських священників Грдлічки та Саски. [33] У хроніці далі написано: «Кашпар ще неодруженим приїхав до Гульчі, де на чеських колоністів справив добре враження. Запропонували йому місце священника та вчителя з оплатою 300 рублів за рік, поки не отримає платню від держави як вже направлені В. Грдлічка та Я. Саска. Повернувся до Чехії і незабаром приїхав у Гульчу вже одруженим з дочкою аптекаря з Голіц Терезією, дівоче прізвище Голчова. Обвінчав їх Ян Саска у Глинську.» [34, 35]

Фолпрехт пише, що вибір чеських священників у кінці 1870 року та на початку 1871 року був цілком випадковим і жодний з «повноважених усіх чехів на Волині», напевно, ніяк не розбирався у їх минулому та придатності з точки зору їх поглядів та набожності. [36]

Можемо тільки здогадуватися, що привело католицьких священників до того, що вирішили працювати серед чеських колоністів на Волині. Йозеф Фолпрехт у історії чеської Волині, яку він готував, написав: «Не придивляймося до самого факту а маймо перед очима поступок тих священників, що будуть працювати на російській території, на Волині, з її звичками, якщо не книжно, то хоча би усними повідомленнями мали познайомитися. Що не поступали за наказом своєї церкви, розуміємо, що точно були Пржібілом та Олічем повідомлені про те, що будуть священниками чеської гуситської церкви. Однак мали враховувати те, як буде їх рішення працювати у державі, де були і при наданні підданства одноденними гістями. Це була безповоротність, недостатність форми, яка обтяжувала їх подальшу роботу. Збереження певної форми праці у сільського люду дуже корисне для самих речей»[37]

Про складність своєї праці на Волині могли чеські священники лише здогадуватися. Свою роль мала зіграти реальність, що на них чекала можливість вільної діяльності між своїми краями у слов'янській державі, яка запропонувала чеським колоністам певні пільги у житті: управлінські, господарські та релігійні. Це була можливість відправляти богослужбу на рідній чеській мові, приймати причастя двома способами і не в останню чергу можливість закласти свою власну родину. Взагалі то, це означало порушення цілібату, тобто порушення обіцянки, яку давали у римо-католицькій церкві при висвяченні на священника. Православна церква теж вважає порушення цієї обіцянки за дуже важливу справу, в чому дуже швидко пересвідчився один з трьох священників Ян Саска, коли у 1874 році побажав перейти до православ'я. Грдлічку та Кашпара ця пригода могла утвердити в тому, що найкращим вирішенням є вибудова церковної організації протестантського типу, де питання висвячення священника, прийом чи питання апостольської послідовності не відіграють такої ролі.

З наведених причин не могли приєднатися до польської римо-католицької церкви. В цьому напрямку отримали зразу по приходу на Волинь відповідні вказівки від державних органів, які їм пояснили Пржібил з Олічем. Священники пообіцяли, що зречуться папи. Всі чеські колоністи підписали декларацію, що не будуть відвідувати католицькі костели і зі своїми релігійними потребами не будуть звертатися до польських католицьких священників. [38]

Після приїзду чеських священників на Волинь Пржібил та Оліч звернулися до міністра внутрішніх справ з проханням від імені всіх чехів, щоб було підтримане нове віросповідання. Також просили, щоб були допущені до виконання своїх функцій всі три чеські священники, і була надіслана телеграма, в якій наперед висловлювалася подяка за позитивне вирішення прохання. [39] Прохання було підтримане і приступили до організації нового церковного утворення, яке мало називатися гуситське товариство або церква чесько-гуситська.

Державні органи створили достатньо простору для побудови цілком нової церкви, яка не мала аналогів ні в країні Яна Гуса, ні ніде інде у світі.

Діяльність чеських священників

Рамки, в яких мали діяти чеські священники, були визначені постановою петербурзької комісії, де у першому пункті говорилося про те, що перехід чеських колоністів від католицької церкви до гуситської не суперечить діючим церковним правилам. Але вчення Гуса священники викладали по-різному. [40] Саска бачив у гуситстві намагання очистити церкву від різних зловживань, якими були продаж індульгенцій та світське панування. Спочатку схилявся до православ'я, [41] але коли його не прийняли, то переорієнтувався на старокатолицизм, до чого схиляв і свою паству у Глинську. [42] Богослужби відправляв на чеській мові, причастя давав двома способами та завів спільне сповідання. Богослужбу проводив біля олтаря та одягав ризу. [43] Саска не бачив багато зовнішніх відмінностей між православною та католицькою церквами та дотримувався способів, які були найбільш прийнятними для найширших чеських верств, які називав старокатолицькими і вважав їх як дорогу до переходу чехів до православ'я при збереженні чеської літургійної мови. [44] Усвідомлював, що між чеськими імігрантами переважна більшість є римо-католиками, щонайменше три чверті, яких буде досить важко перевести на досить відмінний спосіб релігійної практики. Його діяльність узгоджувалася із завданнями, які священники отримали з самого початку від уповноважених урядовців Пржібила та Оліча. На своїй парафії у Глинську мусив терпляче переборювати опір своїх парафіян до старокатолицизму, який волинські чехи вважали німецькою церквою. [45] Намагався встановити добрі стосунки з православною церквою та отримав від Святого Синоду дозвіл на укладання шлюбів між православними та старокатоликами. [46] Невпинне зближення між цими двома групами вважав своїм першочерговим завданням. З цього витікала його позиція на нараді священників у Києві та на пізніших нарадах у Квасиліві.

Найближчим сусідом Саски був священник Франтішек Кашпар у Гульчі Чеській. Хоча він теж прийняв засади для діяльності у новоорганізованій чеській церкві гуситській від Пржібила та Оліча, не нав'язав тіснішої співпраці зі своїми сусідами Саскою та Грдлічкою. На здивування своїх колег, уповноважених для чехів на Волині та державних органів, Кашпар нав'язав контакти з консисторією реформованих євангелістів у Петербурзі та Вільному. [47] Фолпрехт пише, що хотів діяти згідно з Гусовим вченням, але оскільки не знав його добре, то хотів знати точні його основи в уже діючій церкві. Проте багато з його парафіян почали повертатися до також уже діючої церкви, католицької. [48] І навіть, коли пізніше контакти з реформованими євангелістами розірвалися, доїжджав Кашпар відправляти службу Божу до досить віддаленої Михайлівки, де мешкали реформовані євангелісти. [49] У хроніці Чеської Гульчі говориться про те, що священник Кашпар їздив до чеських сіл, які були віддалені від його домівки на 50-80 км. Найгірше це було восени, коли запилені дороги після дощів ставали просто непроїздними. Взимку зі своїм конюхом брали в дорогу соломку та гас, щоб можна було оборонитися від вовчих зграй. На випадок, коли б загрузли у полі у снігових заметах, мали з собою цукор як запасне харчування. [50]

Кашпар у Чеській Гульчі, окрім духовної діяльності, займався навчанням дітей у своїй приватній школі, розвинув всіляку культурно-освітню діяльність. Заснував співочий гурток «Глагол», любительський театральний гурток, дитячий театр, якими і керував. [51]

Найвиразнішою особистістю між чеськими священниками, без сумніву, був Вацлав Грдлічка, який прибув на Волинь разом з Яном Саскою у лютому 1872 року. Був також досить суперечливою особою. В релігійних питаннях від самого початку був досить ліберальним. На відміну від Саски та Кашпара досить добре орієнтувався у римо-католицькому віровченні та у віровченні протестантських течій. Став універсальним священником, оскільки добре володів способами виконання богослужб та окремих обрядів у католиків, старокатоликів та євангелістів.

Грдлічка залишив кожному його релігійну свободу і пристосувався до кожного обряду. Католиків причащав по-одному, євангелістів - по-іншому. Одним відправляв літію, з іншими співав релігійні пісні. Хотів добитися, щоб усі залишилися у чеських парафіях і не попадали під вплив православних чи римо-католицьких священників. Відстоював точку зору, що висока моральність чеської віри заснована на переконанні, що всі християнські вірування можуть привести людину до з'єднання з Богом. [52]

Владімір Мічан пише, що так само себе вели і інші два чеські священники: «А як себе вели ці три священники, кого російська влада вважала гуситами? Богослужби проводилися повністю по-ремісничому: якщо замовляв католик, то гроші по-католицьки, якщо іншої віри ніж священник, за гроші виконувався обряд як хто це хотів. Тому деякі церковники, тверді послідовники своєї релігії, зокрема реформовані євангелісти, лютерани та старокатолики, скаржилися державним органам. І тут російська влада почала з'ясовувати ситуацію і виявила, що чехи є переважно католиками, закликавши, щоб чехи визнали якусь одну віру, окрім католицької.» [53]

Грдлічка відправляв службу Божу в Підгайцях та навколишніх чеських поселеннях, зокрема у Чеському Боратині. Ось, що про це пише євангелістський місіонер Владімір Мічан: «Перші духовні відправи у Боратині здійснював священник Грдлічка. Це була людина приємної поведінки, добрий оратор, але під впливом дружини, яка дуже любила гроші, напевно стало причиною того, що священник Грдлічка часто змінював свої переконання. Хоча був реформованим священником, але відправляв католиків за їх правилами. Коли брат Опоченський, будучи куратором, зробив зауваження Грдлічці, то втрутилася до розмови його дружина, яка сказала: «Ви ремісник і робите людям на замовлення. А це наше ремесло, і ми мусимо так робити людям, бо вони цього бажають.» Російська влада сприяла євангелістам у земельних питаннях, і він, коли мова йшла про чийсь земельнй ділянку, давав і чехам-католикам підтвердження, що вони є євангелістами. Справа розкрилася, і Грдлічку позбавили духовного сану. За те, що обманював державні органи, був ув'язнений у Києві. За особистими переконаннями навіть перейшов до православ'я, але і це йому не допомогло. Коли був звільнений, то прийшов до брата-куратора Опоченського у Боратині. Там у нього виплакався і всю вину поклав на свою дружину. Одного дня поширилася новина, що у нього розірвалося серце. Помер 31 липня 1892 року. Похований на затишному цвинтарі у Боратині. Оскільки помер як православний, то обряд поховання виконав православний панотець. В кінці життя жалкував про свої помилки, і брати боратинські тихо йому співчували, дивлячись на його могилу. Мали на нього надії, які не виправдалися. Нещасний наш брате, вінок любові кладемо на Твою могилу!» [54]

З. Ціхоцька пише, що Грдліка був справжнім реформатором, який намагався створити церкву, щоб поєднати усіх чеських колоністів на Волині. [55] За основу вірування прийняв

конфесію чеських братів від 1535 року [56] Чехи, які раніше у своїй переважній більшості були католиками, не розуміли цю нову науку. Бачили у гуситстві тільки якусь окрему чеську церкву, що задовільняло їх намагання та національні амбіції. Радикальні зміни Грдлічки вважали єрессю, і частина його парафіян, як і парафіяни Кашпара, почали орієнтуватися на польських католицьких ксьонзів. Десь 28 мешканців чеського села Мирогоща перейшло до православ'я. [57] Тільки керівники чехів [58] та мала жменька парафіян, переважно євангелістів, підтримували Грдлічку. [59]

Намір ведучих чеських осіб воскресити між чеськими поселенцями Гусову науку повинен був, окрім цього намагання, отримати підтримку російських властей. Глибша мета, яку переслідували більш інтелігентні чехи, це небезпека асиміляції, яка загрожувала з боку поляків і з боку росіян. Поки що чехів охороняв вищий культурний рівень, але для пізніших поколінь це вже було не так. Зв'язки зі старою батьківщиною могли зменшуватися, і асиміляції не можна було вже уникнути. Хотіли цьому перешкодити іншою церковною вірою та особливою увагою до національних традицій, які були такими дорогими для чехів. Тому якомога сильніше виступали проти православної орієнтації своїх краян, [60] яка від самого початку проявлялася між колоністами, зокрема в поселеннях, віддалених від чеських церковних центрів.

Велику допомогу при будівництві чеської церкви надавали державні органи. Чеські колоністи розуміли, що початкові привілеї були отримані тільки завдяки тому, що їх вважали гуситами. Найбільші зусилля при спробі побудови чеської церкви приклав Грдлічка. Був єдиним серед чехів, хто був послідовником Гусової науки за переконаннями. [61] Ще будучи католицьким священником, він був прихильником церковних реформ і на Волині продовжував свої намагання з великим запалом. [62] Своїми промовами та великою релігійною толерантністю йому вдалося за короткий час перебороти початкові труднощі та прихилити до себе більшу частину парафіян. [63] До Грдлічки спочатку пристали парафіяни як католицької так і євангелістської віри. Ці початкові успіхи довго не тривали. Всередині Грдлічкової парафії, головню у віддалених поселеннях, почав проявлятися неспокій від нової релігійної орієнтації. Широка толерантність та релігійний лібералізм Грдлічки для багатьох його парафіян були неприйнятними. З огляду на те, що поважав всі релігійні віри однаково добрими, дійшли до висновку, що сам не все ясно розуміє у питаннях віри, тому перестали його вважати за віруючого священника. Його послідовники та керівні чеські діячі досить гостро виступали проти порушників спокою, і в результаті кожне поселення розділилося на два протилежні табори. [64] Взаємні звинувачення та сварки набирали все більш гострих форм. Це було природнім наслідком значної різноманітності чеських колоністів. Католицька більшість найбільше протистояла вірі чеських братів. Частина невіруючих, навпаки, його підтримувала, а частина ортодоксальних католиків прихилилася до старокатоликів, яких пропагував Саска. Євангелістський напрям наполягав на тому, щоб нова чеська церква якомога більше була схожою на їх уявлення. Грдлічка намагався створити віровченське товариство з цієї різноманітної чеської громадськості, але це, як видно, було понад його сили. [65]

Ціхоцька далі пише, що тільки російські чиновники могли вірити, що вдасться воскресити братську віру між мало освіченими в релігії бідними колоністами та утворити з них церкву, яка б могла спричинити розкол серед католицького населення. Це населення, кероване освіченими священниками, які послуговуються віками усталеними догмами віри. Недостатнє порозуміння потім висловили і чеські публіцисти, коли звинувачували чеських колоністів, що тільки завдяки взаємними непорозуміннями не скористалися сприятливими обставинами за значної підтримки державних органів. Грдлічка приклав всі зусилля, весь свій

розум, але його праця не могла дати бажаного результату, передусім, через те, що опирався на вчення чеських братів. Це вчення було для чехів, швидше за все, тільки символом національних традицій, чим вірою. Свою роль відіграла і незрілість колоністів у питаннях віри. [66]

Нарада чеських священників у Києві

Нездатність чеських священників встановити певні віросповідні та організаційні основи чеської гуситської церкви все більше накладалася на життя чеських колоністів. Роздвоєння сіл поглиблювалося і почало проникати до культурних та громадських питань. У Квасилові ця поляризація проявилася особливо гостро. Не тільки в тому, що відбувалися богослужби окремо для старокатоликів та окремо для прихильників чеськобратського напрямку, але обидва табори окремо проводили танцювальні вечори та ходили до різних шинків. Проблеми виникали, окрім того, у школі та і у керівництві села. Декілька старост було з боку чеських братів, але потім відбулася зміна, і старостою обрали прихильника партії старокатоликів. [67] Суперечки почали поширюватися і на соціальну сферу. Менш заможні верстви населення дорікали, що вони втратили терпіння перед багатшими верствами, які мали вирішальне слово у всіх важливих питаннях. [68] Неспокій, який проявлявся у більшості чеських поселень, не пройшов повз увагу державних органів. Послали у 1879 році свого чиновника Вороніна, який мав з'ясувати релігійні течії на Волині. Воронін дійшов до висновку, що організація чеської гуситської церкви ніяк не зрушила з місця, що у питаннях релігії у чехів повний безлад, який викликав, швидше за все, посилення католицької орієнтації переселенців, чим до її ослаблення. [69] В якості головного аргумента наводив неясності у формулюванні вчення Яна Гуса, яке кожен з трьох священників трактував по-своєму. Наступним недоліком згідно з Вороніним є мала кількість чеських парафій та їх значна бідність. Реальністю є те, що нові колоністи, які прибували з Чехії, не підкоряються чеським священникам. [70]

Чехам, однак, вдалося переконати делегата від влади в тому, що релігійна ситуація чехів на Волині не є такою критичною. Тому в кінці доповіді Вороніна з'являється теза про те, що гуситство найбільше відповідає планам влади і що його потрібно лише організувати. [71]

На основі цієї пропозиції державні органи скликали нараду православних теологів та чеських священників у Києві у 1879 році, на якій було прийнято постанову, яка стосувалася перебудови чеської церкви і мала чотири пункти:

- 1) у питаннях віри чеська церква буде керуватися старохристиянськими догмами, які діяли у церкві до її розділення на православний та католицький напрямки;
- 2) релігія буде вивчатися згідно з православним катехізисом, перекладеним на чеську мову;
- 3) буде запроваджена старохристиянська літургія;
- 4) церкви будуть будуватися за старохристиянським зразком і їх внутрішнє облаштування буде подібним до православних храмів. [72]

Для виконання цієї програми, запропонованої чеськими священниками та схваленої представниками православної церкви, було висловлено побажання, щоб чесько-гуситська церква мала однакові права з усіма іншими віросповіданнями, які дозволені у Росії. Також просили підтримки у державних органів та відкриття наступних трьох фондів для чеських священників, можливість здійснювати конференції чеських священників та право здійснювати нагляд над чеськими школами. Просили також, щоб були встановлені засади, згідно з якими новим чеським переселенцям буде дозволено купляти землю на Волині за умови, що вони стануть членами чесько-гуситської або православної церкви. [73]

Фолпрехт ще говорить про прохання чеської мови під час богослужб та виконання обрядів без папських домішок. Ю. М. Крижановський говорить ще і про те, що просилося, щоб був призначений один з чеських священників, який би був уповноважений встановлювати зв'язки з тими поселеннями, які поки що не увійшли до чеської церкви. [74] Ціхоцька пише, що російські чиновники були настільки наївними, що не приділили уваги тому, що головний організатор київської наради Грдлічка поїхав з Києва, не підписавши узгодженої постанови. [75]

В урядових колах постійно дотримувалися точки зору, що розкол при допомозі чеських гуситів та вигоди, які з нього випливають, є важливішим, ніж перехід до православ'я декількох тисяч чехів. Міністерство внутрішніх справ тому знову взяло на себе ініціативу в організації чеської церкви, і чехам залишили релігійну свободу. [76]

Й. Фолпрехт про релігійну ситуацію у кінці сімдесятих років написав, що перемовини у Києві були найвищим але запізнілим пунктом. Ще у 1878 та 1879 роках найвищі представники російського уряду були пересвідчені про здатність та можливість чехів, що ті самі зможуть релігійними та управлінськими справами керувати. Хто просто не пересвідчився, то це були священники. Не зрозуміли, передусім, свого релігійного призвання, навіть не мали на увазі, що ціна та важливість чеського елементу в царині господарській та цивілізаційній, яка росіянами і так щедро признана, вимагає, щоб і в думках об'єдналися та виступали як надійна спілка, в якій особисті інтереси мають підкорятися цілому. Випробувальний термін до 1878-1879 років пройшов, але з чехами була здійснена ще одна спроба. Всі три священники запропонували у Києві пропозиції до порядку «встановлення та висвітлення віри», але в цю критичну хвилину підвів той, кого вважали за найпонятливішого – Грдлічка. Наводячи різні причини, від'їхав з Києва, не підписавши прохання, які також він пропонував. Цим поступком Грдлічка була підірвана довіра у чехів, бо один з їх керівників втратив важливий напрям, який сам і створив. Взагалі, це вина не широких чеських верств, адже ж були і особисті суперечки священників, їх взаємна недовіра та чеська нестійкість, сварливість та заздрість. [77]

З огляду на те, що Кашпар не пішов за Грдлічкою і підписав київську угоду, приходимо до того, що подальший розвиток подій на релігійному полі вирішується, передусім, між Саскою та Грдлічкою. Кашпар і далі продовжує інтенсивну релігійну та культурно-освітню діяльність у своїй парафії.

Грдлічка не підписав у Києві узгоджені пункти, але переклав православний катехізис на чеську мову, використовував його, як про це засвідчив Воронін, коли знову відвідав Волинь. «Воронін у цьому питанні пояснив, що найкращий з священників – Грдлічка переклав православний катехізис на чеську мову, і за ним готує ґрунт для переходу молоді до православ'я. У цій справі з'явилася вже давніша точка зору стосовно створення для чехів такої гуситської організації, яка б об'єднала всіх чехів. Сталося так, і постійно з'являлася та ж сама помилка: про гуситство говорили, але ніхто його основи толком не знав, і Грдлічка для цього гуситства спокійно переклав православний катехізис на чеську мову», – написав Фолпрехт. [78]

Фолпрехт, Крижановський та, передусім, польська авторка З. Ціхоцька є дуже точними в оцінках чеських священників. Їх вельми важку ситуацію найкраще зрозумів д-р Я. Ауерган, який почав писати про чеські поселення на Волині у 1912 році. [79]

Також кінцева Фолпрехтова оцінка стосовно Грдлічки є вже почасти мирнішою. У незакінченій історії чеської Волині пише: «Стосовно відносин з російськими властями та православ'ям, то Грдлічка обрав ліберальний шлях. Дивився на чехів як на одне ціле, яке мусить на Волині самотійно втриматися, водночас знаючи, що це ціле зовсім не є конфесійно єдиним, навіть ортодоксально правовірними. Сам походив з католицьких священників, потім,

перебуваючи у Саски, перейшов до кальвінізму та повернувся до Чехії. А до 1870 року був католиком.» [80]

Саме гуситство, – далі говорить Фолпрехт, – в існування і, напевно, у майбутнє якого російська влада вірила, для всіх трьох волинських чеських священників було просто незрозумілим. Вільне прочитання літургії, яке використовував Грдлічка, очевидно, мало своє походження в тому, що не відчував себе здатним вирішити це чутливе релігійне питання. Бачив, що чеські католики схилиються до польських ксьонзів, які, взагалі то, релігійне питання об'єднували з політичними намірами. Грдлічка мав на увазі цю причину, бо всі урядові повідомлення, які відсилалися з Волині керівним органам, перш за все, переймалися релігійно-політичним аспектом перебування чехів у цій області. [81] Про Грдлічку все ще далі говорять, що не був надійно релігійно підготовлений, але впливи позарелігійні, які на Волині досить гостро кожному допікали, підкопали б і сильніший характер. Про новини, які повідомляються у роботі В. Мічана «Чеська еміграція у Польщі та на Волині», Фолпрехт говорить, що у них мало звертають увагу на важке становище Грдлічки та інших двох священників.[82]

Складні релігійні, культурні та соціальні умови на чеській Волині вимагали від священників особливо великі зусилля, щоб утримати своє нинішнє становище та певні пільги, які їм дісталися. За будь-яких обставин не хотіли втратити релігійну свободу, яку їм від самого початку надали. Це проявилось у різних формах під час їх духовної діяльності, але і пристосуванням до місцевих умов і часто полярними інтересами своїх парафіян. Всім трьом священникам було важливо, щоб утримати чеську богослужбову мову, причастя обома способами та деякі традиції, які чехи принесли з Чехії, а саме: відзначення хресної ходи та престольного свята. В цьому, однак, не знаходили розуміння у протестантськи орієнтованих переселенців, які згідно з Ауерганом складали тільки маленьку групу але не бажали нічим поступитися зі своїх віровчень та традицій. Якраз з цих кіл найбільше виступали проти звичайного лібералізму Вацлава Грдлічки, який був при існуючих умовах непохитний. Грдлічка з Кашпарем намагалися, щоб усі чеські переселенці зголосилися до вибудовуваної гуситської церкви, до якої за їх уявленнями були найближчими якраз чеські євангелісти. Саска вважав, що гуситство є найближче до старокатоликів і тим самим і до православ'я. Виходив з того, що Гус не намагався створити нову церкву а прикладав зусилля до виправлення церкви римо-католицької та її повернення до першохристиянських часів.

Виникнення старокатолицизму переважно пов'язують з Першим Ватиканським консилиумом, який проголосив догмат про непогрішимість римського папи у справах віри, започаткувавши таким чином нову віроучну статтю. Насправді старокатолицизм не виникло аж після 1870 року, навіть коли це явище у певній мірі переходить до німецької області.

Голандська церква (архиєпископство в Утрехту, єпископи в Гаарлему та Денвері) вірно зберегли традиційне управління навіть через заборони Риму, якими їх папська курія на основі єзуїтських доносів переслідувала від початку 18 століття.

Аж до наради у Києві у 1879 році були дійсними для діяльності чеських священників чотири принципи: зречення папства, одруження священників, впровадження чеської мови у богослужби та подача причастя двома способами. У Києві було потрібно прийти до нових конкретних пропозицій, оскільки було видно, що згідно з нинішніми загальними засадами було неможливо досягнути єдності. Кожен зі священників розвинув діяльність згідно з власною концепцією. Неєдність викликала серед віруючих значне занепокоєння, яке почало проявлятися, передусім, у тому, що чехи почали все частіше зав'язувати контакти з польськими католицькими священниками. З'явилася небезпека полонізації чеського елемента, оскільки

поляки були другою найбільшою, після українців, національною громадою на Волині. Ідея реорганізації чеської гуситської церкви тому вже не включає в себе реформаційні першооснови, які до цього часу проваджував, передусім, Грдлічка, а схиляється до концепції Яна Саски. Реорганізована церква має керуватися старохристиянськими догмами, які діяли до розділення церкви, завести старохристиянську літургію, навчати згідно з православним катехізмом та будувати храми за старохристиянським зразком. Дехто з спостерігачів такого зсуву дійшов до висновку, що це є повільний перехід до православ'я. [83] Ідеї, однак, були напрацьовані всіма священниками, і головним організатором зборів був згідно з Фолпрехтом Грдлічка, який, однак, кінцеву постанову не підписав і від'їхав з Києва. Важко зараз судити, що його привело до такого непередбачуваного кроку. Тільки З. Ціхоцька іронічно відмітила, що російські чиновники були такими наївними, що навіть не помітили цього. Те, що київська нарада та її висновки не мали ніякого впливу на церковні відносини між чехами на Волині бачимо з того, що неєдність між чеськими священниками продовжувалася.

Грдлічка і далі намагався, щоб братська конфесія вважалася у чеській церкві гуситській основою віровчення, а Саска продовжував ще більше опиратися на старокатолицьку орієнтацію. Кашпар підписав київську угоду, що могло означати його прихильність до Саски. Подальший розвиток подій в значній мірі це підтвердив.

Якимсь барометром розвитку релігійних подій на Волині став Квасилів, хоча там не було чеського священника, але чергувалися при виконанні богослужб всі три священники. Грдлічка з Кашпаром здійснювали богослужби у чорних підрясниках, а Саска одягав при богослужбах ризу. [84] У жодному з доступних джерел не говориться, згідно яких богослужбових книг відбувалося богослужіння та хто переклав літургійні тексти на чеську мову. Правдоподібно, що це зробили самі священники, і що богослужби відбувалися за західними ритуалами, які колишні католицькі священники знали. Однак, можемо припустити, що загальна сповідь була перекладена з православного обрядового посібника (Требника). Хоча православна церква загальну сповідь проводила тільки у виключних випадках для військових підрозділів під час навчань та війни.

Ярослав Веленський у хроніці Квасилова описав здійснення богослужб так: «Чеські брати використовували при своїх богослужбах фісгармонію, на якій грав малий син Йозефа Перного, а сам Йозеф Перний був капельмейстром та керівником хору чеськобратської партії. Старокатоликів тільки зрідка під час співу супроводжував капельмейстер Канський зі своєю капелою» [85]

В хроніці не описується загальний характер літургійної практики. Однак, говориться про те, що на порядку дня були взаємні сварки, пізніше і доноси та явища з розряду найбрутальніших. [86]

Відношення православної церкви до чехів

Від самого початку ініціативу у питаннях релігії взяли у свої руки державні органи, представлені генерал-губернатором Південно-Західного краю Дондуковим-Корсаковим, який перебував у Києві. Уповноваженим чиновником по Волинській губернії, до якої направлявся основний потік переселенців, був назначений полковник Грессер. [86а]

Керівництво православної церкви було проконсультоване державними органами тільки у чисто теологічній області, але йому не дали можливості практично втручатися до організації нового церковного утворення та до стратегії церковної політики.

Коли місцеві православні священники з'ясували, що чеські священники не дотримуються релігійних звичаїв – наприклад, весілля під час великого посту, що викликало

занепокоєння як у православних, так і у католиків, то зайняли вибіжувальну позицію. Не зав'язували досить багато стосунків з чеськими іммігрантами та не вели до цього своїх віруючих, оскільки побоювалися, що ліберальна точка зору їх духовних керівників буде мати негативний вплив на релігійні засади та переконання своїх парафіян.

Між православними ієрархами та державними органами відбувалося тихе протистояння стосовно релігійної орієнтації чехів. В оцінках чеських переселенців у господарській та громадській діяльності їх точки зору співпадали але у питаннях релігійних значно відрізнялися. [87]

Протоієрей Овсянкін, якого послав на Волинь архієпископ Агафангел, при вивченні релігійного питання між чехами з'ясував, що переважна більшість з них є католиками і зовсім не гуситами. Згідно з православними засадами чехи йому представлялися як елемент значно секуляризований, релігійно неглибокий. Також співробітник Священного Синоду Ю. М. Крижановський не знайшов у чехів гуситства. [88]

На основі цих спостережень попереджали православні церковні представники державні органи, що їх задум утворити з чехів-переселенців гуситську церкву, яка була б прийнятною і для поляків, і протистояти впливу польського католицизму в цьому краї, приречений на неуспіх.

Навпаки, таке ж саме дослідження, проведене Грессером і подане генерал-губернатору, який передав його Міністерству внутрішніх справ, вважає дрібні релігійні погляди чехів є вигідними для російських політичних планів. Вони не хотіли у той час мати чехів ні католиками, ні православними а тільки гуситами. [89]

Висновки, які зробив у своєму поданні Грессер від 5 лютого 1870 року генеральному губернатору, не узгоджувалися з висновками протоієрея Овсянкіна, який у них висловив сумніви. Однак, відзначає чехів як віданих працівників, які поважають владу, як людей чесних та моральних, які здатні вилучати зі свого середовища нечесних людей, що вже зробили у двох випадках. [90]

Церковні кола також не погоджувалися з точкою зору державної адміністрації, яка надіялася, що з допомогою чехів вдасться утворити таку католицьку церкву, яка буде незалежною від Риму і буде протистояти всяким націоналістичним намаганням. [91]

Православна церква не була в достатній мірі поінформована про релігійно-політичні наміри державних органів і тому залишила питання побудови нової релігійної спільноти на їх плечах. Намагалася, однак, ставити на парафії у цьому краї здібних та високоосвічених священників, які мали пильнувати за тим, щоб реформістсько добре уявити майбутнє такої церкви, яка не підкоряється ніякому єпископу, який би міг висвячувати для церкви наступних священників.

У православ'ї вважається, що руки апостолів замінюють руки єпископів, які покладаються на три ступені богослужителів: єпископів, священників, дияконів. Апостольська послідовність (сукцесія) набула у церкві строгої форми, яка історично базується на канонах (правилах) і, виходячи з цього, є просто неперервною. [92] Православні вважають, що Церква є тільки там, де є єпископ, що є у Церкві. [93] Іншими словами, Церква є там, де на чолі віруючого божого люду стоїть єпископ і єпископ утворює Церкву тільки в єдності з цим божим людом.

Ще перед приходом чеських священників на Волинь керівництво православної церкви вважало, що чеські іммігранти, у яких були серйозні застереження до своєї материнської церкви і які ще більше посилилися прийняттям догми про папську непогрішимість у питаннях віри на Першому Ватиканському консилиумі, поступово прихилилися до православної церкви. Тому не підтримувало пізніше експеримент державних органів з гуситською церквою, який вважало за

нездійснений, оскільки краще знало релігійний склад переселенців. Православна церква мала у кожному селі, точніше парафії, свого священника, який був найнадійнішим інформатором для своїх вище поставлених органів.

Чехам, які перейшли до православ'я у Мирогощі та інших місцях, церква приділяла велику увагу, чекаючи на результати діяльності трьох чеських священників, які і після київської наради не змогли знайти спільну мову стосовно єдності у релігійних питаннях та віровченні.

Державна адміністрація навіть більше як десять років після приходу «основної хвилі» чеських колоністів на Волинь не полишала свого попереднього наміру утворити сильну гуситську церкву, яка б разом з релігійними завданнями виконувала б і політичні завдання у конфронтації з польським етносом та його римо-католицькою церквою. Всі зауваження з боку православної церкви відкидала, зосереджуючи свою увагу на наступній нараді чеських священників, в якій би також прийняли участь делегації від окремих поселень. До підготовки з'їзду разом зі своїми працівниками залучила і чеських уповноважених Пржібила та Оліча, вибравши місцем зустрічі чеське село Квасилів.

Не зважаючи на всякі несприятливі повідомлення, які подавали царські чиновники стосовно релігійних непорозумінь між чехами до Києва та Петербурга, міністр внутрішніх справ Маков вимагав, щоб чехи свої релігійні питання вирішили самі. [94] Така вимога, говорить Фолпрехт, свідчить про те, якою повагою вони у той час вже користувалися. [95]

Перший Квасилівський з'їзд

На основі вимог міністра внутрішніх справ російські органи скликали при допомозі чеських органів управління (волостей) та чеських уповноважених представників Пржібила та Оліча нараду священників та мирських делегатів у Квасиліві.

Релігійний з'їзд почався 14 серпня 1880 року, у якому прийняли участь священники Вацлав Грдлічка, Ян Саска та Франтішек Кашпар, чотири вчителі з двадцяти шести вчителів та 53 обраних делегатів з 27 поселень. З 34 поселень не приїхав жодний делегат та були відсутні 22 чеські вчителі. [96]

З малої участі видно, якими неузгодженими були релігійні настрої на чеській Волині. Чехи були загалом розчаровані тим, як кожний з трьох священників проголошував та робив щось інше, і жодний з них не був послідовним у своїй діяльності. Це вело чеських колоністів до невпевненості та зміни симпатій до молодих та недосвідчених у церковних справах священників. Чеські католики, які не відносилися до чеського самоуправління, а до російських волостей, не послали на з'їзд жодного делегата. [97] Джерела не згадують про делегатів парафії Яна Саски та представників православних чехів, яких на той час було зовсім мало. [98] У першому з'їзді, очевидно, не прийняли участі представники чеських євангелістів, яких було найбільше у Купичові (410) та Боратині (150). [99] Серед делегатів на з'їзді були найбільш чисельно представлені старости, які разом з Грдлічкою та Олічем вели засідання з'їзду. З'їзд вважали таким, що відбувся, хоча були відсутні делегати від більшості поселень, і засідання почалися від імені всіх чехів, які мешкали на Волині.

Першим доповідачем на з'їзді був Оліч, який проголосив, що мова йде ні про що інше як намагання об'єднати усіх чехів різних християнських віросповідань у єдину народну чеську церкву. Основну увагу звернув на те, що таке об'єднання можливе тільки на основі свободи совісті, яку ніхто не може обмежувати.

Головним доповідачем був священник Грдлічка, якого обрали головою того з'їзду. Він подав ідею як має бути організована чеська церква: «В основі має бути свобода совісті, релігійна терпимість, національність, справжня чесність та моральність, пропоную у головні

засади чеської церкви на Волині, яка б не стала тільки перехідною сектою, покласти наслідки релігійної діяльності у часи оновлення церкви у Чехії після пана Гуса, висновки, проголошені у чеській конфесії від 1535 року, яку використовують у Росії громадянські права вже більше 200 років.» [100]

Напрацювати устав чеської церкви було доручено, окрім трьох священників, ще довіреним особам Йозефу Олічу, Йозефу Мартінеку, Франтішку Рейху та Йозефу Зедніку. Було також вирішено просити владу про організацію наступних чотирьох чеських парафій та місць священників. [101]

Наступним доповідачем був Саска, який виступив проти братської конфесії від 1535 року і запропонував, щоб на Волині була заснована церква старокатолицька, яка найкраще підходить для Волині. [102]

Далі Саска сказав, що релігійні реформи не повинні йти досить далеко, оскільки це було б неприйнятним для католицької більшості і що необхідно дотримуватися засад, які по суті були встановлені після приходу чехів на Волинь. Ці засади прийняли всі три священники, коли заступали на окремі парафії, коли приглядалося до релігійного складу окремих поселень. Більшість колоністів походить з рядів католицької церкви і тому для них є найбільш прийнятним, коли буде збережена літургійна форма, до якої вони звикли. При цьому потрібно зберігати заперечення проти нововведень у цій церкві, які були проголошені на Першому Ватиканському консиліумі у 1870 році. Мова, передусім, йде про догмат про папську безпомилковість, але і про раніші зміни, як заведення цілібату, прийняття причастя єдиним способом та використання при мессах незрозумілої латинської мови.

Саска, однак, зі своїми поглядами залишився наодинці, і його точка зору не була прийнята. Він покинув збори, не підписавши його постанови. [103] Ціхоцька пише, що єдиний Саска протестував проти конфесії від 1535 року і поїхав з Квасилова. [104]

Згідно з Ціхоцькою старокатоликів було найбільше там, де мешкав і мав парафію Саска – Глинську, Квасилові, Грушвиці, Плоскій, Гориньграді, Здолбунові та Ульбарові, які відносилися до парафії Яна Саски. Їх вплив на чехів на Волині постійно зростав. Це досить виразно проявлялося, наприклад, у Квасилові, де після кількох чеськобратських старост обрали старостою старокатолика і де згідно тамтешньої хроніки партія старокатоликів становила повністю «владну партію» і поодинокі, які вже таємно перейшли до православ'я, навіть надіялися, що влада, поки чеські брати будуть триматися своїх переконань, конфіскує їхні маєтки, запропонувавши їх їм. [105]

Після першого Квасилівського з'їзду, який Саска покинув, відбулося наступне погіршення відносин між двома головними релігійними таборами: Грдлічки, який хотів опиратися на братську конфесію від 1535 року та Саски, який тримався останніх домовленостей на зборах у Києві, хоча якраз він сам їх не підписав. Можемо вважати, що Київських угод притримувався також Кашпар, але між чехами не настав вирішальний поворот у релігійній царині. Саска прийшов до висновку, що за такої ситуації потрібно змінити тогочасну назву всієї чеської церкви на церкву старокатолицьку. За такої запутаної ситуації адміністрація царської Росії прийшла до висновку, що необхідно скликати наступний з'їзд і ще раз спробувати заснувати чеську гуситську церкву.

Про перший Квасилівський з'їзд Фолпрехт зазначив, що він мав велике значення тому, що там чехи вперше точно проголосили визнання свободи совісті, та говорить, що це здивувало, ба, навіть вразило православні духовні верстви, які і без цього з великою увагою та цікавістю споглядали на доброзичливість царських високих чиновників, які проявляли свою

ліберальність у питаннях релігії на Волині. Їм не подобалося, що на Волині устанавлюється церква без їх впливу, під захистом держави та її прямими політичними настановами. [106]

Від свого політичного та релігійного плану, однак, не відступив після першого Квасилівського з'їзду наполегливий міністр внутрішніх справ Л. С. Маков. Хоча був розчарований його наслідком, але, не зважаючи на супротив православного духовенства, стояв на тому, щоб наступного року скликати другий з'їзд (собор) у Квасиліві. Вказував на те, що на першому з'їзді не було навіть половини делегатів від чеських поселень. Постійно мав на думці «релігійне протистояння» чеське проти діяльності польських священників. Підтримував чеську церкву з чеською літургійною мовою. При цьому для нього не було важливим, на яких основах буде заснована ця церква, оскільки, очевидно, гуситську церкву в деталях не знав. Для державного міністра важливо було, щоб зупинити католицьку агітацію, спрямовану на схід. [107] Тому дав дозвіл на скликання другого з'їзду у Квасиліві.

Другий Квасилівський з'їзд

Другий Квасилівський з'їзд скликала влада на свято святого Вацлава 28 вересня 1881 року. На противагу минулого року, коли відбувався перший з'їзд, внутрішній політичний клімат змінився. У березні 1881 року на царя Олександра II російські революціонери вчинили замах. У Олександрові чехи втратили свою довоєнну опору. Незабаром відійшов від виконання своїх обов'язків наступний приятель чехів – міністр внутрішніх справ Л. С. Маков, який старанно підтримував чеські релігійні намагання та охороняв чеські привілеї йовані права і який був пересвідчений, що, незважаючи на всі перешкоди, можна організувати чеську гуситську церкву.

У всій Росії, а після смерті Олександра II і призначенням Побєдоносцева оберпрокурором Священного Синоду, здійнялася хвиля русифікації, яка почалася у Естонії та Латвії. [108]

На з'їзд до Квасилова приїхало 45 делегатів з 26 поселень, тобто ті ж самі делегати, які приймали вже участь у попередньому з'їзді. З'їзд отримав телеграму від київських чехів, які похвалили намагання про повернення до старої чеської віри і до відродження віри наших батьків, які за неї проливали свою кров під прапорами Жижки та Прокопа і які засуджували спробу тих, хто хотів зав'язати зв'язки з німецьким вченням. [109]

З'їзд вважали дійсним, хоча на ньому було ще менше делегатів, ніж на першому з'їзді. Були повторені всі постанови першого з'їзду, доповнені пунктом, згідно якого всі чеські католики можуть вільно визнавати свою релігійність у лоні чеськобратської церкви. [110] Не зрозуміло як собі уявляли це поєднання учасники з'їзду.

Другий Квасилівський з'їзд знову став на бік Вацлава Грдлічки, якого підтримувало офіційне керівництво чехів на Волині та державні органи. Державні органи доручили підготовку з'їзду здійснити волинським начальникам (керівникам) та Грдлічці. У них не було ніяких власних пропозицій, але вони стояли на тому, що чехи мають вибрати собі одне віросповідання, окрім римо-католицького, на що було чехам вказано та рекомендовано зразу після приїзду трьох священників у 1872 році.

На з'їзді виступив також губернський чиновник Воронін, який сказав: «Влада вам надала свободу волі. Зголошуйтесь до різних релігій, але влада хоче, щоб ви встановились на одній. На якій зупинитесь, те влада прийме та підпише. Кількість парафій буде більшена згідно з потребами, і священникам влада буде платити.» [111] Знову не вдалося домовитися про єдину віру, оскільки проти постанови з'їзду виступив глиньський священник Ян Саска. Саска від імені своїх парафіян висловив протест, який підписало 586 голів родин з Глиньська, Грушвиці,

Чеської Гульчі, Квасилова, Ульбарова та Здолбунова, які зголошувалися до церкви старокатолицької, як найближчої до православної церкви. [112] У петиції, яку надіслав Саска 30 вересня (12 жовтня) 1881 року також генерал-губернатору, було сказано: «Хочемо залишитися вірними старій, добрій вірі наших праотців чехів а також вірними національній церкві, яку проголосили святі брати Кирило та Мефодій на Мораві та у Чехії у 863 році... Католицька національна чеська гілка є і хоче бути нероздільною частиною загальної церкви... признає те, що було прийнято на перших Вселенських соборах. ... Будемо, по-можливості, дотримуватися старої літургії західної церкви. Літургія буде відбуватися на чеській мові...» [113]

Протест старокатоликів проти тодішньої церковної орієнтації та запрошення до старої доброї віри праотців чехів Й. Фолпрехт оцінює як вічну та чесну позицію. Проте, не погоджується з наступними висновками, в яких іде мова про те, що чеських братів разом з євангелістами підтримують також ліберали і що під іменем свободи віри проголошується повна дозволеність у вірі та моралі, так само як і з точкою зору, що чеські брати є ворогами Росії. Звернення закінчується, перш за все, тим, що старокатолики найкраще відповідають умовам, які надала російська влада чехам при їх переселенні до Росії. [114]

Фолпрехт далі зазначає, що, на жаль, звернення є досить особисте. Однак, за словами Фолпрехта, Саска, напевно, найкраще розумів становище чехів з огляду на політичну та релігійну ситуацію, в якій перебували чехи. [115]

Хто, однак, не розумів позицію Саски, то це державні органи. Генерал-губернатор у жовтні 1882 року розпорядився провести широке розслідування стосовно збору підписів під цим зверненням. Результатом стало зниження платні для Саски, яке потім замінили на попередження з приміткою, що його заперечення Квасилівського з'їзду свідчить про те, що він «не зрозумів релігійних настроїв більшості чехів.» [116] Державна адміністрація не затруднила себе тим, щоб подивитися на київську постанову від 1879 року, в якій говорилося, що за основу віровчення буде взято старохристиянські догми, які діяли до великого розколу у 1054 році. Також було постановлено, що буде здійснюватися старохристиянська літургія та навчатися згідно православного катехізису, перекладеного на чеську мову. Саска від київських зборів був переконаний у тому, що ці засади є прийнятними як для католицької більшості так і для місцевої православної церкви і що це мала б зрозуміти російська державна адміністрація.

І навіть, якщо Саска від самого початку схилявся до православ'я як до церкви, яка має столітню традицію, ієрархічну структуру та не порушену апостольську послідовність, знав, що кожний поспішний та нереалістичний крок може залишити на релігійному житті його краян вельми негативні сліди. Тому вибрав цю найбільш зручну і найменш драматичну дорогу релігійного розвитку чехів на Волині. Старокатолицизм було прийнятне для католицької більшості, а його віровчення було близьким до православ'я. Протидія старокатолицизму досить швидко була б переборена, коли б дійшло до співпраці всіх трьох священників. Для можливого з'єднання у майбутньому з православ'ям збереглася б чеська богослужбова мова, проти якої у той час не було жодних зауважень. Усвідомлював також собі, що буде нелегко у майбутньому при нинішніх релігійних умовах отримати, скажімо з Чехії, наступних священників, які на Волині були б дуже потрібні, оскільки чеських колоністів ставало все більше. Коли б розраховували на власних кандидатів на священників, то залишалось б не вирішенням їх висвячення. А невисвяченого єпископом священника не прийняла б католицька більшість.

Другий Квасилівський з'їзд проходив подібно до першого, але конкретні пропозиції Саски, які продовжували лінію київської постанови, примусили Кашпара, який підписав ці

постанови, змінити існуючу лінію. Це видно з того, що під петицією віруючих глиньської парафії підписані також віруючі з Чеської Гульчі. При цьому Гульча не була зазначена серед сіл, в якому віруючі зголошувалися до старокатолицизму від самого початку. Те, що Кашпар починав досить розважливо, як це ми бачимо зі свідчення гульчанської хроніки, де записано, що у Гульчі в релігійних питаннях була значна єдність і не дійшло до розділення імігрантів на два релігійні табори ні до з'їздів, ні після них, як це було, наприклад, у Квасиліві. І хоча Кашпар приймав участь у обох Квасилівських з'їздах, не маємо ніяких повідомлень, що він там виголошував якісь промови. Слідував і, напевно, підтримував діяльність Вацлава Грдлічки, але охороняв своїх парафіян від релігійних потрясінь, які згубно діють на релігійні переконання простих віруючих.

Глиньський священник Ян Саска від самого початку перебування на Волині вважав, що перехід до православ'я є найбільш сприятливою альтернативою. Усвідомлював, однак, і таке, що зміна релігійного підданства є досить чутливою та складною справою і тому для цього потрібно створити необхідні духовні та організаційні умови.

Юхим Михайлович Крижановський у своїй праці про чехів на Волині пише, що з догматичного боку у старокатоликів, яких запропонував Саска на з'їзді, є багато спільного з православ'ям. [117] У глиньській парафії для цього об'єднання багато чого було зроблено і тільки шукали спосіб, як це реалізувати, щоб не нашкодити.

Саска у жодному випадку не хотів жертвувати чеською богослужбовою мовою та деякими формами релігійного життя, до яких вже за двадцять років перебування чехів на Волині вони звикли. Усвідомлював теж, що деякі форми та явища релігійного життя місцевого населення чехам буде важко прийняти. [118]

Саска та його союзники поставили у своєму меморандумі акцент на визнання перших семи Вселенських соборів, які склали основу віровчення як для православного сходу, так і для римо-католицького заходу. Перейти повністю до вчення Кирила та Мефодія, яке відіграло таку важливу роль при християнізації наших націй і цілої низки інших слов'янських націй та запустило надійні корені і у романської нації румунів. Проминув гуситські часи, щоб показати, що не бачить реальної можливості заснувати на Волині церкву чесько-гуситську чи гуситське товариство, що неодноразово намагався зробити Вацлав Грдлічка зі своїми послідовниками. Раніше зрозумів, що чеські священники не зможуть своїми силами виконати це завдання. Тому не підписав навіть звернення другого Квасилівського з'їзду, на якому знову домінувала позиція Грдлічки, якого підтримували досить непередбачливі та мало інформовані про ситуацію державні органи на чолі з міністром Маковим.

Державна адміністрація, так само як і Грдлічка та чеське керівництво, не брали до уваги реальність, що магістр Ян Гус не засновував нову церкву, залишаючись до самої смерті на кордоні у Констанці католицьким священником. Він виступив проти зловживань у своїй церкві, які у його часи часто проявлялися, мав на думці їх виправити та повернутися до первохристиянської практики, коли єпископи та священники перш за все дбали про проповідування слова Божого, опікувалися божим людом і не втручалися у світські справи.

Ян Ауерган у своїй праці «Чеські поселення на Волині, Криму та на Кавказі» пише: «У неуспіхах церкви на Волині винні не тільки священники. Причини були глибші. Ні Грдлічка, ні Кашпар не могли навіть при найкращих задумах зберегти чеську церкву. Завдання було понад їх силу, понад їх великі здібності. Також і вина Саски є меншою, ніж на перший погляд здається. Головною причиною невдачі є те, що до формальної церковної єдності мала бути приведена маса чеських переселенців, між якими не було духовної єдності, які діаметрально розходилися у найосновніших життєвих поглядах. Переважна більшість переселенців були

католицького віросповідання, частина з них була невіруючими, яка з радістю і охотою приймала «гуситство» та «чеськобратство», частина, навпаки, ортодоксні католики, для яких старокатолицизм Саски був значно ближчим, ніж чеськобратство. Врахуймо ще, що серед переселенців була групка євангелістів, трохи аугсбурзького, трохи реформованого визнання, які бажали бути організованими кожний згідно своїх ідеалів, і при цьому між ними виникали тертя. Бачимо, що це був справжній «Вавилон віри», який мав бути з'єднаний у єдиній церкві. Коли було б можливо утворити чеську церкву тільки для частини чеських поселенців на Волині, які мали однакові погляди на релігійні проблеми, то наслідки були б зовсім інші. Напевно, недостача ентузіазму у послідовників та недостача самовіддачі теж були однією з причин неуспіху. Здається, так у всякому випадку впливає зі слів Владіміра Оліча, який у своїй книзі «Історія чеського переселення у Росію» пише: «Деякі чеські поселення приступили до будівництва своїх церков, але воно так і залишилося на весь час перебування чеської церкви на Волині добрим бажанням, а, можливо, по недобрій волі. Чеських броварень за той час було побудовано десять і у кожному поселенні було щонайменше два шинки.» [119]

Тут вдалося Ауергану надзвичайно влучно та об'єктивно оцінити всю проблематику чеської гуситської церкви на Волині.

Після невдалих Квасилівських з'їздів релігійний вакуум на чеській Волині ще більше поглибився. Для державних органів це стало важливою наукою, оскільки показало, що світські чиновники просто не розуміють всю проблему у комплексі. Не бралася до уваги значна релігійна різноманітність чеських переселенців та не враховувався інший менталітет чехів. На відміну від місцевого українського населення, та і польського, чехи в релігійних питаннях були загадкові. Зрозуміло, що і інші нації часто мали досить непросте релігійне минуле, але все-таки наша нація пройшла через деякі специфічні чеські релігійні чи антирелігійні особливості. [120] Можливо, що у чехів через їх значну схильність до особистої, внутрішньої духовної самостійності та критичності є більше задатків до відсутності єдності, ніж у інших націй, хоча не думаю, що це типове чеське, – каже А. Червін у своїй книжці «Про чеську набожність». [121]

Католицький поет Дурих у своїй книзі «Повзання та хресні ходи» висвітлює як люди з різних націй проявляють свою набожність: уніати цілують бруківку, польки моляться з закритими ротами, іспанки моляться з розпростертими руками. В жестах чеської набожності Дурих бачить обережність та щирість. В якості прикладу наводить непомітне, недемонстративне накладання хреста та з'єднання рук у чеської дівки перед іконою Божої Матері, і є більш, ніж спокійним, виразом віри, який дівка, що молиться, посилає до ікони. Чеська недемонстративність, стриманість молитовного прояву його ніяким чином не ображає, пояснює її виникнення постійною боротьбою з єрессю, скепсисом, скептицизмом, невірою та підозрілістю. Мусимо мати на увазі, що Дурих тут тільки нашу націю карає як за її минуле, так і за сучасність, чеський молитовний жест був вимушений стати дивним, недемонстративним, бо інакше би став посміховищем та богохульством. [122]

Сучасний теолог Ян Чапек у своїй статті, опублікованій у «Kostnických jiskrách» у 1988 році під назвою «Бог в ситуаціях життя», окрім всього іншого, пише: «Кажуть, чеська людина вихована чеською реформацією, але і побілогорським католицизмом, відродженням, яке мало, швидше за все, національне коріння, ніж релігійне, освіченням та його владою розуму, Масариком та його духовною боротьбою, але також великою хвилею секуляризації ... Він став наслідком історичних та суспільних змін та поворотів.» [123]

Тому було нелегко знайти необхідну форму набожності та релігійного прояву серед чеських колоністів на Волині. Чеські священники мали у своїх руках цілу низку можливостей,

але якраз складність чеського релігійного чуття була великою перешкодою, яку їм не вдалося перебороти.

В період від 1872 року, коли чеські священники прибули на Волинь, аж до закриття чеських парафій у 1888 році не можемо тому говорити про те, що серед чехів якась церква дійсно була заснована. Це був лише релігійний рух, який мав досить великий простір для своєї діяльності, і тому чехи, згідно з Й. Фолпрехтом, не змогли домовитися. [124]

Братська конфесія від 1535 року

Може виникнути помилкова думка, яке, власне, віросповідання було на Квасилівських з'їздах прийняте. Інколи пишуть про братське віросповідання від 1535 року, але часто неправильно і про чеське віросповідання від 1575 року. Дату 1535 однозначно приводить вся література (Крижановський, Ауерган, Ціхоцька, Фолпрехт). Але жодного разу не згадується чеське віросповідання від 1575 року. Звичайно, намагання організації чеськобратської церкви на Квасилівських з'їздах свідчать про віросповідання від 1535 року.

Празький проповідник Бедржіх Вілем Кошут з боку реформованих та Йозеф Ружічка з боку лютеран у 1848-1849 роках намагалися об'єднати обидві церкви на основі братського віросповідання. Спроба, яку повторили через двадцять років у 1868-1869 роках, теж не вдалася. З одного боку через супротив австрійської влади а з іншого боку через те, що аугсбурзьке та гельветське віросповідання вже прижилося серед проповідників і справжній спадок товариства був відомий тільки поверхово. [125]

Тому намагання Грдлічки були лише продовженням намагань, які були у частини євангелістської церкви у Чехії живі якраз перед його від'їздом на Волинь. Грдлічка міг бути добре поінформованим про ці намагання, тому що перед від'їздом на Волинь був, напевно, вікарієм (заступником) реформованого суперінтенданта Веселого. [126]

Братське віросповідання від 1535 року подав 14 листопада 1535 року королю Фердинанду I у Відні пан Конрад Країрж з Крайку разом з іншими братськими панами, щоб показати, чому вчать у братському товаристві. Братське віросповідання від 1535 року пізніше було декілька разів виправлене. [127]

Об'єднання євангелістів аугсбурзького та гельветського віросповідань в чеськобратській церкві євангелістській у 1918 році не було проведене на основі віросповідання від 1535 року, а на основі чеського віросповідання від 1575 року та братського віросповідання Я. А. Коменського від 1662 року.

Потрібно відрізнати братське віросповідання від спільного віросповідання утравківців та чеських братів, так звану чеську конфесію (чеське віросповідання). Чеська конфесія від 1575 року – це список статей віри, складених на з'їзді у 1575 році у Празі. На їх основі була у 1609 році узаконена релігійна свобода королівською грамотою Рудольфа II не тільки утравкістам (гуситам) але і братському товариству та лютеранам.

Про братську конфесію від 1535 року пише Ржічан: [128]«Оскільки, нас у зв'язку з цим Братська релігія цікавить, перш за все, як виступи Братів перед громадськістю, то не можемо не зупинитися і на його змісті. Тут є явний вплив августян. Однак, мова не йде про словену залежність, бо навіть по змісту Брати у всьому на Аугсбурзьке віросповідання не опиралися. Зокрема, там немає критики інших віровчень. Перші дві статті є цілком самостійні: говориться про віру у Святе письмо та катехізис. Третя стаття говорить про триєдиного Бога, № 4 – про гріховність людини, № 5 – про покаяння та сповідь, № 6 – про віру у Христа та про оправдання

через віру. Брати тут далі притримуються свого вчення про буття Христове, так само як і Лютер проголошують за найголовнішу статтю у спасінні віру оправдуючу: «тому при ньому наші вчителі найбільшу увагу та зусилля ведуть, щоб її в людські серця вводити, в неї вступили та вкоренили правдивість, що на ньому все християнство базується». Не можуть не прояснити спільні цілі (у ст. 7) добрі поступки як неминучі плоди віри, «щоб не через неї доходили до спасіння, а щоб нею свою віру проявляли у всьому і у своєму волевиявленні утверджувалися і щоб у вірі достатній вхід до достойної відплати і вічної слави». Далі у ст. 8 говориться про церкву, головною ознакою якої є проповідування Христового слова, заслуговування святості у його замислах і заслуги та покарання, у ст. 9 – про службовців церкви – дається перевага цілібату священників та пропонується їм фізична праця, у ст. 10 – ще раз говориться про слово Боже з акцентом на Новий Завіт. Ст. 11 і 13 присвячені викладу про святості. Вплив лютеранства тут поєднується з братським розділенням, що святість сама не дає людині віри прожиття а Христос при Божій вечері присутній духовно а не тілесно. За ним у ст. 14 – про ключі, 15 – про обряди, 16 – про верховенства, 17 – про почитання святих, 18 – про пости, 19 – про неодруженість, 20 – про час спасіння. У 16 статті Брати підкреслюють свою відмінність, що світська держава є основана Богом тільки стосовно тілесних справ. Той, хто нею управляє, є як Бог і повинен буде відчитатися перед Богом. Для підданих вони мають бути доброчинцями і охоронцями їх прав та безпеки. Вищій силі слід підкорятися у всьому, бо це не є проти волі Бога, але у справах спасіння не може християнин слухатися нікого, окрім Бога. У вустах Братів обмежувало це твердження їх відношення до королів.»

Ще у 1912 році на Волині обзивалися голоси, що самостійна чеська церква могла мати для колоністів велике значення. Це підтверджує погляд Болеслава Волинського, який у 27 числі 2 року видання «Чехословану» написав: «Чеська конфесія, постійно вдосконалюючись, могла бути релігією ідеальною, єдиним в своєму роді відродженням та модерним розумінням християнства в дусі чеської реформації, на яку опирався Грдлічка. Була б готовою чеською національною конфесією нового віку, про яку мріяли найкращі чеські мислителі і в якій бачили відродження нації.»

Ауерган цитує витяг з кореспонденції Грдлічки: «Чеська конфесія від 1535 року є постійно моїм гаслом. В ній бачу єдину можливість для підтримки нашої церковної незалежності та національного буття, так само як і піднесення освіченості та моральності, які ведуть до повсюдного блага.» [129]

Фолпрехт у 1920 році так оцінив ситуацію навколо чеської церкви на Волині: «Всі три священники, викликані на Волинь, були молодими. Саска найправильніше зрозумів, що не зможуть виконати завдання, перед яким їх поставила доля. Напевно, хотів його виконати найпростішим та найменш небезпечним способом, прийнятним росіянами. Для чехів, хоча би на даний момент, не шкідливим. Чи міг здогадуватися, що Грдлічка, Кашпар, Пржібил чи Оліч, Райх чи Зеднік (делегати на Квасилівських з'їздах) будуть за те, щоб у 1881 році закласти нову чеську конфесію, яка походить від 1535 року, зробити її такою, щоб заспокоїла внутрішнє життя, поспішно працюючого поселенця, який мислить зовсім по-іншому, існуючого в іншому середовищі, присудженого на початку свого існування на працю та намагання? Чи міг від цих посередньо освічених, ба, тільки практично озброєних людей очікувати, що створять з чехів міцну, окрему самостійну церкву?» [130]

Після Другої світової війни Фолпрехт бачив проблему по-іншому. Стан та ідею священника Вацлава Грдлічки оцінював так: «З точки зору політичних та національних проблем не можна назвати пропозицію Грдлічки прийнятною. Конфесія від 1535 року була для короля Фердинанда I подана латиною за прикладом німецько-імперських уставів від 1530

року. Та конфесія мала викликати у короля несправедливі здогадки, які походили від калішників, бо за формою була тільки схожою з католиками і зовсім не з чеськими братами. Волинські чехи хотіли прийняти чеську конфесію від 1535 року, тобто з часів, коли Лютер признав Апологію братську і коли єпископ Ян Аугуста пристосовував стару конфесію братську до конфесії аугсбурзької. Щось подібне відбулося, коли керівник чеськобратської церкви Еуген Шмід послав на Волинь вчителя Я. Моттла. Чехи, коли чули від нього, що церква братська має найвище представництво у Берліні, відкинули її, бо як російські піддані не могли прийняти засади – навіть релігійні – керовані з Німеччини. Краще б було, коли б чеські волинські священники прийняли засади Товариства від 1464 року або записи брата Лукаша. Церква була б тоді залишилася на засадах, які виникли у Чехії і прямо походили з гуситства.» [131]

Ситуація на чеській Волині після Квасилівських з'їздів

Зофія Ціхоцька пише, що після другого Квасилівського з'їзду мешканці 35 поселень, які не послали своїх делегатів на перемовини, остаточно відвернулися від чеських священників і приєдналися до католиків або євангелістів. У 1883 році запропонувала група, яка мала напрацювати устав чеської гуситської церкви, результати своєї праці міністерству внутрішніх справ. Пропозиція уставу мала назву «Устав чеськобратської церкви у російській імперії». [132]

Устав чеськобратської церкви, яка була ініційована на обох Квасилівських з'їздах, – говорить Фолпрехт, – був напрацьований. Вміщував основні засади церкви, її релігійне та національне визнання, поєднував в догматах та святостях та проголошував свободу совісті. Був би добрим початком нового церковного погляду у поєднанні з позацерковною свободою совісті. У ній можна було побачити прогрес віровчення, правда, поки що не опрацьований та недодуманий, що не було зовсім неможливим. [133]

Згідно за багатьма повідомленнями, – пише Фолпрехт, – релігійні відносини після Квасилівських соборів стали нестерпними. Розділення на чеських братів та старокатоликів було досить тривалим. Староста села був спільний, школа також, але у всьому іншому поселенці були розділені майже повністю. В каплиці у одному кутку був олтар чеськобратський, а у другому – старокатолицький, і відвідувачі явно показували свою нелюбов одні до одних у костелі. Кожна партія ходила до «свого» шинку і сусіди почали ненавидіти один одного. Тому перехід до православ'я приніс бажане полегшення. [134]

Серед рядових віруючих римо-католиків була загальна антипатія до євангелістських утворень а згода зі старокатоликами не було загальною. Тому часто було чути голоси, що ці обидва релігійні напрямки походять з німецького середовища. До цих голосів дехто радо прислуховувався і утотожнював себе з ними. Чехи на Волині продовжували жити під впливом доби відродження, яка у Чехії зачепила всі верстви населення. Тому все, що якимось чином було пов'язано з німцями, сприймалося досить стримано та з опором. Обіцянку вірності царській Росії чеські колоністи сприймали досить серйозно і ухилялися від усього, що якимось чином могло порушити зв'язки між чехами та їх новою батьківщиною. В цих питаннях була єдність між євангелістами, старокатоликами, римо-католиками та православними. У старокатоликів заслугою Саски а пізніше і у православних відіграла значну роль слов'янська співналежність чехів та росіян. Але і віруючі інших релігійних напрямків мали значні симпатії до слов'янської Росії. Оскільки їм не вдалося нав'язати контакти зі своїми єдиновірцями у Чехії, то вони уникали контактів з протестантами інших національностей, головню німцями. Коли все ж таки пізніше тільки деякі євангелістські села звернулися у 1883 році до варшавського а пізніше Віленського євангелістського синоду, який прийняв, наприклад, Чеський Боратин в

якості євангелістсько-реформованого колективу, це спричинило значне збурення, бо «гельветам» ставили у вину те, що «приєдналися» до поляків. [135]

Чеські євангелісти дивилися з симпатією на спробу ведучих чеських представників: Саски, Грдлічки та Кашпара вибудувати чеську церкву. Те, що їх прив'язувало до власної церковної організації, так само як і баптистів, було ясным, мали свою добре організовану церкву. Їм можна було лише поставити у докір те, «що в ті непрості часи недостатньо дбали про чеську єдність і їх намагання постійно були звернені до власної церковної організації, в той час, коли був необхідний спільний поступ» - пише Фолпрехт. Євангелісти спочатку проявили себе як опора гуситства та чеськобратства. Коли ці напрямки не мали успіху, то почали працювати «самі на себе» і успішно. Ця їх твердість добре себе б проявила в боротьбі за чеську церкву, коли б в ній більше про себе заявили. [136] Фолпрехт надіявся, що їх явне зближення зі старокатоликами було б можливим і що чеська церква при їх допомозі могла б досягти успіху в царині релігійній, мовній, політичній та загальночеській. Однак все закінчилося, коли після другого Квасилівського собору євангелісти зразу ж почали відходити по прийняттю у Вільному та Варшаві. [137] Для євангелістів також були російські намагання небезпечними у національному відношенні. [138]

У час, коли боротьба за чеську гуситську церкву на чеській Волині досягала піку, не відіграли важливу роль і чеські брати, яких було на Волині досить мало. Їх віросповідання впродовж довгого перебування за кордоном в багатьох аспектах пристосувалося до євангелістів. Багато з них навіть добре не розрізняли різницю та установи церкви від 1535 року. [139] Фолпрехт тут, напевно, має на увазі нащадків релігійної еміграції, які переселилися на Волинь із Зелова. Це були реформовані євангелісти, яких раніше вважали чеськими братами.

Вчитель Я. Моттл був посланий чеськобратською церквою до Боратина, де намагався залучити до своєї церкви реформованих євангелістів та лютеран, але не досягнув успіху і змушений був незабаром покинути Волинь. [140] Здається, що вчитель Моттл був віруючим охроровського (гермгутського) товариства братського. Тоді це була єдина церква, яка і за назвою зголошувалася до традицій чеських братів.

До випадку з вчителем Моттлом знаходимо і наступні схожі ситуації у Й. Фолпрехта. У 1881 році у Боратині вже було 43 чеські родини, які утримували окремого учителя Моттла. Але зразу ж після його приходу виникла суперечка. Коли боратинські допитувалися у нового вчителя, чи буде також здійснювати богослужби, оскільки на той час не мали свого священника, Моттл погодився. Дійшло до сварки, чи буде використовувати під час служби хрест та свічки. Нарешті домовилися (Фолпрехт не говорить як), але це призначалося для окремих краян у чужині, що це так розділили. Учитель Моттл працював у Боратині досить успішно чотири роки, вчив духовному та світському співу, працював на освітній ниві, привчав краян читати та виписувати часописи, але йому діставалося за те, що був релігійним фанатиком. За повідомленням рільника Ярослава Опоченського, який після Другої світової війни повернувся до Чехії і у 1950 році і мешкав у Горних Репцицях біля Уштеку, не полюбився Моттл всім боратинським. І коли серед інших пісень навчав дітей «Гей, слов'яни», де є слова грім та пекло та тощо, то звинувачували його деякі, що підбурює дітей проти влади, і він змушений був покинути Боратин. [141]

Після Квасилівських з'їздів залишилося все по-старому, але розходження між окремими релігійними групами ще більше поглибилися. Доходило по подальшій поляризації не тільки на релігійному полі, але і на культурному, освітньому та громадському. Релігійне питання, яке стало головним яблуком розбрату, дозрівало до свого кінцевого вирішення. Всі

досить добре усвідомлювали, але ніхто не був готовий зробити перший крок. Його змушена була після довгого вагання зробити адміністрація царської Росії.

Російська влада очікувала (за Фолпрехтом) більше трьох років після Квасилівських з'їздів і мала постійно на увазі гуситство. Нарешті послала на Волинь у 1883 році чиновника Добрянського із завданням з'ясувати, чи є між чехами єдність, чи вони мають схильність до православ'я [142]

За Ціхоцькою Квасилівські з'їзди розчарували російську владу а також і чеських колоністів. Церква, яка могла бути встановлена постановою з'їзду, була нездатна прихилити на свій бік більшість, і сварки продовжувалися. Останньою спробою було відрядження на Волинь наступного чиновника, який з'ясував, що настрої чехів не сприятливі для православ'я, а в питаннях національних, політичних та культурних чехи більш прихильні до поляків, ніж до автохтонного місцевого населення. [143]

Такий висновок остаточно пересвідчив російські органи, що всі надії, які покладалися на чеську меншину, були марними, і генеральний губернатор почав задумуватися над тим, щоб позбавити чехів всіх початкових пільг. [144]

Закриття чеських парафій та перехід до православ'я

Саска від самого початку притримувався думки, що у віровченні чеська церква має орієнтуватися на сім спільних так званих Вселенських соборів, які признають як східна, так і західна християнські церкви, оскільки вони відбувалися до розділення церкви на православну та римо-католицьку частини.

На тих соборах було також складено віросповідання, яке відоме під назвою нікейсько-царгородського. Православний схід признає римському патріарху – папі – примат поваги, але не примат влади. В цьому є одна з головних перешкод при веденні діалогу між православною та римо-католицькою церквами. Проголошення папської непогрішимості у питаннях віри у 1870 році підсилює Саску у пересвідченні, що римо-католицька церква не здатна позбавитися деформації, через яку від неї відкололась значна частина віруючих у західних землях, і на перешкоді стоїть наступний догмат, який суперечить віровченню старохристиянської практики первісної церкви, який повністю збережений якраз у православ'ї. [145]

Саска був свідомий того, що будь-яка різка зміна у релігійних засадах та практиці є дуже складною проблемою. І коли чехи не могли з огляду на своє релігійне минуле вважатися католиками, то перехід до православ'я для них міг представлятися як щось антитрадиційне.

З додатку до часопису «Церковні відомості» довідуємося, що 13 березня 1888 року (за старим стилем) приєднався до православ'я колишній глиньський священник Ян Саска. Приєднання відбулося у першу неділю великого посту, в неділю торжества Православ'я і приєднання виконав Житомирський архієпископ Палладій, який у Житомирському соборі, де, окрім Саски, було багато інших чехів, сказав: «Православне свято ознаменувалося приєднанням колишнього чеського священника Яна Йосиповича Саски до православ'я. Ім'я Саски стало відомим не тільки на Волині, але і у Петербурзі. Його знають і Священному Синоді як ділового та мудрого священника і як справжнього послідовника православ'я. Вісімнадцять років тому, тобто від самого початку прибуття чехів на Волинь, він оселився у чеському Глинську як молодий священник, який притримувався старокатолицької орієнтації і вважав своїм обов'язком готувати своєю духовною діяльністю своїх краян до прийняття російського підданства і православної віри.

Як мудра людина, яка всім серцем любить свій народ, якому був повністю відданий, як чеський пастир добре розумів, що його краян знайдуть у Росії щастя тільки тоді, коли

з'єднуються з російським народом не тільки з боку державного підданства, але і з боку православної віри. Вірив, що це не легко вдасться, оскільки чехи тим приєднанням не приймуть ніяку іншу віру, але тільки повернуться до своєї апостольської віри, віри св. Кирила і Мефодія.

Згідно з цим поступав як духовний пастир, як вірний слуга Христа, який наслідував його. Тому чеська справа просувалася правильною дорогою. Незабаром з'явилися на чеській сцені нові священники та пастирі, звані та незвані, що було пов'язане з приходом все більшого числа чеських поселенців на Волинь. З'явилися нові теорії, нові погляди, нові вимоги, нові очікування та надії. До Божої справи долучалися і людські побажання, які цю справу ускладнювали і обтяжували. Голос Саски не міг бути почутим всюди і часто заглушувався підлесливими та злісними голосами противників. Так буває завжди, коли є багато речників, радників та повчальників, коли до Божої справи долучається грішне і страсне людське.

Тим часом у житті молодого священника Саски сталася подія, яка мала великий вплив на все його життя, на всі подальші причини чеської справи на Волині. Бачив навколо себе одружених православних священників і знав, що таке було у старокатолицькій церкві, коли міг стати священником тільки одружений мирянин або освічений монах. Саска не прислухався до порад недосвідчених, [146] які не розуміли основоположних правил загальної церкви, що після рукоположення на священника ніхто не має права вступати у шлюб. Одружився у 1871 році.

Коли подав прохання про приєднання до православ'я, [147] то Святий Синод змушений був обговорити, чи може залишитися священником. Це обговорювалося досить довго, серйозно, неупереджено, і Саска сам прийшов до висновку, що Святий Синод не може порушити основне канонічне правило Церкви заради нього і спокуси віруючих та невіруючих залишив його священником, який одружився у сані священника і вирішив прийняти православ'я як мирянин.

Схвалюємо, милий неофіте, твоє рішення добровільно зректися пастирського звання, щоб збереглася започата справа приєднання чехів до православної церкви та влади. Твоя жертва є великою, і ми надіємося, що Господь коронує успіхом справу, розпочату тобою. Чеський народ є слов'янським народом і раніше чи пізніше зрозуміє це, зрозуміє і зблизиться зі своїми братами і буде єдиним серцем та єдиними вустами прославляти Господа, який кличе його до світла правди.» [149]

На промову архієпископа відповів Ян Саска словами 89 псалма: «О, Господи милосердний, хочу вічно співати своїми вустами, повідомляючи про вірність у всіх поколіннях.» І далі продовжував: «Ваше Високопреосвященство! Наймилостивіший архіпастире та отче! Нарешті після довгих перешкод я досяг того, чого я так довго та наполегливо шукав – дорогого спадку наших святих першовчителів, дорогого нам всім православ'я. Моя сімнадцятирічна праця серед волинських чехів була, як виразився один з моїх опонентів, містком до православ'я. Сьогодні колишній духовний пастир не говорить до своїх краян тільки словом, але і прикладом. Твердо надіюсь, що за пастирем прийдуть і покірні вівці. Свій пастирський чин сьогодні приношу Господу як невелику жертву за багато свідомих та несвідомих гріхів і воздаю Йому подяку за те, що я нікчемний став підданим єдиної, святої, загальної, апостольської, східної, православної церкви, без якої нема спасіння. Від сьогоднішнього дня буду намагатися, щоб приносити своїм стараннями плоди православної віри та бути порадою та прикладом корисним тим, для яких я жив і буду далі жити.

Щиро дякую Вам, Ваше Високопреосвященство, за ласкавий прийом та батьківську доброту, які Ви проявили до моїх недоліків, коли мене особисто прийняли в цей визначний

день, неділю Православ'я, в цьому кафедральному храмі перед очима російських братів, які молилися, та моїх краян чехів до лона православ'я. Дякую всім присутнім і неprisутнім, які побратськи прийняли участь у полегшенні моєї долі. Подай, Господи, всім нашим добродійцям вічне життя. Амінь.»

Зразу ж після цього Ян Саска звернувся до своїх краян, які були присутні у храмі: «Милі брати і сестри, у Христі! Дорогі краяни! Verba moment, exempla trahunt (слова закликають, приклади тягнуть), – каже прислів'я. Сьогодні звертаю до вас не тільки словом, але і особистим прикладом, щоб ви вчинили те, що сьогодні вчинив я, і наслідували мене як вівці, якічують голос свого пастиря. Навіщо шукати даремно далеко те, що знаходиться так близько. Свій до свого, – було гасло спочилого Палацького. Нашим найціннішим спадком слов'янських першонавчителів є православ'я. Сьогодні я не прийняв ніяку нову віру, не змінив її а повернувся до первісної віри наших поважаних предків. Нічого кращого вам, тим, хто прийняв участь у так важливому для мене обряді приєднання до православ'я, не можу сказати, ніж знову та знову нагадати, щоб ви наслідували моєму прикладу. Потім і ви знайдете так потрібну втіху для своєї душі у цьому майбутньому світі. Амінь.» [150]

1888 рік був дійсно вирішальним у релігійному житті чеських колоністів на Волині. Це була історична точка за спробою встановити на Волині церкву, яка би своїм віровченням опиралася на братську конфесію від 1535 року.

Царським указом від 2 квітня 1888 року були закриті чеські волинські парафії, а чеські священники були звільнені. Вони могли зайнятися іншою діяльністю за межами Волинської губернії. Паспорт Грдлічки для переїзду до Чехії був анульований. [151]

У 1888 році були закриті всі три чеські парафії – у Глинську, Підгайцях та Гульчі. Духовним припинили виплачувати державну платню, і всі троє вони перейшли до православ'я. Першим перейшов Ян Саска у Житомирському соборі, де були присутні багато його краян і Житомирський архієпископ Палладій. Саска став учителем у Новгороді Сіверському Чернігівської губернії. Кашпару запропонував роботу директор київської гімназії Вацлав Петр, де він став вчителем латини разом з Грдлічкою. [152]

У хроніці Чеської Гульчі пишеться, що відбулося декілька церковних з'їздів, і на останньому у 1881 році у Квасилові було вирішено, що має бути взято за основу постанова чеськобратської церкви від 1535 року. Прийняти, однак, це не вдалося через суперечності між священниками. Зокрема, частина чехів, керована Саскою, була незгодна з цим. Суперечності розширювалися і між парафіянами, набуваючи надзвичайно гострих форм. У багатьох поселеннях чеське населення розділилося на ворогуючі групи, уникали взаємних зустрічей, навіть одруження між цими групами не були можливими. У Гульчі чехи залишились у єдності, авторитет Франтішка Кашпара був настільки сильним, що ніякий інший рух не міг там прижитися. Російська влада прийшла до висновку, що угода між чехами про релігійну орієнтацію є неможливою, і діяльність чеських священників у 1888 році була заборонена. Чехам було наказано перейти до православ'я. Могли, однак, прийняти і інші прийняті або толеровані у Росії віросповідання. Франтішка Кашпара викликали до Здовбицької волості, де його познайомили з державною постановою про заборону церкви чесько-гуситської та припинення його священницьких виплат. Після повернення додому Франтішек Кашпар вирішив перейти до православ'я і зі своїм рішенням познайомив парафіян. Переважна більшість, хоч і з неохотою, його підтримала, лишедесь три родини повернулися до католицизму. [153]

У хроніці села Квасилів знаходимо таку замітку: «Все закінчилося тим, що у 1888 році (Квасилів, Гульча та ще деякі поселення 15 липня в день св. Володимира) значна більшість волинських чехів прийняла православ'я, і релігійні та сусідські сварки потроху затихли.» [154]

Чеські хроніки (Квасилів та Гульча), так само як і Ауерган та Фолпрехт зазначають, що більшість чехів перейшла до православ'я вже у 1888 році, але Ціхоцька каже, що це відбулося у 1892 році, коли вийшов закон про купівлю землі. У перші роки після закриття чеських парафій, за Ціхоцькою, перейшло дуже мало чехів. [155] Масовий перехід почався після видання вже згадуваного закону, в якому говориться про те, що православні чехи можуть без обмежень купувати землю. Цей закон замінив інший закон про купівлю землі від 1884 року, про який пише Ціхоцька, але не згадує жоден з чеських авторів.

Ціхоцька згадує, що на Волині з'явився православний духовний Немечек, який був найгарячішим агітатором православного з'їзду. [156] Пише також про те, що у Києві почали видавати чеський календар, який редагував професор Яреш, так само як і інші публікації, серед яких було і багато прекрасних релігійних книг. Ця агітація, – пише Ціхоцька, – до якої приєдналося і місцеве православне духовенство була досить успішною. Серед перших, хто переходив до православ'я, були мешканці Житомирського повіту, завдяки великій винахідливій діяльності тамтешнього православного духовенства. Наступний великий перехід був відзначений у Рівненському повіті, де Саска підготував ґрунт для православ'я старокатолицизмом, відмічає далі Ціхоцька. [157] Легкість, з якою вдалося російській владі привести чехів до православ'я. Ціхоцька пояснює їх релігійною байдужістю та реальністю, що виникнуть труднощі з купівлею земельних наділів, що загрожувало їх існуванню. [158]

Співробітник Священного Синоду Ю. М. Крижановський та чиновники, яких посилав губернатор на Волинь, щоб на місці дослідити релігійні питання чехів, також говорять про релігійну байдужість та поверхневність віри.

Відношення до релігії чехи принесли з собою і воно співпадало з тодішньою релігійністю у Чехії. Його можемо характеризувати як строкатість: нащадки релігійних екзулантів від Зелова, євангелісти прямо з Чехії, католики ортодоксні, католики ліберальні та критичні, католики, що перебувають під впливом слов'янофільства. Відношення до релігії у кожної з цих груп було різне. Ніякої єдності у відношенні до релігії як, наприклад, у поляків, українців чи росіян не було. Намагання єдності у чеській церкві гуситській, з огляду на реальність, не мало ніякої надії на успіх. Весь розвиток релігії чеського народу був інший, ніж, наприклад, у поляків. Але цим не можемо стверджувати, що чехи через цю строкатість мають бути дискваліфіковані у порівнянні з іншими народами. Це є щось трохи важче, складніше. Незнання нашого національного та релігійного розвитку та наслідків, які з цього виходять, часто спричиняють нерозуміння у інших народів.

У другій половині 19 століття почалися багато змін у католицькій церкві у Чехії. Дійшло до охолодження відношення віруючого люду до єпископів, переважно німецького походження, та до Риму. Католицька церква в Австрії підпорядковувалася і частково була вірною цісарському трону, який дуалістичними порядками утвердив свою владу над слов'янськими народами у імперії. В церковних лавах виник рух священників, який опирався на кириломефодіївські традиції, які жили в народі. На основі цього розвитку церква дозволила уніоністичні з'їзди у Велеграді. Чеський народ почав більше звертатися до коренів своєї культури. Частина чехів внутрішньо розійшлася з римським католицизмом, який їх не задовільняв, тому що був сильно пов'язаний з Віднем, який не цікавився потребами чеського народу. Відень забув про те, що більшість Австро-Угорщини становили слов'янські народи. (Такий розвиток відчуження продовжувався зі значно більшою інтенсивністю і у Першій

світовій війні. Після її закінчення значна частина народу вийшла з католицької церкви та заснувала церкву чехословацьку православну, багато перейшло до євангелістів або залишилися невірними).

Тому три чеські священники без вагань відійшли від Риму, ведучи за собою і парафіян в той час, коли на Волині закладалися основи чеської церкви на Волині.

Католицька більшість, яку більшість польських та російських спостерігачів оцінювала як релігійно стриманими, мусила у 1888 році вирішитись стосовно релігійної орієнтації, яка б узгоджувалася з розвитком релігійної ситуації та відповідала умовам на Волині.

Якщо замислитися над досадними релігійними суперечками, які впродовж шістнадцяти років поширилися на Волині, то сама ця ситуація суперечить релігійній терпимості. Але це зовсім не стосується трьох чеських священників, які вели свою релігійну боротьбу з такою наполегливістю та щирістю.

Після закриття чеських парафій у 1888 році у 1891 році було ліквідовано і чеське самоуправління та чеські школи. Досить сприятливий період влади Олександра II безповоротньо закінчився. [159]

Упродовж попереднього періоду на Волині поселилася значна кількість чехів і їх поселення при підтримці уряду та власного чеського самоуправління винятково успішно розвинулися у господарському відношенні.

У 1888 році при владі у Росії був цар Олександр III. Так само Священний Синод мав нового оберпрокурора Победоносцева. Царська Росія весь час зазнавала постійний тиск як у Європі, так і в Азії і потребувала необхідності зконсолідувати свої внутрішні проблеми. Робилося це при допомозі православної церкви, яка теж пройшла через нелегкий період боротьби з унійними намаганнями з боку Варшави та Риму. В міру того як церква почала внутрішньо укріплюватися, могла собі дозволити активніше боротися проти своїх природніх ворогів, поступово переходячи від ізоляції контрнаступу. Ця ситуація тягнула за собою і негативні рішення, які накладалися на життя менших націй царської імперії та до життя цих меншин. Закінчився сприятливий, в значній мірі ліберальний період і в царині культури та релігії.

Волинські чехи уникали розмов, – пише Я. Фолпрехт, – не тільки про перехід, але, взагалі, про всю свою релігійну історію, яка є типово чеською і яка несе в собі досить багато позначок чеської релігійної історії. Інша чеськобратська еміграція від Зелова на Волинь торкалася цієї історії не дуже активно, але швидше своєю терпеливою настирливістю, прив'язаною до віри, через яку покинули свою країну. Для католиків релігійна байдужість була все-таки звичною, але було від неї ще досить далеко до вирішення про перехід до іншого віросповідання, адже багато католиків стали емігрантами з Волині, від'їхавши в інші країни. Будо досить і таких католиків, які все ж таки перейшли до православ'я. Але, коли після 1905 року у Росії потягнуло трохи легше для дихання повітря, повернулися назад до своєї первісної церкви. [160]

Ярослав Вацулік пише, що у 1903 (тут має бути 1905) році тільки невелика частина волинських чехів повернулася до католицизму. [161] Пройшло лише 15 років, коли більшість волинських чехів перейшла до православ'я.

Коли Я. Фолпрехт говорить про те, що перехід до православ'я не всі чехи зрозуміли (в чому, звичайно, є вина і суперечок між священниками в роки намагань вибудувати чеську гуситську церкву), тому дехто з них став релігійним емігрантом, маючи на увазі виїзд до Боснії та Герцеговини десь 100 родин. Про них пише Іва Герольдова у часописі «Český lid». [162] Чехи заснували у Боснії у 1894 році село Нове Село а у 1895 році Мачіно Брдо та Врандук у Добое.

Частина волинських чехів-католиків, які не захотіли переходити до православ'я, подали заяви боснійським органам на придбання землі, яка від 80 років чекала на колоністів. З родючої Волині, – говорить далі Герольдова, – чехи опинилися у гористій місцевості, бідній на воду із землею низької боніфікації, до краю де лютувала малярія та лихоманка. В роки переселення чехів до Боснії вже припинився продаж землі чужим колоністам. На щастя, більшість чеських переселенців були ремісниками, і ремесло допомагало їм доповнювати скромні прибутки від землеробства.

Вацулік теж говорить про те, що деякі чехи ще перед Першою світовою війною переселялися за море, зокрема до Канади, США, Бразилії, Аргентини, Болівії та Мексики. [163]

Але з цього приводу не говорять про релігійні причини. Вацулік потім зазначає, що католики мешкали на початку 20 століття у селах: Будераж, Озірко, Купичів, Мартинівка, Смолярня, Теремно тощо, реформовані євангелісти у Боратині, Купичові, Михайлівці а баптисти у Михайлівці, Чеському Завидові (*там значна частина мешканців була православними і були парафіянами церкви Кирила та Мефодія у Гульчі Чеській, – прим. перекладача*), Глупанині (*більшість глупанинських чехів теж були православними і парафіянами тієї ж самої гульчанської церкви, а баптистами були мешканці сусідніх з Глупанином сіл Миротин та Чеський Гай, – прим. перекладача*) та Михайлівці. [164] Євангелістів та баптистів було близько тисячі, а католиків декілька тисяч, що говорить про те, що той, хто мав дійсно перестороги по відношенню до православної церкви, той просто не перейшов до православ'я.

Посилання

- 1) Velenský J. Kronika obce Kvasilova. S. 14.
- 2) Слов'янський з'їзд відбувався під час етнографічної виставки у Москві у 1867 році.
- 3) Особистий архів Й. Фойтіка знаходиться у його дружини Антонії у Старій Полі, вул. Свободи, 3. Йозеф Фойтік був відомим громадським діячем на Волині, поетом та письменником. У кінці тридцятих років був видавцем та редактором «Krajanských listů», які були останньою чеською газетою на Волині, згадавши також нелегальний часопис «Hlasatel», який виходив під час окупації німцями Волині. У 1944 році вступив до чехословацької закордонної армії у СРСР, де як офіцер працював у відділі пропаганди. Після війни завідував книжковим та канцелярським магазином у Подборжанах та співпрацював у редакції «Věrná stráž», яку видавав Союз чехів з Волині, також будучи його членом. У п'ятдесятих роках став православним священником. Працював у Фрідланді, Олбрамовічах, Горжовічках, та Тепле біля Тоужіму. Помер у Карлових Варах – Старій Полі у 1983 році.
- 4) Folprecht J. Dějiny České Volyně. Věrná stráž. S. 5. (*Dále DČV, VS.*)
- 5) Cichocka Z. Kolonje czeskie na Wolyniu. Warszawa, 1928. Seminarium Dyplomowe L. Krzywichego. 1926/27. S. 9
- 6) Dějiny Polska. Praha, 1979. S. 111-112.
- 7) Folprecht J. DČV, VS. S.5.
- 8) Там же.
- 9) Там же.
- 10) Там же.
- 11) Auerhan J. České osady na Volyni, Krymu a Kavkaze. S. 15.
- 12) Grigorič V. Pravoslavná církev v Československu. Nákladem V. Čerycha v Josefově, 1928. S. 33-34,

- 13) Auerhan J. C. D. S. 15.
- 14) Folprecht J. DČV. VS.
- 15) Cichocka Z. Kolonje czeskie na Wolyniu. S. 9.
- 16) Там же.
- 17) Там же.
- 18) Там же.
- 19) Mičan V. Česká emigrace v Polsku a na Volyni. S. 64.
- 20) Folprecht J. DČV. VS, 12. Pokračování. S. 64.
- 21) Й. Ауерган, З. Ціхоцька, Й. Фолпрехт та Ю. Кріжановський одноголосно стверджують, що Грдлічка прийшов на Волинь як католицький священник.
Тільки В. Мічан у своїй книзі «Česká emigrace v Polsku a na Volyni» на стор. 64 пише, що Грдлічка був проповідником та вікарієм у суперінтенданта Веселого. Фолпрехт пише, що після повернення Саска повернувся до римо-католицької церкви.
- 22) Folprecht J. DČV. VS. S. 4.
- 23) Cichocka Z. Kolonje czeskie na Wolyniu. S. 9.
- 24) Folprecht J. DČV. VS. S. 9.
- 25) Там же.
- 26) Martínek J. Kronika České Hulče. S. 9 (rukopis).
- 27) Mičan V. C. D. S. 64.
- 28) Folprecht J. DČV. VS, 12. Pokračování. S. 4.
- 29) Cichocka Z. C. D. S. 9-10. Тут вона пише, що після того, як Саску не прийняли до православної церкви, він повернув свою діяльність на старокатолицький напрям, до якого поступово залучив своїх парафіян.
Фолпрехт пише, що Саска після приїзду на Волинь відклав своє одруження на потім, так що на ньому не залишилося навіть натяку на те, що одружився вже будучи капеланом. DČV. VS. S. 6.
- 30) Velenský V. Kronika obce Kvasilova. S. 15. Dle sepsaných paměti Jos. Náhlavského a jiných pramenů upravil Jaroslav Velenský. Hlas Volyně. Kvasilov, 1929.
- 31) Folprecht J. DČV. VS. II. Pokračování. S. 6.
- 32) З доступних джерел відома дата народження тільки Франтішка Кашпара. Коли взяти до уваги інформацію Й. Фолпрехта, що Кашпар приїхав на Волинь ще раніше, десть у 1870-1871 році, коли йому могло бути 25-26 років (*Це могло бути не раніше 1872 року, бо чеські переселенці з'явилися у Гульчі восени 1871 року, поселившись у замку Корнелії Омецінської, власниці маєтку Гульча, – прим. перекладача*). Про всіх священників говорять, що вони були молодими, тому можемо вважати, що Саска та Грдлічка були десть одного віку.
- 33) Див. помітку у хроніці Гульчі Чеської, зроблену на основі особистого свідчення дочки Ф. Кашпара Анни Гончарової. С. 28.
- 34) Martínek J. St. Kronika České Hulče. S. 28.
- 35) Mičan V. C. D. S. 6.
В. Мічан пише, що Ф. Кашпар був лютераном, називаючи його як і Грдлічку проповідником, хоча ніде у джерелах про лютеранів не говориться.
- 36) Folprecht J. DČV. VS. S. 6.
- 37) Там же. С. 11.
- 38) Cichocka Z. C. D. S. 9.
- 39) Там же.
- 40) Там же.
- 41) Саска хотів перейти до православ'я ще у 1874 році.
- 42) Cichocka Z. C. D. S. 10.

- 43) Marnínek J. Kronika České Hulče.
- 44) Foprecht J. DČV. VS. S. 6.
- 45) Там же.
- 46) Там же.
- 47) Там же.
- 48) Там же.
- 49) Mičán V. Česká emigrace Polsku a na Volyni. Автор на стор. 84 пише, що євангелістська реформована община у Михайлівці була заснована у 1879 році і була під духовним управлінням священника Франтішка Кашпара аж до 1888 року, коли Кашпар став православним.
- 50) Martínek J. Kronika České Hulče. S. 11.
- 51) Там же.
- 52) Cichocka Z. C. D. S. 10-11.
- 53) Mičán V. C. D. S. 64.
- 54) Там же. С. 96-98.
- 55) Cichocka Z. C. D. S. 10.
- 56) Там же.
- 57) Там же. Перехід до православ'я відбувся в той час, коли В. Грдлічка мешкав у Мирогощі, звідки його перевели до Дубна і сам перейшов до Підгайців, де в той час було більше євангелістів.
- 58) Там же.
Ціхоцька має на увазі Пржібила з Олічем та інших ведучих осіб на Волині.
- 59) Там же.
- 60) Там же.
- 61) Там же.
- 62) Там же.
- 63) Там же.
- 64) Там же. С. 11.
- 65) Там же. Ціхоцька вказує на те, що у самій Чехії також не вдалося створити власну церкву, хоча над цим працювало багато відомих мужів. Ян Гус та його пізніші послідовники, окрім критики католицизму, не були спроможні досить чітко сформулювати догмати. Їм навіть не вдалося дати організаційну структуру нової церкви. Єдиним наслідком столітніх зусиль стала братська віра від 1535 року, яка була досить піднесеною, але по-різному інтерпретувалася. Цю віру могли прийняти тільки досить освічені люди, які глибше цікавилися питаннями віри. Навіть у Чехії було небагато послідовників цієї віри.
- 66) Там же.
- 67) Velenský. V. Kronika obce Kvasilova.
- 68) Cichocka Z. C. D. S. 12.
- 69) Там же.
- 70) Там же. У зв'язку з цим потрібно відзначити, що чехам вистикають недостатню зацікавленість у будівництві храмів, що, головне, приділяють увагу будівництву своїх житлових будинків та господарських будівель, заснуванню броварень та корчм. Ціхоцька також говорить, що єдиним будинком молитви була стара каплиця у Гульчі, яку поселенці купили разом із земельними наділами і яку вони не відремонтували. У хроніці Чеської Гульчі, навпаки, говориться, що куплений костел, який не використовувався, відремонтували і була на ньому (правильно: для нього) іпотека 4000 рублів, з якої мав отримувати за угодою священник. Інші дві чеські парафії не могли приступити до будівництва храмів, оскільки постійно вирішувалося, яку слід

закладати церкву. Зрозуміло, що це не пішло на користь консолідації цих парафій, які за словами губернського чиновника Вороніна були дуже бідними. Потрібно знати, що такими ж самими бідними були у перші роки чеські поселенці.

- 71) Там же.
- 72) Там же.
- 73) Там же.
- 74) Křižanovskij J. M. Čechi na Volyni. S. 69-70. Цитовано згідно з Й. Фолпрехтом.
- 75) Cichocka Z. C. D. S. 12.
- 76) Там же.
- 77) Folprecht J. DČV. VS. S. 4.
- 78) Там же.
- 79) Auerhan J. Národohospodářský význam českých osad v gubernii Volyňské. Obzor národohospodářský roč. XVII. 1912. Auerhan vyda souhrn svých článků publikovaných od roku 1912-1914 pod názvem České osady na Volyni, na Krymu a Kavkaze. Nákl. A Hajna. Praha, 1920.
- 80) Folprecht J. DČV. VS. S. 4.
- 81) Там же.
- 82) Там же.
- 83) Folprecht J. Čechoslováci polští. Komenský. Praha, 1933. S. 16. Фолпрехт пише, що «нарада у Києві залишила враження як перехід від католицизму через старокатолицизм до православ'я». У точці зору Я. Саски на Квасилівських з'їздах бачить строгу неперервність з київськими перемовинами у 1879 році.
- 84) Auerhan J. Čechové v gubernii volyňské. Pokroková revue. Roč. IX. 1913. S. 16.
- 85) Velenský V. Kronika obce Kvasilova.
- 86) Там же.
- 86а) З. Ціхоцька називає Ґрессера спеціальним чиновником, якого послали на Волинь, щоб він перевінив ситуацію волинських чехів стосовно скарги, яку надіслав до Києва Пржібил. Фолпрехт говорить про Ґрессера як про заступника (ад'ютанта) київського Генерального губернатора. Волинським (Житомирським) губернатором у часи Олександра II був Геллер. З деякої інформації слідує, що якраз Ґрессер міг бути раніше волинським губернатором, але цьому немає достатніх підтверджень. *(За інформацією від Дар'ї Шміло, автора статті про чеського музиканта Ернеста Несвадбу, у 70 роках 19 століття посаду Житомирського губернатора займав Петро Аполлонович Ґрессер, – прим. перекладача).*
- 87) Folprecht J. DČV. VS. S. 11.
- 88) Там же. Фолпрехт каже, що православні духовні були «досить добре поінформовані» про гуситство. С. 11.
- 89) Там же.
- 90) Там же.
- 91) Там же.
- 92) Pružinský Š. Život v Christu. Církev ako společenstvo viery, jednoty a bratrskéj lásky. Vydala pravoslavná církev v Československu. Praha v církevním nakladatelství. Bratislava, 1987. S. 157.
- 93) Там же.
- 94) Folprecht J. Volyňští krajané. Praha, 1947. S. 14.
- 95) Там же.
- 96) Cichocka Z. C. D. S. 13. Йозеф Фолпрехт наводить такі ж самі цифри, однак зауважує, що делегати приїхали з семи поселень. Отець Вацлав Шімек у «Hlasu pravoslaví» (ч.

9 від 1987 року с. 197) пише, що делегати з 35 сіл із загальної кількості 61 на з'їзд не приїхали.

- 97) Там же.
- 98) Джерела повідомляють про 28 православних у Мирогощі, про декілька родин у Високому на Житомирщині і у Глинську а також про декількох вчителів. Див. напр. З. Ціхоцька, с. 22.
- 99) Cichocka Z. C. D. S. 21.
- 100) Folprecht J. DČV. VS. S. 11.
Фолпрехт зазначив, що Крижановський черпав з протоколу з'їзду, складеного Олічем з підписами усіх присутніх. Документ не зберігся, але явно в ньому не було підпису Саски, який покинув з'їзд.
З. Ціхоцька цілком справедливо пише, що мова йшла про віру чеських братів (с. 13) а не про чеську конфесію. Коли Грдлічка говорить про те, що ця конфесія вже має у Росії громадянські права 200 років, то він має на увазі ту реальність, що так довго у Росії діє протестантська церква.
- 101) Де хотіли знайти інших священників, джерела не говорять.
- 102) Folprecht J. DČV. VS. S. 11.
- 103) Folprecht J. DČV. VS. 14. Pokračování. S. 5.
- 104) Cichocka Z. C. D. S. 13.
- 105) Velenský J. Kronika obce Kvasilova.
Здається, що суперечки між чеськобратським напрямком і старокатолицьким мали і своє політичне підґрунтя, тому що за чеськобратським напрямком священника Грдлічки стояло вільнодумство (ліберальне) керівництва чеського самоуправління на чолі з Олічем та Пржібілом, а за старокатолицьким напрямком гуртувалися ті, хто був незадоволений цим керівництвом.
- 106) Folprecht J. DČV. VS. 14. Pokračování. S. 5.
- 107) Там же.
- 108) Cichocka Z. C. D. S. 14.
- 109) Folprecht J. DCV. VS. 14. Pokračování. S. 5.
Фолпрехт думає, що це був натяк не тільки на старокатоликів, але і на братську конфесію від 1535 року.
- 110) Cichocka Z. C. D. S. 13.
- 111) Folprecht J. DČV. VS. 12. Pokračování. S, 4.
- 112) Там же. 17. С. 5.
- 113) Там же.
- 114) Там же.
- 115) Там же.
- 116) Там же.
- 117) Křižanovský J. M. Čechi na Volyni (цитується за Фолпрехтом. DČV. VS.)
- 118) Чехи не були звиклі на довготривалі пости, які не дотримувалися навіть у римських католиків, пошанування та цілування ікон, хрещення і земних поклонів.
- 119) Auerhan J. Čechové v gubernii volyňské. Pokroková revue. Roč. IX, rok 1913. S. 19.
- 120) Červín A. O české zbožnosti. S. 12.
- 121) Там же. С. 25.
- 122) Там же. С. 37.
- 123) Čapek J. Bůh uprostřed situaci života. Kostnické jiskry. Č. 28/1988. S. 2.
- 124) Folprecht J. DČV. VS. 13. Pokračování. S. 11.
- 125) Řičan R. Dějiny jednoty bratrské. Kalich. Praha, 1957. S. 404.
- 126) Mičan V. Česká emigrace v Polsku a na Volyni. Biblická jednota. Brno, 1924. S. 64.

127) Řičan R. C. D. S. 212, 217, 288, 385.

128) Там же. С. 153-154.

129) Auerhan J. Čechové v gubernii volyňské. Pokroková revue. Roč. IX/1913. S. 18.

130) Folprecht J. Čechoslováci polští. Praha. 1920.

131) Folprecht J. DČV. VS. 14. Pokračování. S. 5.

132) Cichocka Z. C. D. S. 13.

133) Folprecht J. DČV. VS. 14. Pokračování. S. 5.

Ця спроба запровадити церковні правила у життя не вдалася, бо не вистачало частини, яка стосувалася віровчення, якраз в чому не було єдиної думки у чеських священників. Тут є повна аналогія з ситуацією, яка склалася у Чехії на Мораві після Першої світової війни, коли засновувалася чехословацька церква. Концепція правил, очевидно, у Й. Фолпрехта була, але до наших днів вона не збереглася.

134) Folprecht J. DČV. VS. 15. Pokračování. S. 5

135) Folprecht J. DČV. VS. S. 11.

136) Там же. С. 5.

137) Там же.

138) Там же.

139) Там же.

140) Vlček J. Ruský Čech, 1908.

141) Folprecht J. DČV. VS. S. 11.

Важко у словах слов'янського гімну побачити налаштованість проти російської влади. Слова грім та пекло та звертання до поганського Перуна могли боратинськими реформованими сприйняті як лайка і могли бути приводом та затримкою для відходу Моттла. Усна традиція після сімдесяти років, тобто через три покоління, може бути мало зрозумілою. З обережністю потрібно оцінювати повідомлення, які через сорок років записав з усного повідомлення Мічан про діяльність чеських священників у євангелістських селах.

142) Folprecht J. DČV. VS. 15. Pokračování. S. 5.

143) Cichocka Z. C. D. S. 13.

144) Cichocka Z. C. D. S. 14.

Мова йде про цаський указ від 19-го лютого 1871 року, згідно якого чехи звільняються від податків та загальних обов'язків на п'ять років з дня набуття російського громадянства. Пільги торкалися також військової служби. Див. Folprecht J. DČV. VS. 25. Pokračování. S. 5.

145) Grigorič V. Pravoslavná církev v republice Československé. S. 40.

Приблизно в той же час у Чехії на прохання чеських лідерів Сладковського, Рієгра, Браунера відбулося відкриття першого храму для греко-слов'янської православної богослужби у Празі. Слов'янська добродійна спілка у Петербурзі орендувала у 1870 році храм св. Миколая у Старому місті на 30 років у празької общини.

146) Архієпископ Палладій тут, очевидно, мав на увазі поради та настанови чеських уповноважених Пржібила та Оліча, які сказали священникам, щоб ті одружилися.

147) Згідно із З. Ціхоцькою та Й. Фолпрехтом так сталося у 1874 році.

148) Це рішення Саски свідчить про те, що він усвідмлює свій хибний крок, який він зробив як молодий священник після приходу на Волинь і що він у першу чергу дбав про збереження правильної релігійної орієнтації парафіян. Коли б пішов за Грдлічкою, то вважав, що залишиться і надалі священником гуситської церкви.

149) Текст виступу архієпископа Палладія був надрукований у додатку до часопису «Церковные ведомости» у 1888 році. Ч. 13. С. 370-371.

Далі там же написано, що по всій Волині почали переходити до православ'я чеські колоністи. Також за цим самим джерелом у польському місті Лодзі перейшов до православ'я 31 чех і 13 листопада 1888 року вони були приєднані до православ'я у храмі Олександра Невського.

Згідно з рукописом Антоніна Паржізека «Moje vzpomínky na Volyň», написаного біля 1965 року у Подборжанах, і який зберігається у автора, у віснику «Волынские епархиальные ведомости» справи про приєднання чехів до православ'я поміщені у 1888 році:

13 березня у Глинську декілька родин;

13 березня у селі Зубівщина Радомишльського повіту 90 чехів;

3 квітня у Здовбиці Острозького повіту 42 чехи;

15 травня у селах Крушинець та Окілок Житомирського повіту 40 чехів;

29 травня у Семидубах Дубенського повіту 110 чехів;

2 червня у Дорогостаях Дубенського повіту 220 чехів з Новин;

5 червня у Малих Дорогостаях Дубенського повіту 225 чехів;

29 червня у Житомирі 73 чехи з Крошні;

2 та 3 липня у Великих Дорогостаях Дубенського повіту 370 чехів з Великих Дорогостаїв, Московщини та Підгайців з духовним Вацлавом Грдлічкою. Обряд проводив єпископ Олександр з Острога;

15 липня перейшли у Квасилові Рівненського повіту. Там заснували окрему чеську православну парафію. Першим священником там був о. Теодор Гейда з Гориньгороду. Цей добрий пастир та вихователь молоді працював у Квасилові неперервно до кінця 1920 року;

6 вересня протоієрей Калліст Метельський висвятив православний храм у Чеській Гульчі в пам'ять про св. Кирила та Мефодія. В освяченні прийняв участь також Саска;

3 жовтня в Ульбарові 169 чехів приєднав до православ'я о. Метельський.

150) Додаток до часопису «Церковные ведомости». Ч. 12/1888. С. 370-371.

151) Folprecht J. DČV. VS. 14. Pokračování. S. 5.

152) Folprecht J. DČV. VS. 31. Pokračování. S. 5.

153) Martinek J. Rukopis kroniky České Hulče. Цей рукопис підготував до друку Їржі Бонек. Мартінек пише, що декілька селян не підтримали заклик Франтішка Кашпара, щоб перейти разом з ним до православ'я, внаслідок чого змушені були на декілька місяців покинути своє село і на прожиття заробляли візництвом у Києві. Це були такі селяни: Йозеф Плаєр, Йозеф Говорка, Антонін Заїц, Метелка, Ганзлік та Юрен.

154) Velenský J. Kronika obce Kvasilova. S. 28.

155) Cichocka Z. C. D. S. 23.

156) Вживання політичного терміну «найстаранніший агітатор» вказує на те, що авторка у цьому питанні не є сторонньою спостерігачкою.

157) Cichocka Z. C. D. S. 14.

158) Там же. До останнього пункту слід зауважити, що через більше як двадцять років перебування на Волині у колоністів земля вже була закупленою.

159) Cichocka Z. C. D. S. 14.

160) Folprecht J. Volyňští krajané. S. 15.

161) Vaculík J. Reemigrace a usídlování volyňských Čechů v letech 1945-1948. S. 23.

162) Heroldová I. Český lid. Roč. 72/1985. Č. 2. ÚEF ČSAV Praha. S. 97.

163) Vaculík J. Reemigrace a usídlování volyňských Čechů v letech 1945-1948. S. 23.

Реформовані євангелісти ще були у Підгайцях а баптисти у Чеському Гаї, у селі поруч, навіть продовження Миротина, який був заснований чехами у 1902 році і до приходу чехів землі його відносилися до кадастру земель Глупанина.

Релігійна та національна історія волинських чехів

II частина

Ян Кржівка

Місійна діяльність православної церкви серед волинських чехів

Православна церква, яка від 1868 року по 1872 рік, коли на Волинь прибувала перша хвиля чеських переселенців, проявляла до них велику увагу, яка була з боку чехів взаємною. Дійсно, релігійна ситуація була б зовсім інакшою, якби не хотіли з чехів утворити, передусім, релігійно-політичне тіло. Для реалізації цього задуму у чехів не було відповідних передумов, навіть через свою малочисельність. Тільки їх досить добрі господарські навички та досить дозріла культура могли підтримувати це очікування. Коли через певний час державні органи переконалися у нереальності цих надій, то знову віддали перевагу місійній діяльності православної церкви. Вона почала до цього готуватися у повній тиші на початку вісімдесятих років, коли і державні органи переконалися в тому, що чехи не здатні домовитися у важливих питаннях і що найважливіше – у релігійних засадах.

3. Ціхоцька згадує про те, що спочатку відбувся масовий перехід до православ'я у Житомирському а потім у Рівненському повітах. У Житомирі була резиденція православного єпископа Волинської губернії, звідки здійснювалося керівництво місійною діяльністю. Ще у тридцятих роках 19 століття, коли ця область була приєднана до Росії, відбулося повернення автохтонного населення до православної церкви. Після двохсотлітнього панування унії, яка розділила народ на два табори, було необхідно залікувати рани на тілі народу. Цілі цього завдання можна було виконати тільки інтенсифікацією своєї місійної діяльності на території Південно-Західного краю Росії, де унія була найбільш поширена. Місійні відділи були створені у єпископському престолі, звідки і здійснювалося керівництво всякою їх діяльністю. Тому не випадково, що якраз у Житомирі відбувся перший перехід до православ'я.

Першим успіхом місійної роботи православної церкви можемо вважати урочисте приєднання до православ'я Яна Саски, який на відміну від Грдлічки, від самого початку шукав контакти з православною церквою. Був переконаний, що це найбільш вдалий вибір для його краян, які у своїй переважній більшості були католиками і перехід в напрямку реформованих євангелістів був би досить насильним і став би перешкодою при налагодженні зв'язків з православною більшістю, яка на Волині оточувала чехів. Віровчення обох церков були досить близькими, і потрібно було тільки відстояти чеську мову богослужб. З огляду на те, що не було з боку державних органів пропозицій щодо запровадження чеської мови при богослужбах у випадку чеської гуситської церкви, в той час були здогадки про те, що, можливо, буде використовуватися чеська мова при здійсненні православних богослужб. Прийом причастя двома способами властивий для православ'я, але священники не можуть одружуватися після висвячення, тобто набуття духовного сану. Спільна сповідь є у обрядовому Требнику і нині практикується в обох чеських православних єпархіях у Чехословаччині.

Щонайменше дві третини чехів у 1888 році та у наступні ближні роки перейшли до православ'я і це було заслугою, передусім, священника Яна Саски та православної церкви, яка поступово виховувала чеських священників та місіонерів.

Першим найуспішнішим місіонером був отець Мануїл Нємечек, який не прибув у Росію з еміграційною хвилею, а пізніше, надіючись стати православним священником. Невідомо хто його на цей крок підштовхнув, але можемо лише здогадуватися, що був поінформований про ситуацію на чеській Волині і що його приїзд на Волинь був чисто релігійним.

Нємечек відносився до цілої довгої низки чеських інтелектуалів, які у другій половині 19 століття приїжджали до Росії, передусім, через симпатії до єдиної на той час вільної слов'янської держави. В більшості випадків мова не йшла про переселення, але вони намагалися допомогти братському народу в його намаганнях підняти свій культурний, духовний та економічний рівень. Цей потік значно посилювався після всеслов'янського з'їзду у Москві у 1867 році, в якому прийняли участь найвідоміші представники чеського політикуму та культури. Разом з вчителями, музикантами та ремісниками сюди приїжджали і одиниці з релігійних причин, до яких відносився Мануїл Нємечек.

М. Нємечек народився у Лібрантицях біля Градця Кралова, де його батько, Матуш Нємечек, був вчителем. Навчався у гімназії Градця Кралова, на Філософському факультеті у Празі, викладав у гімназії у Коліні. Потім став вихователем сина керівника тютюнової фабрики у Яхимові і з ним від'їхав до Сербії, коли останнього перевели туди керувати тютюновою монополією. З Сербії переїхав у Москву, потім у Києві вступив до духовної академії. Чотирирічне навчання завершив за два роки, отримавши посаду єпархіального місіонера на Волині, зокрема у Чеській Крошні поблизу Житомира, де організував взірцеву чеську школу. Після декількох років роботи отримав посаду інспектора церковних шкіл Оренбурзької єпархії, яка за площею була рівна Франції. Написав детальний звіт про свою роботу, який надрукував. Став керівником духовного училища, закладу, де здобували освіту вчителі для народних шкіл у Тамбовській губернії. Звідти його перевели керівником такого ж самого закладу у Казані, де його застала перша російська революція 1905 року і потім друга – 1917 року. Був капеланом у чеській армії під час відступу з України перед німецькими військами, де ледве не попав у полон. Через Київ повернувся до Тамбовської губернії, де знову став священником у російському селі, чекаючи на закінчення війни. Однак, захворів, був прооперований і незабаром помер. [1]

Будучи високоосвіченою людиною, він добре знав історію релігії нашого народу та братських слов'янських народів, зокрема і російського.

Отець Мануїл Нємечек під час своєї місійної діяльності на чеській Волині опирався, передусім, на діяльність Яна Саски в його глиньській парафії, де був добре підготовлений ґрунт для православ'я. Поступово відвідував також і інші чеські поселення при різних нагодах. Завітав також до багатьох поселень, де ще колоністи не мали ясності у релігійних питаннях або православ'я їх не цікавило, як це було у Михайлівці. [2] Під час своїх місійних подорожей не оминув і Зелов, що непрямо витікає з опису відвідин о. М. Нємечеком Михайлівки, що «там такі самі фанатики як і у Зелові.» [3]

Нємечек видав декілька публікацій. У Слов'янській бібліотеці у Празі є брошура, видана у 1896, році під назвою «Двадцять п'ять років у Росії». [4] Публікація була видана з нагоди вказаної річниці, (1870-1895) та освячення 10 грудня 1895 року православного храму у Квасилові. Будівництво освятили на свято Петра і Павла, його побудували за державні гроші під керівництвом та при значній прямій підтримці православних чехів. Нємечек пише, що урочистості у Квасилові біля міста Рівне достойним чином завершили його ювілей.

Чеське село Квасилів було засноване у 1870 році і релігійна нетерпимість під час спроби створити гуситську церкву тут сягнула значної інтенсивності та розділила село на два ворогуючі табори. Після переходу до православ'я у 1888 році всі суперечки потрохи згасли, і Квасилів був

вибраний як чеське православне поселення, в якому буде побудований православний храм св. Петра і Павла.

Отець Мануїл у своїй праці про урочистості пише, що це була урочистість не тільки для Квасилова, який відмічав 25 років від свого заснування, але урочистості не звичайні, бо багато виступаючих згадували минуле всіх чеських поселень на Волині, деякі з яких виникли ще у 1868 році. На урочистості були запрошені представники з інших чеських поселень – з Глинська Томаш Шмолік та Йозеф Оліч, з Гульчі Антонін Баллада, з Ульбарова Антонін Гейда, з Окілку Томаш а з Іванович мешканець Вацатко, останні двоє змушені були подолати 145 верст. [5] На урочистостях не обійшлося без численних містян з Рівного, чиновників із залізничної станції у Здолбунові та селян з навколишніх українських сіл зі своїми священниками.

Блиску всім урочистостям додав архієпископ Житомирський Модест та губерньський начальник з Житомира Сергій Петрович Суходольський. [6] 9 грудня у переддень урочистостей, які співпали з 25-річчям виникнення поселення, відбулося всеночне бдіння. Служили: архімандрит Філарет та ігумен Никодим з Почаївської лаври, благочинний Калліст Метельський, священник кафедрального собору та відповідальний за чеські поселення о. Мануїл Немечек, сусідні священники, архідиякон та два диякони з Почаєва та місцевий чеський священник Теодор Гейда. Св. Літургію служив з перерахованими священниками Житомирський архієпископ Модест, проповідь проголосив Теодор Гейда.

Це був радісний день для всієї чеської православної Волині та для будівельної комісії, яка від освячення закладного каменя 14 травня 1892 року почала будівництво храму. Будівництво храму коштувало 22002,28 рублів. Члени будівельної комісії, яка наглядала за будівництвом храму, були поруч зі священником Теодором Гейдою. Це мешканці села Квасилів: Александр Кармін, Ченек Странський, Владімір Машінда, Антонін Сироватка, Йозеф Шорма, Ярослав Сваровський, Владімір Штейнер, Вацлав Кадержавек та Ян Козловський. У серпні 1895 року було закінчено мурування храму.

За внутрішнє оздоблення храму, в тому числі за ікони, заплатили місцеві мешканці. Село виготовило ікону св. Володимира, яка була розташована праворуч від іконостасу, та св. Миколая, яка була ліворуч. Напис під св. Володимиром гласив: «Від православних чехів квасилівських на пам'ять їх приєднання до православ'я 1888-1895.» Під св. Миколаєм був напис: « Від квасилівських чехів на пам'ять їх 25-літнього перебування у Росії». Крім того, село пожертвувало на внутрішнє оздоблення храму 2000 рублів. Окремі мешканці дарували ризи, свічки, ікони та килим за 350 рублів. Слов'янська добродійна спілка у Києві подарувала 200 золотих рублів. Під час святої літургії співав квасилівський хор, розділений на дві частини. На правому крилосі співали учениці місцевої двокласної школи, на лівому – учні. Хорами керували вчителі Перний та Козловський. Разом з учнями співала велика кількість місцевих мешканців. [7]

Після молитви «Отче наш» проповідь сказав місцевий священник Теодор Гейда, який розпочав її з цитування 24 вірша: «Це є день, який учинив Господь, радіймо і славимо його». Згадав у своїй проповіді, що причиною для радості є те, що 25 років тому було засноване поселення Квасилів, і цей ювілей нагадує усім, що чехи перебувають чверть століття у гостинній російській імперії, їх новій батьківщині. Ця причина нас всіх закликає, – сказав далі, – щоб у спогадах повернулися до тих часів, коли ми покидали свій дім, чеську землю. Пригадав, якою важкою була розлука з рідною землею, на яку постійно з любов'ю поглядають чехи. Так як це буває приємно для дітей, коли мати пригорне до свого серця, так було приємно і для чехів, коли їх на свої руки прийняла Всеслов'янська Мати – могутня Росія, єдина повністю вільна, велетенська слов'янська імперія. Тут нас прийняли не як чужинців, але як своїх. Коли б

двадцять п'ять років тому російська влада проголосила, що безпека та благополуччя нашої держави, зокрема західних губерній, де є неправославних досить і досить, обумовлюється необхідністю, щоб приймалися тільки ті православні переселенці, було б цілком природньо, і я в цьому переконаний, що наші краяни зразу тоді з радістю стали членами православної церкви і знайшлося б мало таких, які б повернулися назад.

Коли б нам хтось хотів заперечувати, – далі сказав о Гейда, – що подібне застереження суперечить свободі совісті, тому відповідаємо, що таке зауваження було б справедливим тільки тоді, коли б нас російська влада примушувала, щоб ми сюди переселялися. Оскільки ми самі добровільно покинули свою батьківщину, ця умова могла би бути висунутою тоді, щоб ми залишилися чи вернулися назад. Пам'ятаємо славний Всеслов'янський з'їзд, і слов'яни немислимі без православ'я. Ті гілки, які позбулися православ'я, позбулися і своєї самостійності, чи повністю пропали, чи перебувають під чужим ярмом. Слов'янське мислення чеського народу загальновідоме, і тому російська влада могла здогадуватися, що своїми почуттями зрозуміємо, що маємо з'єднатися з російським народом і на релігійній ниві. Багато хто з нас від самого початку звертався до православного духовенства з різними потребами духовними. Православні священники охоче хрестили наших дітей та хоронили померлих. Ми ніколи не чули, щоб засуджували римський католицизм, в лоні якого ми тоді перебували. Невтаємничену ненависть, незмінний фанатизм та засудження православ'я ми, навпаки, чули з вуст польських отців-сповідальників. Ця чеснота православного духовенства нам дуже подобалася. До Риму ми ніколи не були прихильними, і чеха ніколи у Ватикані не любили. Крім того, той 1870 рік був роком найглибшого падіння, який з Римом коли небудь траплявся. Це був той осудний рік, коли блудське вчення про непогрішимість римського архієпископа було затверджене 18 липня Ватиканським з'їздом у якості догмату західної церкви. Багато з нас добре пам'ятають, яка буря незгоди тоді розпочалася у Чехії та у кругах поважних римських католиків. Багато з нас ще пам'ятають слова, які на тому з'їзді сказав римо-католицький єпископ Штроссмайер.

Дехто з наших краян ще тоді став православним. Стали би ними і всі останні, якби не відбулися події та умови, які поза нашою волею привели на дорогу «пошуку» найкращої форми християнської релігії. Замість «пошуків» єдиної релігії отримали багато релігій. Як було в середині 15 століття у Чехії стільки релігій, скільки магістрів та бакалаврів богословів, так і у нас було тоді тих релігійних поглядів, скільки голів. Не буду про ці неблагородні справи більше говорити, не буду ятрити рани, які ще тільки недавно зцілилися.

Боже провидіння все скеровує до нашого добра. Так і наша релігійна дезорганізованість нас приведе нарешті на правильну дорогу. Захотіли ми стати синами православної церкви, в якій ми пізнали єдине бажання справжнього релігійного спокою. Православна церква прийняла нас як своїх синів і про її любов до нас найкращим підтвердженням є цей храм. Прямуйте до нього завжди з любов'ю і прикрашайте його за своїми можливостями. Щиро тут моліться, щоб вам Господь Бог всього світу надав сили для того, щоб ви добре виконували повинності справжніх християн та порядних громадян ..., щоб своїми поступками показали, що ви гідні того, що сьогодні отримали. В такий спосіб з'єднаєте любов сучасників, подяку нащадків і те, найважливіше, – вічне спасіння.»

В кінці св. Літургії мав слово єпископ Житомирський Модест на тему оздоровлення десяти слабосильних чоловіків, з яких тільки один прийшов подякувати за своє оздоровлення – і був самаритянином (від Луки 17, 12-19). Говорив про те як мало є вдячних серед людей і вказав на причини цього. Закликав присутніх, щоб часто відвідували свій храм, де вони отримають інформацію про все, що повинен знати кожний парафіянин православної церкви.

У храмі приготоване все, що може наситити душу та заспокоїти серце, яке хоче справжньої радості. Тут знайдете все, – продовжував архієпископ, – що потребуєте для свого очищення, освячення та спасіння. Нині все залежить тільки від вас, щоб ви скористалися дарами та милістю, які вам цей храм пропонує. Нехай ваша віра стане подібною твердому каменю, а ваша молитва негасимим полум'ям, – сказав на завершення архієпископ Модест. [8]

Після богослужби її учасники перейшли до місцевої школи, де архієпископа та губерньського начальника привітали члени будівельної комісії за старим слов'янським звичаєм хлібом та сіллю. Там губерньський начальник привітав присутніх та висловив радість з того, що зміг відвідати одне з найбільших чеських поселень та бути присутнім на церковних урочистостях, які співпали з 25 річницею заснування села Квасилів. В кінці свого короткого виступу викрикнув по-чеськи «Na zdar!». Функції господарів тут добре виконали місцевий духовний отець Теодор Гейда, староста села та члени будівельної комісії. Упродовж гостини було проголошено багато вітальних виступів та тостів. Потім були розіслані телеграми багатьом церковним та світським представникам.

Учасники урочистостей були радісно здивовані телеграмою, яку їм послав «відомий краян», директор реального училища у Вінниці Кам'янець-Подільської губернії Ярослав Немец, син незабутньої письменниці Божени Немцовой: «Вітаю вас, брати, зі знаменитим святкуванням освячення храму на дружній та гостинній російській землі, де ви повернулися до лона екуменічної прабатьківської православної віри. Немец.»

На бажання архієпископа Модеста заспівав квасилівський церковний хор під керівництвом місцевих вчителів «Многая літа», «Коль славен» а також «Kde domov můj?» та «Гей, слов'яни». Багато з присутніх приєднувалися, і звучали пісні українські, російські, чеські, хорватські. Владика Модест потім окремо подякував священнику Теодору Гейді, вчителям за діяльність у храмі та школі а також членам будівельної комісії за зразкову діяльність при будівництві храму, які віддавали йому весь свій вільний час.

Після цього провів сердечну розмову з делегатами з Глинська та згадав на подібну подію, яка відбувалася у Глинську 11 жовтня 1892 року, коли він прийняв участь у освяченні тамтешнього храму Божої Матері та був у гостях у їхньому домі. [9]

Потім взяв слово начальник з губернії Сергій Петрович Суходольський, який, окрім всього іншого, сказав: «У приміщенні, у якому ми зібралися, колись були два олтарі різних віросповідань. Воно стало сценою тих невітшних подій, про які згадував ваш духовний у своїй проповіді. Зовсім інший вигляд має це приміщення сьогодні. Якраз воно стало місцем чутливої урочистості, якає доказом того, що пройшли несприятливі часи. Стихла буря, яка зносила село, закінчилися важкі тертя та сварки, і на їх місце прийшли спокій та взаємна довіра, згода та релігійна єдність.

Із задоволенням констатую, що про вас працівники місцевих органів і про всіх волинських чехів давали тільки похвальні свідчення. Зрідка між вами відбуваються місцеві суперечки, що свідчить про вашу чесність. Ваше старання та любов до землеробського призвання можуть бути прикладом для всіх інших. Хмелярство, яке тут так успішно розквітає, є вашою справою. Також у галузі малого промислу багато з вас працюють успішно та чесно. Нині у кожному чеському селі є школа, і увага, яку з радістю приділяєте у царині освіти та виховання нового покоління, є досить значною. Релігійна єдність, яка тут та у багатьох інших селах настала, послужить для ще більшого розквіту чеських сіл. Наше російське прислів'я говорить, що не місце прикрашає людину, а людина прикрашає місце. Бажаю вам від усього серця, щоб це прислів'я стосувалося вас, щоб завжди можна було стверджувати, що ви є прикрасою Волині. Проголошую тост за здоров'я волинських чехів!» [10]

Губернатору від імені волинських чехів подякував керівник чеських поселень о. Мануїл Нємечек за участь у святкуванні та за приязне ставлення до чехів з боку урядових органів. Згадав також про допомогу, яку надав губернатор при збиранні фінансових засобів на новий православний храм, який будується на чеській землі у Карлових Варах. [11]

Від імені своїх краян пообіцяв, що будуть намагатися не розчарувати довіру органів влади та достойно репрезентувати народ, з якого вийшли. Народ великих мужів Їржіго з Подебрад, Яна Амоса Коменського та магістра Яна Гуса. Народ, який своєю мурашиною наполегливістю, своєю освітою та розсудливим слов'янським мисленням став головною баштою та окрасою слов'янського заходу.

Гостям так сподобалося святкування, що відклали від'їзд спеціального потяга до Житомира аж на вечір, повернувши його назад у Здолбунів.

Ще перед від'їздом о. Нємечек звернувся до архієпископа Модеста, якому подякував за участь в урочистостях і сказав, що це були урочистості православ'я всієї чеської Волині. Це було відлунням незабутнього святкування, яке відбувалося у Києві у 1888 році з нагоди дев'ятсотліття хрещення Русі. [11a] Згадав також про те, що православ'я прийняв не тільки Квасилів, але і всі відомі чеські села. Подякував за ласкавість, яку владику Модест проявив до чехів, коли при своєму вступі на єпископський престол об'їхав усі чеські села та побував під стріхою багатьох чеських родин. Про це згадують чехи з постійною вдячністю. Нагадав архієпископові, як часто під час своїх пастирських відвідин говорить про те, що чехи є слов'янськими братами, що вони не чужинці а свої, наші люди і на завершення додав: «В тихій вечірній зорі Твого богоугодного життя плине один надзвичайно світлий промінь. Це Твоя архіпастирська діяльність серед волинських чехів. Нехай Тобі небесний Господар дає міцне здоров'я на многії літа, щоб міг завершити цю велику справу, яку Тобі довірила Його всемогутня правиця.» [12]

Нємечек згадав ще один виступ мешканця Квасилова: «Наше поселення, – говорив старший мешканець Квасилова Вінцент Странський, – стало недавно свідком нечуваної сміливості, яку може зрозуміти тільки людина, вихована у єзуїтському колегіумі, і для якої є правилом, що всі дороги, хоч і ведуть будь-куди, є добрими, аби лиш вели до Риму. Всі можливості, і ті найгірші, є достойні похвали, коли ведуть до прославляння Ватикану. У 1894 році наше село відвідав підданий чужої країни, священник іншої ніж наша релігії, і відважився нашим мешканцям задати це запитання: «Скажіть мені, як ви стали, добрі і освічені люди, православними?» Не знаю, що йому тоді відповіли мої сусіди. Сьогоднішнє святкування є найкращою відповіддю на подібні запитання. Дякуємо Богу, що ми стали православними християнами. Жалкуємо тільки за тим, що це не сталося на двадцять п'ять років раніше. Якщо нас той гість сьогодні у наших земляків у Чехії буде ганьбити, ми до цього байдужі, пам'ятаючи слова нашого Бога: «Погано, коли вас будуть всі люди хвалити; адже ж так само себе вели їх батьки по відношенню до лжепророків.» (Лк. 6, 26) [13]

Перехід до православ'я більшості волинських чехів, зрозуміло, був не простою проблемою. Після стількох років взаємних сварок та звинувачень, в яких були винні, передусім, політичні наміри царської адміністрації, було необхідно переоцінити нереальну церковну політику та надати можливість місійної діяльності православній церкві. Церква мала у достатній кількості освічених священників російської та української національності, але не вистачало духовних чеської національності, яких було необхідно щонайшвидше виховати та підготувати для роботи між своїми краями.

Всім, хто проявив зацікавленість у роботі на церковній ниві, були запропоновані Синодом стипендії, і цим скористалися десятки молодих чоловіків. Але це сталося лише після

1888 року, коли більшість чехів перейшла до православ'я. До цього виконав багато місійної роботи вже згадуваний о. М. Немечек, який мав необхідну освіту і тому зміг досить швидко, очевидно ще до 1888 року, приступити до роботи між своїми країнами.

З публікацій про урочистості у Квасилові також довідуємося, що він мав видатного помічника у особі духовного керівника з Квасилова Теодора Гейди, який був одним із перших чеських священників, вихованих у Росії. Невідомо, яку школу закінчив і яку мав теологічну освіту. З його проповіді можемо зробити висновок, що мова йде про священника досить підготовленого та гарячого прихильника слов'янської взаємності та православної віри.

Гейда у Квасилові отримав визнання та повагу також тим, як він оперативно зумів керувати будівництвом храму, який постав через 28 місяців. [14] Гейда опікувався своєю парафією, а Немечек всіма чеськими поселеннями і був діяльним та публічним. На його відомості про кількість поселень та чеських колоністів можуть опиратися наступні автори (Ауерган, Фолпрехт, Вацулік), оскільки це інформація від відомого знавця не тільки релігійної, але і громадської та господарської проблематики чехів на Волині. Публікувався також і у чеських засобах інформації. [15]

На останній сторінці брошури обсягом у 22 сторінки «Двадцять п'ять років у Росії» зазначено перелік інших публікацій, які вийшли з-під пера Немечека. Мова йде про декілька святкових промов, виступів та роздумів (на російській та чеській мові), виданих у Києві у 1892 році. Публікація має 168 сторінок і містить: «Виступ з нагоди освячення церкви у Глинську», видана у 1893 році, де є позначка «розібрано», «Звіт про поїздку до чеських поселень Овруцького повіту» від 1893 року, «Православний календар від 1896 року», виданий у Житомирі у 1895 році на 124 сторінках. Останнім наведений список «Двадцять п'ять років у Росії», Житомир, 1896, 22 сторінки, вартість 20 копійок. На обкладинці є позначка, що чистий прибуток буде переданий Центральній матиці шкільній.

Поряд з публікацією «Двадцять п'ять років у Росії» є у нас доступна найоб'ємніша опублікована праця М. Немечека «Декілька виступів та святкових проповідей протоієрея Мануїла Немечека», Друге видання, видане у 191? році у Москві Чеським комітетом. Надрукувала друкарня Г. Ламберта у Москві, 168 сторінок. На першій сторінці є позначка, що весь чистий прибуток буде переданий на підтримку родин чеських добровольців. Першим є виступ від 17 серпня 1914 року у храмі сербського посольства у Москві перед чеськими добровольцями, яким Немечек навів слова з 51 (17) псалма «Господи, відкрий рота мені, і будуть уста мої прославляти Тебе.» Виступ почав словами: «Милі земляки, нащадки Божих воїнів! Нам здається, що чеський Вишеград та сербський Белград потискають один одному руки, що Косове поле і поле Куликівське Біла гора розділяє. Те, що сталося у листопаді 1620 року, нам здається, що це було вчора. Ми зараз чітко бачимо відтяти голови, виставлені на Празькій брамі, ми чуємо як на Староместському ринку кат називає імена Шліка та його друзів. Нам здається, що ніби вчора загорівся той кордон, на якому німецька злість та римський фанатизм кинули найкращих синів чеського народу Яна та Єронима. ... Тих шість століть німецької тиранії перед нами зникли за одну хвилину, коли ми тільки почули переможне «ура» російських воїнів, які наближаються до королівства. ... Те, що сто років гризло, знищить час! Так у пророчому натхненні проголосив великий співець Слави Ян Коллар, коли мандрував зі своєю плакучою лірою по тому краї, де від цілого народу Лужицьких сербів залишилася лише жменька людей. Тоді, коли Коллар співав свою проникливу панахиду на великому цвинтарі Полабських слов'ян, тоді лише слабка ранішня зоря почала розсіювати темінь, яка чорним саваном вкривала нещасну чеську батьківщину. ...

А ми, наймиліші у Христа, так невимовно щасливі, що нас Всемогутній Творець – Бог правди і любові, в правиці якого є долі всіх народів, вирішив милостиво побажати, щоб дочекалися тих часів загального слов'янського відродження, за яким так безнадійно сумували наші предки впродовж минулих віків. ... Бог вислухав заступника чеської землі святого Вацлава, вислухав молитви слов'янських апостолів Кирила та Мефодія, змилюється над слов'янством, відпустив йому гріхи ворожнечі та братовбивств. Роки терпіння та покаєння, великий піст слов'янства добігає до кінця. Всеслов'янське «Воскресіння» вже незабаром. Вже ми дочекалися «Страстного тижня», перед кінцем ранішньої богослужби білої суботи перед Пасхою читається 27 частина пророка Єзекія...». Проповідник Немечек потім розповідає про весь цей випадок і у схожому дусі продовжує свою переконливу проповідь. На закінчення її говорить: «До російських витязів збирається приєднатися і ви, наймиліші земляки, нащадки гуситів, нащадки вояків! О, які щасливі ви, що можете так вчинити. Які величні ви ... Благослови, Боже, вашу зброю!»

Поспішайте туди на захід під чеське небо. Там знайдете гору Бланік, розбудіть тих лицарів від тисячолітнього сну і скажіть їм, що та чеська казка, те пророцтво стає дійсністю, що настає час, щоб піднятися і очистити чеську землю від тевтонів. Там знайдете гору Велеград і поцілуйте ту землю, по якій ходив Мефодій, отравлений німецькими єпископами. Там знайдете Білу гору, осушіть її сльози і скажіть їй, що настав час, щоб відкинула смуток і відкрилася трояндами радості. Йдіть, милі, і вступіть до храму св. Віта на Градчанах та заспівайте там вродисті старочеські хорали. Господи, помилуй їх, Ісусе Христе, змилуйся над ними. Ти, Спасе всього світу, спаси їх і вислухай. Святий Вацлаве, воєводо чеської землі, княже наш, проси за нас Бога.

Злата Прага знову розквітне, Вишеград та Градчани засяють такою славою, яка навіть не снилась нашим предкам.

А для тих вас чи ваших дорогих родичів, які своє життя поклали чи покладуть на олтар вільної батьківщини саме Слово Боже має таке втішання: «Немає вищої любові за ту, яка своє життя за своїх ближніх жертвує!»

Думаю, що ця історично-релігійна проповідь о. Немечека у сербському храмі у Москві є достатньою відповіддю всім, хто побоювався, що православ'я призведе до втрати національних рис та збідніння чехів.

У приведеній публікації, з якої було процитовано проповідь о. Немечека у сербському храмі у Москві, також описується його широка місіонерська діяльність на чеській Волині:

«11 березня 1890 року проповідує у містечку Самгородок біля Бердичева у чеських поселенців з Голендр, 8 квітня 1890 року у римо-католицьких поселенців у Київській губернії, де звертає увагу на непорядки у римській церкві. 21 липня говорить проповідь у Високому Житомирського повіту. 14 жовтня 1891 року виступає з проповіддю на святі освячення храму св. Кирила та Мефодія у Гульчі Чеській після його ремонту. [16] 22 грудня виголошує проповідь при освяченні храму у Крошні Чеській. 1 січня 1892 року у храмі св. Михаїла у Житомирі. 26 січня 1892 року виголошує проповідь у Івановичах про митаря та фарисеїв. 16 лютого 1892 року у Квасилові про сиропусну неділю, 23 лютого 1892 року у Купичеві про неділю Православ'я і, нарешті, 17 серпня 1914 року виступає перед чеськими добровольцями у Москві.»

Надруковані вибрані проповіді та виступи М. Немечека є тільки частиною його місійної роботи, яку він проводив між своїми країнами. Коли ж ми осмислимо тодішній царський абсолютизм, який зі вступом на трон Олександра III ще більше посилювався, то зможемо досить високо оцінити релігійний та культурно-освітній рівень його промов. Його теологічна освіта,

яку отримав у духовній академії, прямо передбачала місійну працю між своїми країнами, яким намагався у популярній формі наблизити духовне багатство православ'я. Більшість волинських чехів все ж таки стали православними, але не володіли основами віросповідання, які не могли їм в достатній мірі надати священники нечеської національності. Окрім того, чехи ще з дому та ще з тих часів, коли робилися спроби заснування чеської гуситської церкви, були привчені, що священники разом зі своїми релігійними обов'язками виконують також функції освітніх та культурних працівників. М. Немечек своїм загальною та релігійною освітою мав всі передумови для того, щоб їх надії справдилися.

В період, коли утворився, передусім у шкільній та культурній області, серед чехів на Волині значний вакуум, виконав Немечек для своїх краян неоціниму службу. Немечек діяв на Волині більше тридцяти років і разом з Гейдою та Антоніном Індржіхом Вrabцем з Праги, який прийшов на Волинь пізніше, зробив дуже багато для посилення православної орієнтації серед чехів на Волині.

Найскладніший та найважчий період між 1888 роком, коли волинські чехи у своїй переважній більшості перейшли до православ'я, та 1905 роком, коли у Росії відбулася так звана мала революція. Цьому революційному виступі, в якому також прийняв участь православний священник Гапон, передувала поразка царської Росії від Японії на суші та на морі у 1904 році.

Після 1905 року дійшло до деякого послаблення у політичній та правовій області. Поступово спадає русифікаційна хвиля, яка на початку дев'яностих років минулого століття торкнулася чеського самоуправління та чеського шкільництва. [17]

Мова йшла про наступні сімнадцять років, впродовж яких вимагалось від чеських релігійних та громадських діячів багато зусиль, щоб чеський елемент зовсім втримався. [18]

Бажаним підсиленням, передусім на релігійній ниві, був прихід наступного чеського конвертувальника до православ'я Антоніна Індржіха Вrabця з Праги, який прибув на Волинь у 1900 році. А. І. Вrabец народився 3 лютого 1880 року у Празі на Жішкові. Навчався у реальній гімназії у Карліні. Батьки були православної віри, і його батько, Вацлав Вrabец, приймав участь у заснуванні православного клубу у Празі у 1903 році. А. І. Вrabец вступив у 1900 році на четвертий курс православної семінарії в Уфі, де у лютому 1902 року прийняв постриг у монахи, взявши ім'я Савва, водночас був рукопокладений на ієродиякона. Після закінчення семінарії був прийнятий до духовної академії у Києві у серпні 1903 року. У квітні 1907 року був висвячений на ієромонаха і у червні цього ж року закінчив духовну академію, отримавши звання кандидата богословських наук.

У вересні 1907 року ієромонаха Савватія призначили проповідником-місіонером Волинської єпархії, у 1909 році став керівником духовного училища у Клевани на Волині, де міг стикатися з волинськими чехами, які отримали стипендії від Синоду православної церкви. У травні був відзначений золотим хрестом. У листопаді 1911 року отримав підвищення у званні до ігумена, а у травні 1914 року ігумен Савватій отримав чин архімандрита. [19]

Навіть, коли не володіємо писемними повідомленнями, де всюди на чеській Волині проявляв свою діяльність о. Савватій, можемо припускати, що поруч з виконанням своїх функцій, він і надалі не полишав місійної діяльності поруч з Немечekom та Гейдою.

Архімандрит Савватій в останні роки війни водночас був місіонером у чеському легіоні. 2 лютого 1917 року відвідав 1-ий та 2-ий чеські полки у селах Ремчиці та Цепцевичі біля міста Сарни, де відслужив святу літургію на чеській мові. Подарував чеським православним воякам книжки а полкам подарував ікони Богородиці. Одна з ікон, копія Почаївської Божої Матері, у

1926 році перебувала у музеї легіонерів у Трої. В літературі, яка описує ті часи, згадується Савватій як архімандрит із Жіжкова. [20]

Третім православним духовним на Волині, який прийшов на Волинь прямо з Чехії, став Алексей Ванек. Він став настоятелем церкви св. Кирила та Мефодія у Гульчі Чеській поблизу Острога, де була у 1873-1888 роках чеська парафія, якою керував священник Франтішек Кашпар. Він після переходу до православ'я отримав ім'я Владімір. [21]

Алексей Ванек народився у Домажліціх, де закінчив реальну гімназію. Після приїзду до Росії закінчив духовну семінарію у Житомирі. Його поставили на парафію у Гульчі десь у 1906 чи 1907 році. [22] *(Перші записи священника Алексея Ванека у Метриках Кирило-Мефодіївської церкви села Гульча Чеська датуються липнем 1908 року, – прим. перекладача).*

На парафію заступив після священника російської національності Григорія Стефановича, якого місцеві чехи любили та поважали. Про це свідчить той факт, що, коли його перевели на парафію до сусіднього українського села Гульча Українська, то його супроводжувала чеський оркестр і багато парафіян. [23]

Отець Алексей організував у присілку Гульчі Чеської Гайку у парафіяльному будинку приватну чеську школу, в якій навчав каліграфії, арифметики, Слова Божого, історії, географії та російської мови. Його дружина допомагала навчати дітей молодших класів. [24] Заснував хоровий гурток, який мав високий рівень. Їздив з ним до інших чеських сіл, де виступали з великим успіхом. [25] За свідченням Лібуше Балладової А. Ванек був великим патріотом та слов'янофілом і відносився до німців з великою неприязню. [26]

Як духовний А. Ванек відзначався великою релігійністю та старанням, будучи повною протилежністю до свого попередника Григорія Стефановича, який не суперечив проти молитов та католицьких молитовників, які старші жінки приносили до храму.

А. Ванек вимагав від своїх чеських парафіян строгого дотримання православних засад та традицій. Заборонив жінкам католицькі молитви та приносити до храму католицькі молитовники, придушував всі залишки католицьких звичаїв. [27]

Найбільшим досягненням було те, що А. Ванек після дев'ятнадцяти років знову запровадив при богослужбах чеську мову. Переклав на чеську мову потрібні богослужбові тексти та пісні. [28] Хронікер Гульчі Чеської пише, що, напевно, був першим православним священником, який зробив ці переклади на чеську мову. [29]

Через релігійну строгість А. Ванека любили та поважали його парафіяни. Найбільшим успіхом користувався у школярів, яким розповідав чеські казки, читав їм книги чеських дитячих письменників та навчав церковному співу. [30]

За його рекомендаціями закінчили духовні училища мешканці села: Владімір Крейчі, Антонін Одстрчіл, Мікулаш Лоскот, Йозеф Рубек та Леонід Бондарчук. Вищу школу закінчили: Вацлав Кучера та Юза Кованда. Гімназію у Києві відвідував три роки Владімір Павлічек та один рік залізничне училище у Здолбуніві. [31]

Проповіді А. Ванека, які збереглися, мають глибокий релігійний зміст та державницько-патріотичне спрямування. Алексей Ванек працював на Волині аж до 1919 року, коли повернувся до Чехословаччини, де від 1920 до 1923 року був священником Чехословацької православної общини, яку встановили земські політичні органи у Празі 17 лютого 1920 року.

Після Ванека прийшов на парафію у Гульчі Чеській молодий священник Антонін Заїц, гульчанський краян. Він працював у Гульчі від 1919 року і аж до реєміграції чехів на свою історичну батьківщину у 1947 році. У Горжовічках, окрес (район) Раковнік, заснував зі своїми

гульчанськими парафіянами нову церковну парафію, куди були перевезені ікони св. Вацлава та св. Людмили з храму св. Кирила та Мефодія з Гульчі Чеської на Волині.

Духовний Антонін Заїц закінчив духовну семінарію у Кременці і декілька років був вчителем. Так само як і він декілька десятків волинських чехів отримали шкільні стипендії від Синоду російської православної церкви.

Схожим чином розвивалася релігійна ситуація і в інших чеських поселеннях. Починаючи від 1888 року, і аж до виникнення нового державного утворення на теренах західної частини України після Першої світової війни – Польської республіки (Другої Ржечі Посполитої). [32]

Подивимося сьогодні без застережень на перехід наших предків до православ'я, – говорить у книзі «Минуле, поглинуте часом» Вацлав Шірц. Маємо його оцінити як правдиве відображення історії, прогресивне для свого часу. В першу чергу це позбавило від залишків недовіри, проявивши щирість у взаєминах з українцями та росіянами. У Дорогостаях це проявилось в участі чехів у тамтешньому церковному хорі. Зростання взаємної довіри та пізнання прискорив економічний та культурний поступ українського населення. [33]

Не виключено, – пише далі Шірц, – що якраз належність до православ'я, яке у роки Другої світової війни визнавала більшість волинських чехів (більше 70 %), у 1943 та 1944 роках, коли на Волині владли українські націоналісти, охоронило краян від незмірних утисків та страждань і, напевно, зберегло багато життів, в той час як десятки тисяч поляків зазнали погромів. [34]

З часом між православними та католиками встановилась взаємна толерантність. Великі церковні свята, як Різдво, Пасха та Трійця святкувалися двічі. Спочатку за Григоріанським календарем католики а через тринадцять днів за Юліанським календарем православні. Під час свят нікому і в голову не приходило виконувати якусь роботу, що могло б образити релігійні почуття у сусіда з іншим релігійним визнанням. До таких робіт відносилися: вивезення гною, молотьба, нарізання січки та рубання дров. [35]

Зоф'я Ціхоцька у своїй праці, виданій у Варшаві у 1928 році, дивується як легко більшість чехів перейшли до православ'я. [36] У своїх висновках, чому так сталося, вказує на одну дуже важливу причину, якою була слов'янська симпатія та справжнє захоплення великим російським народом і заодно його національною російською православною церквою. Це відіграло свою роль і було одним з мотивів як для Яна Саски так і для звичайних переселенців, передусім, потім для другого покоління чеських священників, до яких відносимо Мануїла Немецека, Теодора Гейду, архімандрита Савватія та Алексея Ванека. Свідоме слов'янство потім стало орієнтиром і для другого та третього поколінь чеських священників, які на Волині а пізніше у Чехословаччині працювали і працюють на православному винограднику Господа.

В роки переходу до православ'я на Волині існувала думка, що цей перехід спричинить денаціоналізацію чеської волинської гілки, яка розчиниться у «російському морі». Розвиток подій показав неправдивість тих голосів, які лунали з євангелістського та ліберального табору вільнодумців. Найпереконливішим доказом є підтримка всього, що було спрямоване на звільнення чехів та словаків з австро-угорського гніту. Головним доказом далі став збройний рух опору в обох світових війнах.

Після переходу волинських чехів до православ'я у Росії була видана наступна релігійна література на чеській мові:

«Новий Закон Господа нашого Ісуса Христа». Поряд з чеським текстом паралельно наведено церковнослов'янський. Том I.: Євангеліум. Синодальна друкарня. Петербург, 1892.

«Новий Закон Господа нашого Ісуса Христа на церковнослов'янській та чеській мові». Том II.: Діяння святих Апостолів. Синодальна друкарня. Петербург, 1897.

«Божа літургія святого отця нашого Іоана Златоустого». Синодальна друкарня. Петербург, 1911. Текст на чеській мові з паралельним старослов'янським, переписаним латиною. Переклав з початкового грецького тексту, порівняв та позначив священник Алексей Ванек.

У хроніці Гульчі Чеської, де Алексей Ванек тоді був на парафії, є згадка про те, що Алексей Ванек перекладав богослужбові тексти на чеську мову, із поміткою, що то були, очевидно, перші переклади релігійних обрядів на рідну чеську мову.

Наступним чеським виданням у Росії була стаття проф. Київської духовної академії І. І. Малишевського на загальних зборах Київської слов'янської спілки «Свята Людмила та святий Вацлав». Авторизований переклад М. Червеної. Київ, 1890. [37]

У Чехії приблизно в той же самий час було видано 24 томи книг, що стосувалися релігійної та історичної тематики, пов'язаної з Кирилом та Мефодієм, гуситством та слов'янством. Все це створило фундамент, на якому можна було поступово розвивати діяльність у нашому народі, спрямовану на оновлення релігійної орієнтації, якій дала початок діяльність святих братів Кирила та Мефодія на Великій Мораві. [38]

Чеські духовні з чеської меншини

У архіві Антоніна Паржізека знаходимо три писемні повідомлення, у яких є інформація про чеських духовних, що народилися на Волині або прийшли туди у дитячому віці з Чехії. [39]

Владімір Зах народився у Квасилові у 1873 році. На обряді переходу до православної церкви читав п'ятнадцятирічний хлопець Зах 3 квітня 1888 року у православному храмі у Здовбиці громадське Визнання віри. Це, очевидно, викликало добре враження на присутнє православне духовенство. Тому йому запропонували «чеську стипендію», і він був направлений до духовного училища. Після його закінчення ще закінчив у 1897 році Кременецьку семінарію. Спочатку працював учителем у Здовбиці, далі у Чеській Крошні біля Житомира. На священника був висвячений у 1903 році і отримав парафію у Дідусях біля Дубного, звідки був переведений до Романова. У цій його парафії було чеське село Копче (Кобче), де він запровадив богослужбу та спів на чеській мові.

Після організації чеської місії на Волині став членом митрополичої ради у Варшаві та допарламентської комісії. Переклав на чеську мову та видав «Закон Божий», «Молитовник» та деякі богослужбові тексти. Написав декілька виховних статей у чеських газетах на Волині і був відзначений церквою золотим хрестом з оздобленням. Помер у Жатці 1 лютого 1949 року у віці 75 років.

Волинський письменник та поет Їржі Ребл Волинський написав про нього до часопису «Věrná stráž» 18 лютого 1949 року: «Вірний своєму пастирському покликанню, служив отець Владімір Зах своїм любимим волинякам в якості жатецького священника аж до останнього удару свого шляхетного серця. У заснулому відходить з наших рядів чеський Нестор православних духовних і одна із найсвітліших постав чеської Волині, і тому ця втрата є ще більш болісною. Ми, волинські, з подякою та глибокою пошаною схиляємося перед світлою пам'яттю свого відомого земляка і гордимось ним, бо він вийшов з нас, нашим був і нашого імені ніколи не зганьбив.

Шануймо його пам'ять, нехай йому буде легкою рідна земля.» [40]

Їржі Ребл Волинський
Некролог

Людина наче дерево весною
Розпускається, квітне, зеленіє.
Пахощами квіту від нього віє,
Щоб у зрілім віці пригощати
Людство соковитими плодами,
Врожаю мудрими думками.
Але буря раптово налітає,
Дерево навпіл зовсім ламає,
Крона, о, горе, додолу падає.
Смерть лютує, – дерево вмирає, –
Життєвий шлях його припиняє,
І часу зуб в попіл його стирає.

У Гульчі Чеській духовним був Антонін Заїц, [43] який працював там після від'їзду Алексея Ванека до ЧСР у 1919 році. У Теремному працював аж до реєміграції у 1947 році духовний Антонін Паржізек. [42] В Ульбарові працював у кінці Першої світової війни брат Теодора Гейди, після нього Владімір Качер а у кінці Другої світової війни Александр Ваґнер.

Найбільше духовних походило з родини Йозефа Зумра (*у тогочасній літературі пишеться як Зуммер, зокрема Ігнатій Зуммер у 1910 був псаломщиком Кирило-Мефодіївської церкви у Гульчі Чеській – прим. перекладача*), [43] який прибув на Волинь як учитель. У Кременці закінчив семінарію і став священником у Соколові біля Новограда (Звягеля) на Волині. У нього було дев'ять синів і одна дочка. Сім синів: Владімір, Сергій, Йозеф, Ігнатій, Ілларіон, Александр та Міхал були православними священниками. Владімір закінчив духовну академію у Києві і був ігуменом Дерманського монастиря, де обіймав також посаду керівника учительського навчального закладу, який функціонував при монастирі. Помер десь у 1918 році. Син Вацлав Зумр закінчив духовну академію у Петрограді. Був інспектором духовного училища у Клевані, ігуменом монастиря у Володимирі Волинському а потім був висвячений на єпископа у російській глибинці. [44] Міхал (Михайло), наймолодший син Йозефа Зумра, реємігрував у 1947 році до Чехословаччини, де короткий час був священником у Дечині, там же і помер.

Антонін Паржізек знав наступного чеського священника Кримла, який працював на Волині ще перед Першою світовою війною. Також він знав Прошка, який у 1918 році був уже на пенсії і мешкав у Луцьку. Разом з Паржізеком навчався у семінарії Йозеф Вацатко, який був священником у Чеському Страклові біля Дубна. Семінарію у Житомирі закінчив з відзнакою Мирон Ржепек у 1908 році, який потім навчався у Троїце-Сергіївській лаврі у Загорі. Одружився на дочці московського купця і працював священником у Рязанській області. [45] Більш детально о. Паржізек про них та їх діяльність серед чехів не згадує. Перед Другою світовою війною А. Паржізек познайомився зі священником Антоніном Бринихом, який теж працював на Волині. Наступний чеський священник Александр Ваґнер працював на Волині, де залишився, не емігрувавши до Чехословаччини. [46]

Перелік чеських православних священників, взятий із записок Антоніна Паржізека, зрозуміло, що є неповний, про що свідчить інформація, яку бачимо у Чеському православному віснику від 01.06.1932.

У 1910 році відвідав Чехію та Мораву ієромонах з монастиря св. Макарія Римлянина у Петербурзі, який повертався зі слов'янського з'їзду у Софії. Для його привітання була видана у Празі листівка друкарнею «Дик та Рибка». Мова йде про священника Вацлава Маршалка, який

народився у Хрудімі і у шістдесятих роках 19 століття виїхав як інженер на Балкани та до Греції а пізніше до Росії, де у 1870 році перейшов до православ'я. Отець Вацлав присвятив тридцять років професурі та будівництву монастирів та лікарень у Росії, на Балканах, у Палестині та Персії. Від царя Олександра II отримав золоту медаль за старання та піднесення науки та мистецтва а також орден св. Анни. Наступні нагороди отримав від царя Олександра III та царя Миколи II. Відомий він також як письменник, написав декілька публікацій на російській мові а також декілька чеських та російських пісень, що прославляли св. Вацлава.

А. Паржізек у своїх спогадах пише, що кожного року вступали до духовних шкіл декілька молодих чоловіків, скориставшись «чеською стипендією» Священного Синоду. Не всі, однак, ставали священниками, оскільки не було для них місця у парафіях з чеським населенням, бо вони хотіли працювати зі своїми країнами. Випускники духовних навчальних закладів потім ставали вчителями у чеських поселеннях. Ціла низка цих випускників, як уже було зазначено, вирішила працювати на українських та російських парафіях і досягли при цьому досить значних успіхів у своєму покликанні священників. В такий спосіб віддячили російській православній церкві за її широкий розмах, з яким надавала стипендії чехам на Волині, будувала для них храми та опікувалася їх релігійними потребами.

Значні складності виникали у деякі роки при запровадженні чеської мови богослужіння через недостачу чеських богослужбових книг, коли священники змушені були самотійно робити переклади. Часом це було і нерозуміння місцевих єпископів, які були замірені на національні інтереси українців, використовуючи у деяких парафіях часом дещо іншу церковнослов'янську мову. Пізніше, коли частина Волині відійшла до Польщі, почали з'являтися побажання, щоб при богослужбах могла використовуватися тільки українська мова. Це все перешкоджало заведенню чеської мови при богослужбах, щоб не виникали мовні прецеденти у інших національностей.

Більшість православних чехів за період від 1892 року і аж до кінця Першої світової війни настільки звикли до церковного слов'янства при богослужбах, що не переймалася стосовно його зміни. [47] Це було також наслідком того, що більшість відвідувала російські школи і володіли російською мовою та письмом. При переписі населення у 1921 році, коли потрібно було заповнити певні анкети, відповівши на цілу низку запитань, багато чехів використовували кирилицю, на відміну від поляків, які послуговувалися латиною.

В питанні навчання на чеській мові у школах мало що змінилося навіть у часи, коли більшість чехів стали громадянами Польщі. Польські органи видали укази про організацію шкіл національних меншин, які були для чехів досить несприятливі. Така ж сама несприятлива ситуація панувала і у церковній області, де не вдавалося запровадити чеські богослужби у такому обсязі, який би бажала чеська меншина.

Коли з цими проблемами зіткнувся у Польщі чеський православний місіонер А. В. Червін, то висловив свою точку зору на сторінках «Křesťanské revue» (Християнський журнал) у 1934 році:

«Про православ'я ми були звиклі чути, що це є релігія слов'ян, і у очах більшості європейців це не було і не є особливою точкою зору. Багато людей з поняттям православ'я поєднує нижчі форми цивілізації у східних та південних слов'ян. Однак, православ'я в багатьох аспектах є світло для себе і тому багатьом важко зрозуміле, але безумовно його не можна докоряти у здатності універсальності. Не будемо дивитися на дрібні церкви, головню у Малій Азії, але є два неслов'янські народи, греки та румуни, які є членами універсального православ'я.

Румунське православ'я заслуговує окремого вивчення та інтересу. Виросло, головню, під слов'янським впливом. Аж до 1829 року у Румунії використовувалися старослов'янські богослужбові книги, що запустило у народі глибокі корені. Це не дрібниці для нації, в якій більшість інтелігенції гордиться латинським, романським походженням народу, який колись проживав на величезних просторах від Адріатичного моря через сучасну Угорщину, включно з частиною Морави та Галичини і аж до Чорного моря, але не став католиками, хоча католицизм є романською релігією. Але з огляду на румунську церкву цей латинський вплив виявився досить слабким.

Тут православ'я показало одну зі своїх привабливих властивостей. Православ'я у кожному народі має необхідність згідно зі своїм духом і церковними законами присвячувати себе вихованню та життю тільки того народу і створювати у ньому у такий спосіб народну церкву. Вона проживала разом зі своїм народом періоди політичних утисків і періоди політичного звільнення та національну культуру, що пробуджується, яка є не тільки помічницею, але і провідником, через що православні народи зрослися зі своєю церквою.

Тому зрозуміло, чому остаточна перемога православ'я над нав'язуваним романським католицизмом і у румунському народі залишила значні історичні та культурні спогади. Думаю, що перемога православ'я була, головню, забезпечена, коли у 1829 році почали у Румунії використовувати румунську мову в якості богослужбової. З цим перемога православ'я стала доконаним фактом. Церква стала провідником у кожному напрямку, головню, у створенні національної культури. Нині православ'я для румунів є звичним. Воно так їм увійшло у кров, що його розуміють не тільки як частину, як тільки чисто для Румунії, але відчують себе гордими як частина універсального православ'я.

Об'єктивно, заведення національної мови в якості богослужбової, як нам показує приклад Румунії, не тягне за собою послаблення почуття універсальної церкви, універсального православ'я, а навпаки – його підсилення. Православна церква у Румунії має 10535 парафій, в той час як уніати – 1644. Православні мають більшість і у Ардеалу, де є 2273 православних парафій проти 1644 уніатських. У Румунії мешкають 2,6 % українців, які є переважно православними, тільки 38 парафій уніатських. Ще є 2,1 % болгарів та 2,1 % росіян, які всі православні.» [48]

Релігійне становище волинських чехів у Польщі після Першої світової війни

Після Першої світової війни Польща отримала значну частину територій на сході своєї держави. До цих територій відносилась і значна частина Волині. У 1921 році на польській частині Волині мешкало 24852 чехи. Нижче наведено, запозичений у Ціхоцької, огляд їх релігійної приналежності

Райони	Разом	Католики	%	Православ.	%	Єванг.	%
Дубенський	10861	1949	18,0	8852	81,6	60	0,4
Горохівський	926	391	2,2	524	56,6	11	1,2
Ковельський	987	544	55,2	226	22,8	217	22
Луцький	4540	1471	32,4	2802	61,8	267	5,8
Кременець.	87	20	23,0	67	77,0	-	-
Острозький	314	33	10,5	232	74,0	49	15

Рівненський	6744	1021	15,2	4602	68,3	1121	16
Володимир.	393	17	4,3	374	95,2	2	0,5
Вол. воєвод.	24852	5455	21.9	17679	71,0	1727	7,1

71,0% чехів, які мешкали на території польської Волині у 1921 році були православними. З першого покоління православних священників був у Квасилові Теодор Гейда до 1920 року. Мануїл Нємечек помер перед самим кінцем Першої світової війни а архімандрит Савватій зі священником Алексеем Ваньком покинули Волинь і повернулися назад до Чехії після Першої світової війни.

З православних священників другого покоління, які були виховані у російських духовних школах, за допомогою стипендій, виділених Священним Синодом російської православної церкви, п'ять із них працювали на польській Волині а низка інших у Радянському союзі. В більшості чеських поселень працювали священники української та російської національності. Господарське та релігійне життя на Волині зазнало значних втрат під час військових дій, оскільки фронт декілька разів прокотився теренами Волині. Багато поселень були повністю знищені. Необхідно було в тяжких умовах відновити господарське, культурне та релігійне життя.

Розпад Російської імперії в кінці Першої світової війни призводить до глибоких змін на Волині у всіх областях, включно з релігійною. Православна церква, в якій більшість чехів знайшла своє тривале місце, також проходила через значні зміни, викликані зміною суспільної ситуації та деякими назрілими проблемами, які у минулі часи були приховані під поверхнею.

Поряд з Луцькою єпархією виникає Кременецька єпархія і вся частина польської Волині підпадає під управління митрополита Діонісія з головного міста польської держави Варшави. Польська православна церква була автокефальною і опікувалася справамидесь п'яти мільйонів віруючих білоруської, української, російської та чеської національності. Серед поляків було мало православних.

Після Першої світової війни працювали на чеській Волині такі священники чеської національності: Владімір Зах, Антонін Заїц, Антонін Паржізек, Владімір Качер та Йозеф Влк.

Владімір Зах отримав парафію в українському селі Романів і до його парафії відносилося чеське село Копче.

Антонін Заїц працював у Гульчі Чеській, де і мешкав. Там були віруючі чеської національності. Доїжджав до Глупанина, де було його філіальне церковне село і де, в основному, мешкали віруючі української національності.

Антонін Паржізек працював в українській парафії у Теремному. Там же мешкали і чехи але переважно католицького віросповідання.

Йозеф Влк працював в українських парафіях і у 1944 році був переведений до Квасилова, коли єпископ Вацлав, якого у 1942 році висвятили для чехів, емігрував. [49]

Станом на 1918 рік чехи вже мешкали на Волині п'ятдесят років і за цей час пройшли складний культурний та релігійний шлях. Тільки у господарській області після важких початків ситуація стабілізувалася, а післявоєнна кон'юнктура допомогла швидко залікувати рани, спричинені воєнними подіями.

При перепису населення у 1921 році тисяча волинських чехів записалися поляками, назвавши своєю мовою чеську мову. Дехто з них походив з чеського Завидова а інші з Людгардівки. [50]

Упродовж двадцятих років на Волині почала збільшуватися кількість польського населення. Мова йшла, передусім, про вояків, які у роки війни перебували у підрозділах генералів Пілсудського та Галлера. Нових польських переселенців на Волині почали називати «осадники». Вони з'явилися у всіх частинах Волині. Тим часом чехи не приділяли ніякої особливої уваги появі нових поселенців, хоча було видно, що місцеве українське населення проявляє значне занепокоєння через починання нової влади на західній Україні.

Чеська меншина усвідомлювала, що тільки обновленням свого господарського становища, яке отримало повну підтримку у царської адміністрації, можуть отримати довіру і у польської адміністрації. Післявоєнна кон'юнктура створила для цього особливо сприятливі умови, і чеські поселення почали розквітати. Нового розмаху досягло хмелярство. І чеські землероби мали вже достатньо засобів, щоб замовляти собі господарські машини та знаряддя у старій батьківщині, у Чехословаччині. Встановлювалися нові зв'язки, які через війну були порушені на довгі роки. На Волинь почали надходити чеські часописи, і чехи почали добиватися відкриття чеських шкіл, які через політику царської влади та військові дії зазнали значної шкоди. В релігійній області почало проявлятися підвищення організованих зусиль, передусім польського католицького кліру, в намаганні перетягнути чехів в лоно католицької церкви. На Волинь почав приїжджати римо-католицький священник П. Йозеф Стржіж, канонік зі Старе Беле біля Острави. [51] Польська католицька церква, яка не досягла у своїй місійній діяльності серед чехів ніяких видимих успіхів, дуже вітала та підтримувала відвідування чеських католицьких священників з Чехословаччини.

Підвищилася активність польських та чехословацьких католиків, так само як і євангелістів, про яких Ціхоцька каже, що після виникнення Чехословаччини почалася їх наполеглива діяльність на Волині. Посилали на Волинь пасторів та різну релігійну літературу, і ця їх діяльність почала приносити явні успіхи. [52]

Ця релігійна активність інших церков змусила окружного протопресбистора (благочинного) Антоніна Паржізека спробувати встановити контакти з православною церквою Чехословаччини. Оскільки він не знав адреси її керівництва і навіть окремих парафій, то написав лист на випадково отриману адресу, в якому просив про посередництво в отриманні чеської релігійної літератури. Отримав відповідь та друковані видання «Kostnických jisker» та «Českého bratra». Це було цікаво читати, і він багато довідався про релігійну ситуацію у Чехії, де відбувалися різні релігійні бої. Однак, це не було те, що мені було потрібно, – говорив Паржізек. В одному з номерів «Kostnických jisker» знайшов адресу православної церковної общини у Празі. Зразу ж написав наступний лист, в якому висвітлив, у яких важких умовах перебувають православні чехи на Волині, попросивши яку-небудь допомогу. [53]

Лист о. Паржізека потрапив до рук владики Горазда, який звернувся до свого співпрацівника та допоміжного священника у Празі, професора політехнічного університету д-ра А. В. Червіна, попросивши його встановити зв'язки і співпрацювати з Паржізеком. Отець Червін отримав від Паржізека запрошення на чеську Волинь, відвідавши разом з Паржізеком низку поселень, де був великий попит на чеські проповіді.

Червін так описує свою першу подорож на Волинь: «У Польщу було непросто потрапити, коли людина їхала до якоїсь національної меншини, тим більше під прапором православної церкви, до якої поляки мали засадничу недовіру. Але нарешті я отримав візу. Спочатку були перемовини з Варшавським православним митрополитом Діонісієм, який погодився з моїм приїздом, добившись візи у варшавському міністерстві закордонних справ. Таким чином я у 1928 році через Варшаву, де представився митрополитові, поїхав на Волинь. Затримався я у Варшаві на два дні.

Потім я сів на нічний швидкий потяг, який через Ковель та Ківерці, привіз мене до Луцька, головного міста Волинського воєводства. Там я мусив представитися у волинських урядових установах і після обіду поїхав до священника Паржізека, який чекав на мене на вокзалі у Сенкевичівці.

Від воєводських органів я отримав настанови, щоб у своїх виступах перед чехами не зачіпав політичні питання і завжди і всюди реєструвався у поліційних відділках. Це я робив і завжди мав, зокрема в останніх роках перед Мюнхеном, під час мої промов чи проповідей поліційних асистентів. Вони передавали інформацію про мене воєводському управлінню, а те назад до Варшави, де все це реєструвалося та архівувалося, і завжди, коли я просив наступного року дозволу на візит, заглядали до архіву. Завжди це вирішувалося на мою користь, але у перший рік я все ж таки був необережним, як про це мені потім сказали у Луцьку. Висловився я трошки невдало про українське питання. Коли я зійшов з потяга на вокзалі у Сенкевичівці, чекав на мене у запорошеній ризі священник Паржізек. Власне, був весь у пилуці і його православна борода була повна пилу. За мить, коли я сів поруч з ним на звичайну бричку, на якій він мене віз якихось 7 кілометрів до свого українського села Голятина, я в повній мірі пізнав волинську пилюку. Паржізек керував бричкою сам, мав типових чеських високих коней, в той час як українці їздили дрібними кіньми.»

Далі Червін пише: «Отець Паржізек був людиною із золотим серцем як і його дружина, теж чеського походження. У них були дочки а пізніше народився син, якому були дуже раді, але з вини лікарів він помер. Одна з його дочок була учасницею закордонного руху опору спочатку на Близькому Сході, де у Єрусалимі вийшла заміж за офіцера д-ра Енгла, з яким потім повернулася до Радянського союзу і разом продовжували воювати за свободу Чехословаччини у армії Свободи, більшість у якій складали волинські чехи.»

Отець Червін зауважує, що, коли після Першої світової війни більша частина Волині припала Польщі, то змінилася релігійна ситуація. Поляки, зрозуміло, більше сприяли католицизму і тому з радістю приймали чеських католицьких священників з Чехії, чекаючи від них, що переведуть волинських чехів назад до католицизму. Тільки волинські краяни, зокрема стовідсоткові православні, і не думали, тримаючись православ'я, бо побоювалися, що переходом до католицизму, будуть ополячені. Було у мене як у проповідника православної церкви між волинськими краянами, чисельність яких зростає десь до 40000 осіб, досить важке та небезпечне завдання, яке полегшувалося їх релігійною терпимістю. Говорив я просто релігійно та терпимо і люди були задоволені. [54]

Подальший розвиток подій на релігійному полі показав, що свідомо православні чехи не були змушені так боятися протиправославних дій поляків як краяни зі старої батьківщини.

Також євангелістська пропаганда на Волині спрямовувалася на православних чехів. В «Костніцьких іскрах» від 14 жовтня 1926 року було опубліковане повідомлення, що у Чеських Озерях перейшли до реформованих євангелістів цілих сім родин. Євангелістську недільну школу у цьому селі відвідують тридцять дітей, переважно з православних сімей. Редактор Гейрет в «Народній політиці» знову ж таки написав, що чеський католицький священник Йозеф Стржіж роздає дітям на Волині Біблії та Закон Божий, з чого діти мають велику радість. [55]

Найбільша католицька акція на Волині відбулася навесні 1933 року. У минулі роки їздив на Волинь тільки католицький місіонер Йозеф Стржіж з Острави, який працював на Волині ще у роки Першої світової війни в якості куратора у австро-угорській армії, то тепер відрядилася чисельна католицька група. Окрім Стржіжа у її складі були: університетський професор д-р Беран (майбутній празький архієпископ) з Праги, відомий організатор католицької молоді та один з найкращих католицьких проповідників домініканців д-р Брайто з Оломоуця, якого

взяла до себе католицька місія як відомого промовця на визначних подіях. Також поїхали на Волинь три монахи: д-р Горжіна, голова Спільки католицького студентства, пан Душек, відомий працівник католицького скаутингу та пан Н., редактор та секретар Народної партії. Везли з собою 5000 книг, які католики зібрали між собою, та богослужбові предмети. Офензива була підготовлена дуже старанно, але не закінчилася перемогою. Те, що це не була тільки місійна подорож чехів, які все ще вважали себе парафіянами римо-католицької церкви, бачимо з цілої низки прикладів підготовки цієї акції. Під час перебування цієї місії на Волині «Lidové listy» (Народна газета) та «Pražský večerník» (Празький вечірник) друкують переможні повідомлення з красномовними заголовками «Дорога до національного та релігійного об'єднання волинських чехів» та «Повернення до віри батьків». Відштовхувалися, передусім, від того, що батьки чи діди тих, хто переходив до православ'я, були римо-католиками.

Чеський тижневик, який виходив у Квасилові, та інші чеські часописи, зокрема «Buditel», який виходив у Варшаві, досить негативно відреагували на цю католицьку місію. Вказували якраз на те, що подібна акція не може сприяти ніякому об'єднанню, а навпаки – розділяє. [57]

Чехи на Волині як православні, так і євангелісти, бачили у цій акції протекціонізм, небезпеку ополячення чеської меншини. Про ці свої побоювання православні чехи повідомляли православному місіонерові, співпрацівникові владики Горазда, професору Чеського політехнічного інституту д-ру А. В. Червіну, який приїхав зразу після «весняної офензиви» в тому ж році на Волинь, де проводив місіонерську діяльність від 30 червня до 17 липня 1933 року. [58]

А. В. Червін співпрацював з Чехословацькими закордонними органами у Празі. Вказував на шкідливість католицьких та євангелістських місій на Волині і вимагав їх припинення. Коли у 1933 році відбувалися урочистості з нагоди десятої річниці заснування Чеської матиці шкільної у Луцьку, в яких приймали участь члени вище згаданих органів, виступила низка волинських делегатів (загалом було присутніх 400 делегатів) проти католицької офензиви на Волині. Вказували на те, що у релігійній області на Волині спокійно і чеська Волинь не хоче ніяких релігійних змагань. Присутній університетський асистент д-р Крейчі з Праги виголосив, що офензиву проти православ'я почали на Волині, власне, євангелісти, а католики не хотіли пасти задніх. [59]

У євангелістському «Českém bratru» (Чеський брат) з'явилося повідомлення євангелістського священника з Праги Бржетіслава Градського, що православ'я між чехами на Волині розпадається, і він висловив думку, що воно стане легкою здобиччю для протестантів. [60]

Євангелісти так само думали, що неуспіх чеської гуситської церкви був, передусім, обумовлений втручанням російських державних органів і зовсім не неєдністю священників та переважаючою католицькою більшістю, у якої не було передумов а, головне, інтересу у зміні, яка б радикально розходила з їх релігійними переконаннями. Тому намагалися приєднатися до зусиль В. Грдлічки, які завершилися неуспіхом у 1888 році, коли більше сімдесяти відсотків чехів спонтанно приєдналися до православ'я. Згідно з Ціхоцькою до гуситів відносили себе у 1921 році тільки дев'ять чехів. Загалом євангелістами, баптистами та гуситами вважали себе 1727 осіб. Авторка пише, що більшість з них були євангелістами, але точну кількість прихильників окремих деномінацій не наводить. [61]

Волинські чехи докоряли тим, хто переходив назад до католицизму, що вони зраджують свою націю. [62]

У червні 1933 року вийшла у «Lidových listech» передовиця д-ра Йозефа Крліна, в якій говорилося про опіку над закордонними країнами. Повідомлялося, що низка волинських чехів повернулася до католицизму. Посвяченим читачам з цього було зрозуміло, що римо-католицька місія на Волині провалилася. Польські газети, однак, писали про тисячі чехів, які повернулися до католицизму, і висловлювали надію, що через декілька років всі чехи стануть католиками. Д-р Червін вважає що перейшло не більше десяти родин. Про повідомлення у одному з польських часописів, що до католицизму перейшло все село, мається на увазі Людгардівка біля Дубного, яка ще перед Першою світовою війною була католицькою, і мешкало там всього сім православних родин. Якраз в Людгардівці був «головний осередок» католицької місії, де завдяки проповідницьким здібностям д-ра Брайто православ'я покинуло п'ять родин. [63]

Ініціаторами католицької акції були, передусім, римо-католицький єпископ з Луцька та священник Й. Стржіж з Острави. Католицький місіонер Й. Стржіж, який Після першої світової війни щороку приїздив на Волинь, знайшов декілька православних родин, які перейшли до його церкви у Грушвиці, де і був збудований костел.

Чеський часопис «Hlas Volyně» повідомив, що була заснована мала католицька парафія у Грушвиці завдяки священнику Стржіжу зі Старої Белі у Острави. А. В. Червін під час своєї місійної подорожі у 1933 році зустрівся з мешканцем Грушвиці, який отримав папський орден за те, що приймав активну участь у будівництві римо-католицького костела. Під час розмови А. В. Червін йому сказав: «Те, що ви цього року зробили на Волині, є явною офензивою проти православ'я, наслідками якої будуть: а) надії на співпрацю обох церков (православної та римо-католицької) з вашою офензивою значно погіршилися; б) серед чеської громадськості ви своєю офензивою викликали неприємне враження; в) замість співпраці можете від православних очікувати від нині лише одне – оборону проти вашої офензиви.» [64]

Отець Червін у «Věstníku české pravoslavné církve» (Вісник чеської православної церкви) (Брно, 1943) на завершення своїх повідомлень наводить деякі цікаві подробиці, пов'язані з цією католицькою офензивою на Волині. У чеських часописах на Волині організатори «місійного тижня» чехів називали під заголовком «з'їзд християнської молоді». Не говорилося, що це був з'їзд римо-католицький і що Сільвестр Брайто та проф. Беран приїдуть з Чехії. Це була нещира та недостойна акція, підводить підсумки автор статті.

Католики мали забезпечену всіляку підтримку польських урядових органів. Католики заснували у Чехословаччині Спільку друзів Волині, за допомогою якої у Чехії було зібрано 5000 книг, про які вже згадувалося. Перед від'їздом на Волинь відбулася виставка цих книг та богослужбових предметів. Окрім згаданої спілки, на Волинь працювали ще наступні спілки: Апостолат св. Кирила та Мефодія та Спілка св. Рафаела по співпраці серед закордонних чехів. Чехів відзначали папськими нагородами, які В. А. Червін бачив у чеха, якого випадково зустрів у автобусі.

Чехи на Волині досить розчаровано реагували на намагання римських католиків, які приїздили з Чехії в якості місіонерів, намагаючись заснувати на Волині фізкультурну організацію «Орел», яка мала б конкурувати з «Соколом», який вже мав там свої традиції і був, передусім, у всіх більших православних поселеннях. [65]

Чеська православна Волинь, – говорить на завершення свого повідомлення отець А. В. Червін, – виявилась неблагодатним ґрунтом для пропаганди.

А. В. Червін також говорив про ситуацію на Волині з президентом Т. Г. Масариком, якому передавав привіти від чехів з Волині, однак вказавши на те, що обидві церкви мали б працювати за кордоном разом, щоб на гостей зі старої батьківщини чехи дивилися як на

посланців для всієї цієї області. Звернув увагу також на те, щоб на з'їзді закордонних чехів та словаків у 1932 році у кінцевій резолюції було зазначено, що церкви за кордоном мають співпрацювати, щоб не відбувалося перетягування віруючих від однієї церкви до іншої. [66] Тому наступне просування католицької місії на Волині не отримало підтримки ні у старій батьківщині, ні на Волині.

Проти добре організованої католицької акції, яка була добре забезпечена з фінансового боку і підтримувалася польськими державними установами, православна сторона мала лише ідейне забезпечення та значно слабше «Коло друзів православної Волині». У православних були чисельні труднощі вже при отриманні дозволів для поїздки у Польщу. Червін пропонував, щоб коло друзів розширилося і почало збирати книги для волинських чехів. Організував переписку чеських дітей з Волині з дітьми у Чехії та на Мораві. [67]

Великою перевагою для православного табору було те, що місцеві православні священники на Волині російської та української національності охоче допомагали в посередництві відвідин своїх парафій, де мешкала частина чехів. Однак, це духовенство було розділене на два табори. Російські священники відправляли службу тільки на церковнослов'янській мові, а українські намагалися заводити українську богослужбову мову. Це розділення ослаблювало православ'я, яке мусило постійно стояти на сторожі проти унії, яка діяла у сусідній Галичині та намагалася перетягнути православних чехів на свій бік, та проти агресивного польського католицизму, який був державною релігією. Священники російської національності становили меншину і працювали, в основному, у містах, українське духовенство працювало у селах.

Це розділення, однак, ставало на другий план, коли загрожувала якась небезпека. Жива зацікавленість у чехах була у обох груп. [68] Обидві групи намагалися говорити проповіді на чеській мові та навчати релігії у школах.

Велику зацікавленість чеським етносом на Волині проявляв священник Гервазій Лисицький у Квасиліві, який прийшов туди на парафію після чеського священника Гейди. Хоча був українцем але вивчав чеську літературу і навіть на чеській мові виступав з проповідями перед своїми чеськими парафіянами. Чеську мову вивчив настільки, що міг говорити проповіді та навчати релігії. Великим другом чехів був також священник Петро Тарнавський, швагро видатного чеського журналіста Венцеслава Швіговського, керівника пресової агенції «Центропрес» та голови товариства з обмеженою відповідальністю чесько-польського пресової угоди. Швіговський народився у Глинську на Волині. В родині Тарнавських було три священники. Батько досить довго працював у Глинську, один з його синів після нього прийняв парафію у Глинську, а інший працював у Великих Дорогостаях. Всі користувалися великою повагою у чехів.

Керівництво польської автокефальної православної церкви вирішило, що на чеські парафії будуть поставлені тільки випускники теологічного факультету Варшавського університету, де була кафедра чеської мови, а не випускники семінарій, які були на рівні середньої школи. [69]

Визначний релігійний та громадський діяч на чеській Волині Антонін Паржізек написав у одному зі своїх листів у 1927 році помічному священнику православної церковної общини у Празі, що про долю православ'я між чехами на Волині не потрібно побоюватися, бо ціла довга низка чехів вирішила стати священниками. Ця зацікавленість у духовному призванні зовсім не проявляється серед римських католиків на Волині, які становлять майже двадцять два відсотки чеського етносу.

Ця реальність ясно свідчить також про те, якою спотвореною була інформація польської історикіні З. Ціхоцької, яка говорить про значну релігійну байдужість чеських колоністів на Волині. Ціхоцька опирається також на російського автора Ю. М. Крижановського та чиновників царської адміністрації, які подібним чином висловлювалися про чехів. У обох випадках це був дещо поверховий погляд, який, передусім, був спричинений тверезим підходом чехів до релігійних питань. Це було наслідком їх складного релігійного розвитку у національній історії. Свою роль тут зіграв вплив західного раціоналізму, якому вимушено віддали свою данину чехи.

Спільні риси у відношенні до релігійних питань та їх залучення до щоденного життя між православ'ям російським і українським та польським римо-католицизмом через це релігійне розділення тільки проявляються. Для обох цих груп релігійна тверезість чехів видається релігійною байдужістю, навіть лібералізмом у питаннях віри.

Співпраця між православними чехами на Волині та у Чехословаччині не дала б стільки користі, коли б до неї не долучився православний празький єпископ Горазд. Владика Горазд зразу ж після першої подорожі А. В. Червіна на Волинь видав у органі чеської православної церкви «*Za pravdou*» це звернення до православних чехів на Волині:

«За згодою та благословінням Високопреосвященного пана Діонісія, митрополита православної церкви у Польській республіці, відвідав у липні ц. р. д-р Вацлав Червін, священник Чеської православної церкви, головні центри православних чехів на Волині.

Отримав він там у всіх місцях як від о. священників так і від віруючих дійсно братський прийом, який є запорукою успішного розвитку майбутніх взаємовідносин, зокрема, якщо будуть плекатися завжди у простій лояльності до причетних церковних та державних органів у Польщі та Чехословаччині.

Приносячи найшанобливішу подяку Його Високопреосвященству пану митрополиту Діонісію та Міністерству культури у Варшаві, надсилаю і всім дорогим волинським православним чехам від імені Чеської православної церкви щире привітання та подяку.

Милість Господа нашого Ісуса Христа та любов Бога Отця та участь Божого Духа святого нехай буде з усіма нами.

У Празі дня 8 серпня 1928 року Горазд, Православний єпископ Празький та Чеський.»

Привітання було надруковане на першій (124) сторінці 32-го числа часопису «*Za pravdou*» у виразній рамці. На тій же сторінці було розміщено відозву, щоб волинські чехи зверталися зі своїми релігійними та національними потребами до духовного отця Гервасія Лисицького у Квасиліві, пошта Здолбунів, який буде посередником при пересиланні цих запитів о. Червіну до Чехії. Під відозвою був підпис: Коло друзів православних чехів. Також за окремими адресами був відісланий часопис «*Za pravdou*». Цей часопис підписувало близько ста волинських чехів.

Отець Червін потім їздив на Волинь щороку аж до 1938 року, в якому відбулася його остання подорож на Волинь.

Ще перед його другими відвідинами квасилівський храм св. Петра і Павла отримав 17 грудня 1928 року від варшавських центральних властей статус чеського православного собору а 28 січня 1929 року була заснована чеська православна місія у такому складі: о. Гервасій Лисицький, голова місії, та всі чеські священники як її члени: Владімір Зах з Романова, Антонін Паржізек з Голятина, Антонін Заїц з Гульчі Чеської, Владімір Качер з Ульбарова та Йозеф Влк з Вербні, якого потім перевели до чесько-української парафії у Чеському Малині. Це стало наслідком інтервенції чеської місії, яка вказала на те, що тільки священник Антонін Заїц є на чисто чеській парафії. Найстарший священник Ян Зах мав у своїй українській парафії тільки

мале чеське село Копче, в якому народився відомий чеський поет Їржі Ребл. У 1932 році був також переведений на чесько-українську парафію у Теремному ініціатор відроджувальних намагань на православній Волині отець Антонін Паржізек. [70]

Отець Паржізек у одному зі своїх листів інформував А. В. Червіна про те, що чеське православ'я має на Волині майбутнє, головню тому, що багато православних навчається у духовних школах, в той час як католики не йдуть на священників. Далі описує хресну ходу у Острожці біля Малина, де був досить урочисто висвячений православний вівтар у каплиці місцевої школи. [71] Там же він пише, що чехи линуць до православ'я.

Коли потім А. В. Червін відвідав у Кременці єпархіального архієрея Сімеона, то пояснював йому точку зору голови Чеської матиці шкільної Месснера, який висловив той на з'їзді закордонних чехів та словаків у Празі. Коли б чеські випускники духовних шкіл отримували парафії у чеських селах, то чеська Волинь змогла б дати для цих студій 30 слухачів. Єпископ Сімеон відповів, що це само собою розуміється і що необхідно закликати чеську громадськість, щоб посилала кандидатів до богословського факультету у Варшаві. Також він пообіцяв, що обговорить це питання на нараді чеських та українських священників, які досить багато уваги приділяють молоді. [72]

У всіх більших чеських селах як Квасилів, Гульча Чеська, Теремне, Глинськ, Ульбарів, Великі Дорогостаї, Молодаво, Московщина, Княгининки та Копче діяли хорові капели. [73]

Хорові капели для потреб місійного керівництва, яке готувало для А. В. Червіна програму на кожні шкільні канікули від 1928 по 1930 рік, приймали участь у богослужбах у чеських поселеннях, де ще не були організовані хорові капели.

У 1931 році А. В. Червін вже вчетверте відвідав Волинь. [74] Його «канікули» на Волині були дійсно нелегкими. Відвідав Іваничі, де місцевий український священник покликав чехів на молебень, під час якого виголосив проповідь. Наступного дня до обіду виступав у Луцьку а після обіду відвідав чеське поселення Липини. Відслужив молебень у будинку одного з господарів, під час якого говорив проповідь, а потім виступав ще у садку. 1 липня їздив з о. Паржізеком до Рівного, по дорозі сів до потягу о. Зах. Разом провідали колишнього вчителя Кашпара а потім чеську школу, де о. Червін виступав. З о. Захом поїхали до Здолбунова, де здійснили разом з о. Заїцем з Гульчі похорон старшої чешки згідно з Требником з Чехії. До Здолбунова приїхав о. Владімір Качер з Ульбарова та о. Лисицький з Квасилова, щоб послухати виступ Червіна у місцевому монастирі. Були у гостях у родини Кржіжових, де їм дочки-студентки заграли на фортепіано. На другий день по дорозі до Мощаниці відвідав ще одне чеське поселення. 4 липня поїхав А. В. Червін з А. Заїцем до Новоставців, де були також баптисти, які були присутніми під час його виступу у місцевій школі. До Гульчі повернувся о. Червін, коли вже стемніло. У Гульчі в народному домі виступав перед великою кількістю слухачів, де були і католики чеської та польської національності. З Гульчі поїхав у Будераж, де після переходу до православ'я не побував жодний православний місіонер. Останнім місіонером там був архієпископ Савватій, який працював у Росії 14 років і у кінці 1921 року його покликали на батьківщину представники чеської православної церкви. До Праги прибув 30 жовтня 1921 року. [75] У Будеражі мешкали також і католики, до них приїжджав з Чехії разом з католицьким священником Стржіжем священник В. Журек. Після Будеражі відвідав Червін разом із Заїцем села Борщівка та Озірко. Наступними були Озеряни та Дубне, де у головному храмі впродовж однієї години проповідував. В Озерянах до того часу ще не побував чеський священник. Загалом відвідав А. В. Червін у 1931 році 14 чеських поселень. Всюди відправляв богослужби, проповідував та виступав. Про кожну свою подорож доповідав владиці Ґоразду та всю свою роботу на Волині з православними віруючими описував в церковних часописах. У

своїй статті у 1931 році ще інформував чеську православну спільноту про те, що чеський часопис на Волині називається «Hlas Volyně» і що його редагує православний чех. Пише про те, що о. Вл. Зах видає на Волині чеську релігійну літературу і що йому церква у Чехії могла би запропонувати допомогу в тому, що ці книги могли б видавати разом, щоб ними могли користуватися віруючі у Чехії та на Волині. Пропонував також, щоб волинські соколи під час сокольських зльотів у Празі відвідали православні общини у Чехії для укріплення взаємозв'язків. [76]

Місійні подорожі священника В. Червіна на Волинь мали на меті посилити релігійне життя православних волинських чехів та зав'язати тіснішу співпрацю між православними віруючими на Волині, у Чехії та на Мораві. Червін також спрямував свою увагу на збільшення поваги до святого Вацлава, оскільки з'ясував, що православні чехи на Волині мало знають про цього святого і зовсім не знають пісню «Святий Вацлаве». Разом з о. Паржізек, який найчастіше по Волині його супроводжував і був відмінним співаком, співали цю пісню досить часто, і вона подобалася місцевим православним священникам української та російської національності.

Отець Паржізек інформував православних віруючих на Волині про життя православної церкви у Чехословаччині у часописі «Hlas Volyně», де в одній зі своїх статей написав: «В єдності з православними чехами у Чехословацькій республіці, які можуть бути в релігійному плані цілком православними та національними, будемо могли ми на Волині утримувати свою національність та релігію, щоб разом прийти до розквіту.» [77]

Посиленням місійної діяльності п'ятьма чеськими священниками на Волині та визначною допомогою невтомного місіонера отця А. В. Червіна, якого відрядив на Волинь владика Ґоразд, утрималося православ'я на першій позиції між чехами на Волині і у католицькій Польщі.

Коли отець Червін оцінював свою роботу на Волині, то, передусім, подякував владіці Ґораздові, що його подорож на Волинь стала можливою завдяки фінансовій допомозі. Владика Ґоразд має велику заслугу у цій справі, яка має історичне значення, про що говорив у своїй статті «Між православними чехами на Волині» о. Червін. [78]

Про специфічні риси співжиття чехів на Волині в українському національному середовищі та про російсько-українське національне середовище Червін пише: «Не можна вважати, що переважна більшість православних чехів на Волині могли б перейняти чисто російські чи українські православні звичаї. Чеський характер відрізняється від російського чи українського. Неможливість цього зрозуміла всім, бо навіть у неважливих, другорядних речах проявляється російське чи українське православне життя, і як результат росіяни та українці кажуть, що чехи не є добрими православними. Це несправедливе твердження, пише далі Червін, бо різні національні звички не творять основу православ'я. З іншого боку православ'я показує досить терпеливе розуміння та освячення звичок різних народів, дозволяючи їм утворити своє національне православ'я. Відрізняються національним характером та звичаями православ'я грецьке, сербське, болгарське, румунське, українське, російське і, звичайно, наше чеське православ'я буде мати щось особисте, своєрідне, чим буде відрізнятися від православ'я інших народів.» [79]

Владика Ґоразд скористався можливістю особисто обговорити практичні справи, пов'язані з релігійним життям волинських чехів, коли зустрівся з Варшавським митрополитом Діонісієм, який був у Празі у 1928 році під час перебування на засіданні регулярного Стокгольмського конгресу щодо практичного християнства. Митрополит Діонісій передав Червінові золотий хрест, який подарували йому чеські православні священники з Волині. [80]

Отець А. В. Червін проінформував нашу громадськість про свою діяльність між чехами на Волині у низці повідомлень у передвоєнних «Křesťanské revue» (Християнський огляд), який заснували та редагували професор Г. Л. Громадка та Емануел Радл. [81]

Десять років такої діяльності принесли свої плоди. Православна орієнтація волинських чехів, не зважаючи на постійний тиск з боку польських та чеських католицьких кіл на православних християн, залишилася збереженою. Моральну та національну свідомість, засновану на православних переконаннях, засвідчили потім волинські чехи під час важких випробувань Другої світової війни. Їх кров, пролита на полях битв та у своїх селах, змішалася з кров'ю наших місцевих мучеників на чолі з єпископом Ґораздом. Це насіння, з якого виростала наша свобода та мир, єдність обох православних гілок, про які дбав єпископ Ґоразд ще у тридцяті роки, і наше спільне життя у звільненій батьківщині. [82]

Чеська меншина на Волині пройшла вельми складними випробуваннями у всіх областях життя. Найкращими були справи на полі господарському, оскільки в цій царині були потрібні передумови. Як у землеробів так і у ремісників запорукою була відома чеська працьовитість та старанність.

У шкільній та культурній царині не вистачало зрілості. Переважна більшість поселенців мали тільки початкову освіту. Не вистачало досить кваліфікованих вчителів, які у той час були носіями всього культурного та освітнього життя.

У царині релігійній та ідеологічній від звичайних, традиційних католиків не можна було очікувати, що вони стануть важливим спусковим механізмом на терезах релігійних, національних та політичних неузгодженостей, які у цій області постійно виникали.

Реальним стало те, що більшість волинських чехів настільки прихилилась до православ'я, що за двадцять років існування польської католицької держави не вдалося змінити це, говорить саме за себе. У боротьбі двох слов'янських народів, росіян та українців, з третім слов'янським народом, польським римо-католицьким, чехи віддали перевагу слов'янському православ'ю. Якщо врахувати, що як чехи так і поляки у своїй історії зазнавали релігійного та культурного західного впливу, то вірність волинських чехів східному спадку є по меншій мірі цікавою.

Й. Фолпрехт говорить, що стосунки між чехами та українцями постійно були дружніми і що чеська праця на користь робочого люду була успішною на стільки, що і чужі спотерігачі могли справедливо зауважити, що український волинський люд наближається за своїм побутом та культурою до чеського люду. Це і є найкращим доказом правильної діяльності чехів на Волині. [83]

Ю. М. Крижановський, згідно з Фолпрехтом, у своїх оцінках чехів говорить, що розчарували росіян своїм католицизмом, своєю вірою, не вжилися у своє оточення і дома далеко не були такими католиками, якими представилися на Волині, в чому були близькі до поляків. [84]

Однак, весь наступний релігійний розвиток волинських чехів заперечив це поверхнєве твердження і показав, що їх зацікавленість релігійною проблематикою була достатньо глибокою та правдивою. Очевидно, що це сталося внаслідок релігійної боротьби між західним католицизмом та східною ортодоксальністю. Чехи на Волині поступово усвідомлювали, що релігійна послідовність при їх виборі є нездійсненна, тому у своїх пошуках йшли ще далі перед гуситськими часами, тобто до часів кирило-мефодіївських. Це узгоджувалося б з Ю. Крижановським. Взагалі то, чехи бачили потребу відправляти богослужби на національній мові і проголошувати проповіді, щоб був зрозумілішим виклад Святого Письма.

В цьому напрямку виконала на Волині велику похвальну діяльність чеська православна місія, яка отримала видатного помічника у особі А. В. Червіна та його співпрацівників. Передусім, це владика Ґоразд, який послав його на Волинь і слідкував та керував його діяльністю.

Д-р А. В. Червін узагальнив свої враження від роботи на Волині у статті під назвою «Десять років роботи на Волині» у «Věstníku české pravoslavní eparchie» («Вісник чеської православної єпархії», рік видання IX, ч. 8/1938, с. 48). Коли виклав огляд своєї діяльності та оцінив значення зустрічей між православними чехами на Волині та на батьківщині, то сказав: «Вважаю, що порівняно слабка у кількісному відношенні моя праця залишила на Волині добрі сліди.» [85]

Ці «добрі сліди» у значній мірі спричинили те, що православ'я між чехами на Волині утрималося аж до їх реєміграції на стару батьківщину, де воно злилося з місцевим православ'ям, яке пройшло у своєму розвитку ще набагато складнішу та тернистішу дорогу.

Нині перед обома групами стоїть нелегке завдання: знайти спільну мову у всіх областях церковного та релігійного життя і бути добрими свідками Христа для наших народів.

Посилання

- 1) Pospíšil A. Československá duševní armáda na Rusi. Naše zahraničí 7. 1926. S. 22-23. Автор був директором російської гімназії у Дубному на Волині. У біографії о. М. Немецька не вказано дату народження, коли він був у Сербії і коли приїхав до Росії. Помер ще до закінчення Першої світової війни, тобто до 1918 року.
- 2) Míčan V. Česká emigrace v Polsku a na Volyni. S. 88.
- 3) Там же. С. 220.
- 4) Němeček M. Dvacet pět let na Rusi. Типография и литография Е. П. Льва. Житомир, 1896.
- 5) Там же. С. 5.
- 6) Там же.
- 7) Там же.
- 8) Там же. С. 11.
- 9) Перший православний храм для чехів було побудовано у Глинську а другий у Квасилові. У Глинську працював сімнадцять років священник Ян Саска. Обидва храми були побудовані при допомозі Священного Синоду у Петербурзі. Друком видана проповідь, яку виголосив при освяченні зраму у Глинську, не збереглася.
- 10) Němeček M. Dvacet let na Rusi. S. 18.
- 11) За грошові внески, зібрані серед православних волинських чехів, були виготовлені оздоблені вікна (вітражі) для храму св. Петра і Павла у Карлових Варах. Мова йде про австрійську фірму у Іннсбруку. На двох із них зображені св. Вацлав та св. Людмила.
- 11a) Вацлав Грдлічка був представлений, передусім, чеськими авторами, які писали про релігійні взаємовідносини на Волині, як стовідсотковий послідовник чеської гуситської церкви, яка повинна була керуватися у питаннях свого віровчення чеськобратською конфесією від 1535 року. Мічан у своїй книзі яскраво описує його розчарування з переходу до православ'я та жаль з приводу цього хибного кроку. Але о. Паржізек надає свідчення, що дочка Грдлічки, яка перед Другою світовою війною мешкала серед євангелістів у Боратині, відвідувала храм Покрови Пресвятої

Богородиці у Луцьку, що говорить про те, що була вихована як православна своїм батьком або що не було проти нього ненависті у родині Вацлава Грдлічки.

У православному чеському часописі «Za pravdou» від 22 вересня 1927 року був надрукований вірш на 15 стовпчиків до святкування дев'ятсотлітньої річниці з дня хрещення Русі, яке відбулося у Києві 15 липня 1888 року. Це є передрук з «Hlasu Volyně» ч. 31. Poznajomimosa зі змістом останніх чотирьох стовпчиків:

Вацлав Грдлічка

Від славної цієї хвилі
Уплинуло дев'ять століть.
Дивись як росте в своїй силі,
Той, хто правдою світить!
Пізнай люду мого радість у слові
Духу й серця вчинки чудові.

Могутня, бо вірою паском
З'єднана Русь, і на вірі тій
Навчали триматись разом
Колись Кирило й Мефодій.
Глянь – православная віра
Долає загарбника-звіра.

Тож процвітай златоглава,
Руських міст свята мати!
Тут Русь хрещеною стала.
Йдемо і ми її привітати,
Бо дев'ять віків як чиста
Ти вийшла з купелі Христа.

В цей день всю шану свою
Віддає кожний вірний твій син.
Нехай же своєю рукою
Усіх нас з'єдна Господин
В єдиний народ єдиної віри
Світ слов'ян широкий без міри.

У «Волинських єпархіальних відомостях» за 1888 рік було повідомлено, що у рік 900-річчя хрещення Русі чехи масово переходили до православ'я. 2 та 3 липня 1888 року приєдналися до православ'я 370 чехів з Великих Дорогостаїв, Московщини та Підгайців зі священником Вацлавом Грдлічкою.

Перехід до православ'я провів єпископ Олександр з міста Острога (Спогади А. Паржізека. С. 4)

12) Němeček M. Dvacet let na Rusi. S. 21.

13) Там же. С. 22.

14) Там же. С. 1. Завдяки православній церкві опікувалися чехами вже два священники і ще прийшов А. Врабец.

- 15) Ян Ауерган у своїй праці посилається на статтю М. Немецека, яка була надрукована у збірнику чеського товариства краєзнавців («Sborník české společnosti zeměvědné». Roč. VII. S. 75).
- 16) Тільки у Гульчі купили колоністи разом із земельними наділами католицький костел.
- 17) Через те, що більшість чехів перейшла до православ'я, були ліквідовані чеські волості, чеські бібліотеки та школи.
- 18) Перших сімнадцять років були позначені турботами про виживання та релігійними суперечками.
- 19) Grigoríč V. Pravoslavná církev v republice Československé. S. 41 a 50.
- 20) Там же. С. 51.
- 21) Martínek J. Kronika České Hulče. S. 24.
- 22) У хроніці села Чеська Гульча записано, що прибув на Волинь «таємно» до дівчини, з якою там одружився. Згідно з хронікою спогади старожилів розходяться. Одні стверджують, що це сталося у 1906 році, а інші у 1907 році.
- 23) Повідомлення у хроніці Ч. Гульчі було записане на основі свідчень старожила Йозефа Говорки. Перед священником Стефановичем у Гульчі нібито був священник Гервасій, який там працював зразу ж після переходу у православ'я у 1888 році. *(Згідно із записами у метричних книгах Кирило-Мефодіївської церкви села Гульча Чеська, починаючи з 1888 року і до 1947 року, настоятелями цієї церкви були: Гервасій Лисицький, Григорій Стефанович, Алексей Ванек, Антонін Заїц, – прим. перекладача).*
- 24) Martínek J. Kronika České Hulče. У хроніці записано, що це вже була друга приватна чеська школа. Першу організував колишній гульчанський священник Франтішек (Владімір) Кашпар у замку. Навчати йому допомагала дочка, яка повернулася після навчання у Чехії. Закон Божий у цій школі навчав священник А. Ванек.
- 25) Там же. С. 25.
- 26) Там же.
- 27) Там же. С. 24.
- 28) Там же.
- 29) Там же. С. 25.
- 30) Там же.
- 31) Там же.
- 32) Автор привласнює декілька проповідей А. Ванека.
- 33) Širc V. Minulost zavátá časem. Kronika Českých Dorohostaji a přilehlých osad Libánovky a Máslenky. Vydal Český svaz protifašistických bojovníků, okresní výbor Louny. 1988. S. 22.
- 34) Там же. С. 23.
- 35) Там же. Автор пише, що при переході до православ'я змінювали ім'я, коли його не було у православному календарі. З Франтішка ставав, в більшості, Олександр, і це, очевидно, на честь царя Олександра II. Для сусідів, родини та рідних, однак, людина залишалася Франтішком аж до самої смерті. Олександром він був тільки офіційно, за документами. З Станіслава, зазвичай, був Костянтин, з Алоїза - Олександр а з Карла – Кирило.
- 36) Cichocka Z. Kolonje czeskie na Wołyniu. S. 23.
- 37) Grigoríč V. Pravoslavná církev v republice Československé.

Додаток II. Перелік деяких чеських книг з православним релігійним змістом, виданих у Чехії та у Росії у 19 та 20 століттях. У переліку не зазначені усі видання Мануїла Нємечека та низка інших видань у Росії. Мова, перш за все, йде про календарі та книги, які були видані не у Петербурзі.

- 38) Там же.
- 39) Мова йде про рукопис із восьми сторінок о. Паржізека «Moje vzpomínky na Volyň», який не датований. Наступним джерелом від того ж автора є лист від 27 серпня 1975 року, який о. Паржізек відіслав о. Яну Кржівці до Франтішкових Лазнів, будучи вже був на пенсії і мешкаючи біля своєї дочки Анни у Крирах біля Подборжан.
- 40) Věrná stráž. Tydeník Svazu Cechů z Volyně v Žatci.
- 41) Митрофорний протоієрей Антонін Заїц народився 20 жовтня 1878 року у Чеській Гульчі, де працював після від'їзду А. Ванека як священник аж до реєміграції чехів з Волині. Заснував зі своїми парафіянами з Гульчі православну церковну общину у Горжовічках біля Раковника у 1947 році. Помер у серпні 1963 року, похований на цвинтарі у Колешовицях.
- 42) Митрофорний протоієрей Антонін Паржізек народився 23 березня 1892 року у Теремному і помер 23 березня 1981 року у Крирах біля Подборжан, де і похований на місцевому цвинтарі.
- 43) Отець Йозеф Зумр працював від 1907 року у Теремному, де і помер. Зумр не приймав участь у діяльності чеської православної місії на Волині. Службу відправляв на церковнослов'янській мові, і у родині розмовляли російською мовою.
- 44) Pařízek A. Moje vzpomínky na Volyň. S. 5. Rukopis u J. Křivky ve Františkových Lázních.
- 45) Там же. С. 6.
- 46) Там же. Тут о. Паржізек пише, що у Луцьку ще перед Першою світовою війною декілька разів зустрічав дочку колишнього чеського священника Вацлава Грдлічки, яка була православною і відвідувала православний храм у Луцьку, куди приїжджала з Боратина, де вона мешкала.
- 47) Тому були певні труднощі із заведенням чеської богослужбової мови серед деяких волинських чехів, які реємігрували до Чехословаччини у 1947 році. Старше покоління звикло до церковнослов'янської мови. З іншого боку деякі волинські чехи на Стржибську та у інших місцях перейшли до Чехословацької церкви та братських общин баптистів, де служби здійснювалися на чеській мові.
- 48) Křesťanské revue. 1934. S. 288-290.
- 49) У Квасилові працював священник української національності Гервасій Лисицький, якого у 1942 році висвятили на єпископа для чехів і він прийняв ім'я Вацлав. У 1944 році виїхав за кордон і незабаром після війни помер у ФРН.
- 50) Cichocka Z. Kolonje czeskie na Wolyniu. S. 25. Мова йде про дуже малі чеські села. У Завидові більшість була баптистами а у Людгардівці католиків. Просто більшість з тисяч тих, хто записав польську національність, були римськими католиками, про яких також говорить Ціхоцька, що найкраще знають польську мову. Це пояснюється тим, що вони стикалися з польськими священниками та відвідували польські богослужби.
- 51) Канонік Йозеф Стржіж здійснив багато місійних подорожей на Волинь і відвідував чеських католиків з Волині після їх реєміграції до ЧСР. У 1952 році було у «Věrné stráží» опубліковано привітання з нагоди його золотого священницького ювілею і

висловлена подяка за місійну працю між чехами на Волині.

- 52) Cichocka Z. Kolonje czeskie na Wolyniu. S. 31.
- 53) Pařízek A. Moje vzpomínky na Volyň.
- 54) Červín V. Věrná Stráž. 11 října 1949. S. 9.
- 55) Za pravdou. 4 серпня 1927. Ч. 31. С. 1.
- 56) Věstník české pravoslavné eparchie. Brno, 1. 9. 1933. Č. 7.
- 57) Там же.
- 58) Там же. Червін як професор вищої школи міг їздити на Волинь тільки під час канікул.
- 59) Там же.
- 60) Там же.
- 61) У табличці 3. Ціхоцької поруч з баптистами та евагелістами також є гусити. На 31 сторінці сказано, що, оскільки гуситство було бойовим гаслом колоністів, яким вони хотіли отримати симпатії російської влади по всій Волині, зголосилися під час перепису населення у 1921 році у Польщі у всьому Луцькому повіті тільки вісім чехів до гуситської церкви і один у місті Рівному.
- 62) Věstník české pravoslavné církve. Roč. 1933. Č. 7.
- 63) Там же. С. 28.
- 64) Там же.
- 65) Сокольських товариств загалом було на Волині одинадцять, зокрема, у Квасиліві, Гульчі, Глинську, Мирогощі, Здолбунові, Рівному, Страклові тощо.
- 66) Věstník české pravoslavné eparchie. Roč. 1933. Č. 7.
- 67) Там же. С. 29.
- 68) Там же.
- 69) Там же.
- 70) Антонін Паржізек емігрував у 1947 році і заснував церковну общину у Подборжанах, де був священником та західночеським окружним протопресбитером (благочинним).
- 71) Za pravdou. 30. 6. 1927. Č. 26. S. 128.
- 72) Věstník české pravoslavné eparchie. Č. 7/1933. S. 38.
- 73) Деякими хорами керували чеські чителі, як Й. Влк у Дорогостаях, а деякими українці, як Бондарчук у Гульчі Чеській, який досить добре вивчив чеську мову.
- 74) Věstník české pravoslavné eparchie. Roč. 1931. Č. 17. S. 66.
- 75) Grigorič V. Pravoslavná církev v republice Československé. S. 51.
- 76) Věstník české pravoslavné eparchie. Roč. 1931. Č. 17. S. 66.
- 77) Hlas Volyně. Č. 36 z 3. 9. 1927.
- 78) Za pravdou. Č. 32. 1928. S. 126.
- 79) Там же. С. 127.
- 80) Там же. Ч. 37. С. 148.
- 81) Aleš P. Zájem vládky Gorazda o pravoslavné Čechy žijící na Volyni. Рукопис виступу під час навчань священників у Оломоуці у 1988 році. С. 5.
- 82) Там же.
- 83) Folprecht J. DČV. VS. 30. Pokračování, 27. X. 1950. S. 5.
- 84) Там же. Цей вирок закреслює його попередні оцінки та погляди інших авторів, що чехи були стриманими католиками.
- 85) Věstník české pravoslavné eparchie. Roč. IX, 1938. Č. 8. S. 34.

Чеська Волинь і дві світові війни

Перед початком Першої світової війни було найважчим становище чеського етносу на Волині у царині шкільництва та культури. Умови у господарській та релігійній областях були у значній мірі стабілізовані. Декілька десятків волинських чехів навчалися у духовних школах за рахунок так званих «чеських стипендій».

Серед православних чехів проводили свою діяльність двоє здібних місіонерів та один чеський священник на парафії у Гульчі Чеській. [1] Не було заперечень проти чеської богослужбової мови, але не було в достатній кількості богослужбових книг на чеській мові та чеських священників. [2]

Більше двох третин чехів були православними. Покращення знання російської та української мови допомагало зростанню участі чехів у церковному житті в українських парафіях, головню, у церковних хорах.

Вбивство у Сараєво, яке стало поштовхом до початку Першої світової війни, одні схвалювали а інші засуджували. Війна всією своєю вагою упала на Волинь. Господарський поступ був притлумлений, і довгих шість років Волинь перебувала у зоні військових дій.

Зразу ж з перших днів війни декого з волинських чехів мобілізували до російської армії. На прохання чеських краянських організацій 12 серпня 1914 року був створений перший самостійний підрозділ – Чеська дружина. У кінці вересня у цьому підрозділі було 704 добровольці з числа чехів, які мешкали у Росії.

При освяченні прапора Чеської дружини у Києві також був присутній чеський православний місіонер протоієрей Мануїл Немечек, який часто відвідував військовослужбовців чехословацького підрозділу разом з іншим місіонером архимандритом Савватієм.

На прохання Союзу чехословацьких спілок Чеську дружину у кінці жовтня поповнили волинські чехи, які до того воювали у лавах російської армії. У такий спосіб зміг виникнути другий полк Чеської дружини. [3]

У чеських поселеннях на Волині була проведена агітація для вступу до Чеської дружини ще до того як у кінці жовтня 1915 року відбулася окупація частини чеської Волині австро-угорською та німецькою армією. Під час великої маніфестації у Дубні, де йшла мова також про великі бойові успіхи Чеської дружини, до неї приєдналося п'ятдесят чоловіків, а у Крошні біля Житомира – двадцять добровольців. [4] Схожою була ситуація по всій Волині. До чеського підрозділу зголошувалися, передусім, члени сокольських гуртків. [5] Військовослужбовців Чеської дружини, в більшості, прикомандировували до російських підрозділів в якості розвідників, де вони добивалися досить високих успіхів. Теодор Вігнер з Чеського Малина взяв у полон чотирьох австрійських солдатів, за що отримав Георгіївську медаль четвертого ступеня. У боях біля містечка Бучач, де полонили 30 тисяч австрійських вояків, серед яких було багато чехів, його нагородили золотим хрестом св. Юрія а незабаром ще іншими двома та іншими медалями. Отримав два поранення і весною 1918 року вступив до Червоної армії. [6] В розмові з редактором північночеського часопису «Průboj» (Пробій) Вігнер повідомив, що австрійське командування виплачувало за полоненого військовослужбовця Чеської дружини 800 марок. Родина Т. Вігнера загинула у Малині під час Другої світової війни. [7]

Франтішка Оліверіуса з Квасилова, якого полонили під час розвідки австрійські вояки, розстріляли. [8] Александр Зах з Квасилова отримав поранення біля Зборова, а Йозеф

Малінський після бою під Бахмачем поїхав з легіоном до Чехословаччини, хоча більшість добровольців з числа волинських чехів повернулися назад на Волинь.

З Чеської Гульчі воювали у Чеській дружині Франтішек Кованда, Ян Новак, Вацлав Кучера, Богуміл Немец, Вацлав Плугарж, Антонін Тоушек, Еміль Чіжік, Ян Кржівка, Кудрна, Кутілек, Гурт, Еліаш, Вл. Ванек, Антонін Цільц, Віктор Цільц, Йозеф Тоушек, Метелка, Семерад, Павлічек, Франтішек Воленец, який був добре знайомий з Ярославом Гашеком, Ян Гоудек та Ян Мартінек. Ще у 1914 році попав у австрійський полон гульчанський крайн ппк. артилерії Алоїз Кованда. [9]

Після бою під Бахмачем більшість добровольців, яких називали стародружинниками, повернулися до Гульчі. Серед них був і Фр. Воленец, який лікувався у Полонному після поранення, яке він отримав під час Зборівської битви. Ян Кучера, Ян Гоудек та Ян Мартінек поїхали з легіоном до Чехословаччини. Кучера дослужився до підполковника у чехословацькій армії, Гоудек служив штабним ротмістром у охороні Граду (резиденції президента) а Ян Мартінек став капітаном артилерії. Пізніше перейшов на службу до Міністерства закордонних справ і був секретарем чехословацького консульства у Любляні. [10]

На східному фронті маніфестаційно проявило себе переконання чехів та словаків, які були призвані до австрійської армії, і при першій нагоді цілими полками здавалися у полон росіянам. На початку 1916 року у таборах полонених на території України та у інших місцях було п'ятдесят тисяч чехів та словаків. [11]

Одним з найвизначніших проявів чеського підрозділу під час Першої світової війни був бій біля Зборово 2 липня 1917 року. Полки Яна Гуса, Яна Жіжки та Їржіго з Подебрад чисельністю 3500 вояків пішли в наступ проти 12000 ворожих вояків. У бою, який тривав вісім годин, чеські полки досягли великого успіху. Цей бій, який був міфомізований у чеській воєнній історії передмюнхенської республіки а потім забутий, ніби можна забути безперечний героїзм людей. [12]

У битві під Зборовом та наступному бою під Бахмачем 10 березня 1918 року, де чехословацькі вояки воювали разом з тільки що народженою Червоною армією проти німців, був даний незаперечний доказ волі чехів та словаків домовлятися не тільки політично та дипломатично але і воєнно. [13] Після бою під Бахмачем більшість волинських чехів повернулася до своїх домів, коли з'ясувалося, що легіон вирішив їхати через Сибір, щоб воювати у Франції. Тільки одиниці стали учасниками так званого сибірського походу. [14]

У 1917 році на Волинь були переміщені чехословацькі полки, про що свідчать згадки у «Хроніці села Квасилів». Коли їх перемістили під Полонне, то чехословацькі добровольці майже щодня гостювали у Квасиліві. Чудовий оркестр Першого полку давав там концерти, грав під час хресної ходи, яку відмічали гучніше, ніж за мирного часу. [15] Квасилів та інші села потерпали від постійних реквізицій та розквартирувань війська, яке тут панувало упродовж всіх п'яти років. Після революції і під час «волі» у 1917 році повернулися з армії до Квасилова майже всі чоловіки. [16]

Після польсько-радянської війни, яка закінчилася Ризьким миром, в результаті якого Волинь була розділена на дві частини, більша з яких дісталася Польщі, Волинь дочекалася миру аж у 1921 році. Мирний період тривав вісімнадцять років, аж до 1 вересня 1939 року, коли Гітлер напав на Польщу і почалася Друга світова війна. І Друга світова війна не оминула Волинь, лише віддалила її, завдяки приєднанню цілої області до Радянського союзу 17 вересня 1939 року.

Втікачі з Чехословаччини після 15 березня 1939 року збиралися у Малих Брновицях біля Кракова. 13 серпня 1939 року чехословацька військова група почала переміщуватися з

Кракова до нового тренувального табору у Лешні біля Баранович у північно-східній частині тодішньої Польщі. Транспорт з 630 чоловіками приїхав 31 серпня до Львова і звідти попрямував на північний схід, на Волинь. «Після декількох годин подорожі вигляд місцевості раптом змінився. По обидва боки колії почали з'являтися доглянуті будинки та садки, зразково зібрані поля, які нагадували членам групи наші села. Транспорт проїжджав на Волині краєм чеських колоністів. Потяг зупинився у Здолбуніві, польські медсестри подавали у вагони бутерброди. Про зупинку потягу на наступній станції Квасилів наші краяни попередньо домовилися. Зустріч з нашими волинськими краянами була повна теплих почуттів, люди обіймалися та цілувалися. Для волинських чехів наш потяг був великою подією. Через довгий проміжок часу знову побачили чеські прапори, почули чеські пісні, з ними розмовляли люди з їх далекої батьківщини. Під вигуки «nazdar» (привіт, вітаю, будьмо) потяг знову рушив. Незабутні хвилини!» У щоденнику чехословацької групи зазначені враження від наступних етапів цієї подорожі. «Стоїмо на станції Рівне. Знову тут бачимо цілу низку облич наших людей, які нас вітали у Квасилові. Вони потім сіли до автомобіля і поїхали до Рівного, щоб ще раз нас побачити.» [17]

Після початку війни польський президент проф. Ігнацій Мосціцькі видав декрет про створення чеського та словацького легіону як частини польської армії. Видання декрету було прийнято військовими чехословацької військової групи у Лешні з великою радістю, і командир навчального табору підполковник Лудвік Свобода відповів на нього телеграмою президенту Мосціцькому 5 вересня 1939 року, у якій підкреслив необхідність боротьби за звільнення Чехословаччини та свободу Польщі. [18]

Головним завданням військової групи в ті дні було мобілізувати до чехословацького підрозділу якомога більшу кількість польських чехів та словаків. Найбільше їх було на Волині, тому 5 вересня 1939 року відіслав підполковник Свобода редакції «Krajanských listů» (Краянська газета) лист, в якому просив надрукувати додане звернення про проведення набору військовозобов'язаних чоловіків до чехословацького військового підрозділу. У зверненні говорилося: «Брати! На основі декрету президента Польської республіки від 1 вересня 1939 року, яким у Польщі дозволено організацію чехословацького легіону, закликаю вас, волинські брати, до зброї! Вступайте до нас, боріться за свободу Польщі та Чехословацької республіки! Чекаємо на вас! Батьківщина кличе! Командир табору ппк. Грознатинський.» [19]

До чехословацького військового підрозділу записалося загалом шістдесят польських чехів та словаків, серед яких були і чехи з Волині. Проте, закінчення військових дій було досить швидке. Одинадцятого вересня чехословацький легіон був перевезений з Лешні до Рівного на Волині, де мав бути доповнений більшою кількістю волинських чехів, розбудований, озброєний, після чого залучений до бойових дій. Після приїзду до Рівного вночі з 12 на 13 вересня був отриманий наказ про наступне переміщення. Оскільки залізниця була завантажена, то ппк. Свобода прийняв рішення відступити з військовим підрозділом на територію Радянського союзу, щоб не потрапити до німецького полону. Це сталося з 18 на 19 вересня 1939 року. [20]

Після падіння Польщі 17 вересня західна частина Волині стала частиною Радянського союзу. Так втратили силу наслідки Ризького договору від 1920 року, згідно з яким частина української та білоруської території дісталася Польщі.

21 вересня 1939 року весь чехословацький підрозділ був поселений у артилерійських казармах у Кам'янці Подільському. [21]

У Квасилові на Волині опинилася група чехословацьких вояків та цивільних в кількості 150 осіб під командуванням пор. Б. Неквасіла а від 4 листопада 1939 року штпабс-капітана Б.

Лішки, які від'їхали з Кракова пізніше. Їх розмістили у тринадцяти волинських локаціях: Квасиліві, Миротині, Глинську, Завидові, Рівному, Здолбунові, Дубні, Шепетівці, Радивиліві, Чеському Страклові, Чеській Гульчі, Маневичах, Луцьку та Львові. [22] Десять льотчиків спочатку перебували у Купичові. Серед цивільних було багато таких, які покинули Чехословаччину, головню, з етнічних причин. Від волинських чехів ця група отримала все потрібне, зокрема цивільний одяг та всілякі запаси. За це вони заплатили своєю працею у землеробських господарствах.

Від чехословацького посольства у Москві військова група отримала чехословацькі паспорти. 19 листопада 1939 року відіслали телеграму президенту Е. Бенешу до Лондона, у якій повідомили його про перебування чехословацьких військових груп на території Радянського союзу. Її члени виявили бажання переїхати до Франції. Тринадцять осіб висловили бажання залишитися у Радянському союзі. [23]

21 березня 1940 року група чехословацьких вояків, які тимчасово перебували на Волині, залишила Квасилів і через три дні з'єдналася у Шепетівці з групою ппк. Лудвіка Свободи. Разом з ними поїхали і 22 молодих волинських чехів та дочка православного священника Антоніна Паржізека з Теремного Гелена Паржізекова.

Двадцять два чоловіки та одна жінка, які від'їхали з квасилівською групою на схід, спочатку брали участь у бойових діях на Середньому сході та у північній Африці. Після переїзду до Великобританії у 1942 році четверо з них записалися до авіації. В якості винищувача воював Борис Земан з Глинська, який загинув, та Ян Єлінек з Миротина. Пілотом у 311 бомбардувальній ескадрильї став учитель з Гульчі Чеської Владімір Сохор. В цій же ескадрильї літав і Валентин Новак. Валентин Новак та Владімір Томаш (служив у наземних льотних службах через вади зору) на день початку Другої світової війни були студентами варшавських вишів. Вступили разом з Йозефом Коржанем, який мешкав у Варшаві, до чехословацького легіону у Польщі. У сухопутних військах на Середньому сході а потім у танковій бригаді воював Й. Коржан з Млинова, Балоун з Боратина, Худоба з Боратина, Павел Гаск з Боратина, Алоїз Говорка та Славек Говорка з Чеської Гульчі, брати Кржівшті з Глинська, колишній секретар Чеської матиці шкільної з Луцька Владімір Наємнік. Далі: Віктор Новак з Рівного, Ярослав Сикора, Владімір Томан, Ярослав Влк з Боратина, Александр Вилетел з Рівного, Їржі Заградка з Квасилова, який загинув під Дюнкерком та Свецени, який, правдоподібно, був родом з Миротина. [24]

В родинях, де не було синів, вважалося за правильне, щоб записалися дочки. Таким був випадок родини православного священника отця Антоніна Паржізека, якого самого не взяли до війська, але його дочка Гелена поїхала з квасилівською групою, де пізніше у Єрусалимі обвінчалася з д-р Енґлом, їх обвінчав православний священник.

Хоча Німеччина окупувала більшу частину польської території, було зрозуміло, що мирний період на Волині не буде тривалим.

Через неповних два роки після об'єднання обох частин Волині 22 червня 1941 року Радянський союз зазнав нападу нацистської Німеччини. Німеччина таким чином порушила діючу на той час угоду про ненапад. Через декілька місяців німецькі танкові дивізії стояли перед Москвою та Ленінградом. У складі Червоної армії на той час перебувало на дійсній військовій службідесь 1000 волинських чехів, які від самого початку війни приймали участь у боях.

Коли на основі угоди від 18 липня 1941 року між чехословацькою владою у Лондоні та Радянським союзом був сформований на кінець літа 1942 року у Бузулуці чехословацький окремий батальйон, у ньому було 75 осіб чоловічої та жіночої статі з чеської Волині. [25] У

списку, наданому Ярославом Перним, є імена рtm. Ярослава Перного та серж. Йозефа Тоушка, які приймали участь у пам'ятному бою біля Соколова і в подальшому дослужилися до полковників. [26]

Загалом у бою біля Соколова прийняли участь 52 волинських чехів, з яких 22 загинули. [27] Неповний список загиблих подав пк. у запасі Ярослав Перний: воїн Алоїз Алберт (Малин), серж. Йозеф Янчушка (Копче), Александр Гріцюк (Страклів), Владімір Голубічек (Мальована), Антонін Грдлічка (Вовковії), Антонін Яноуш (Мирогоща), Йозеф Їрковський (Вовковії), Йозеф Коржінек (Лідава), Йозеф Рейзік (Малин), Віктор Швіглік (Лідава), Владімір Моравек, Їржі Гусак (Славута), Мікулаш Дерфлер (Вовковії), Мечислав Янча (Кунів), Мікулаш Соукуп (Сібіч), Йозеф Корб (Постинь). Під час навчань помер Ян Оліч з Семигран та Еміль Моравек з Лібановки. [28]

Пізніше військовослужбовці військового підрозділу у Радянському союзі, які походили з Волині, передали Л. Свободі пам'ятний документ для президента Бенеша, в якому було висловлено бажання, щоб після закінчення війни та звільнення республіки вони змогли реемігрувати на стару батьківщину. [29] Пам'ятний документ було передано 6 липня 1943 року, під яким підписалися 209 волинських чехів. У цьому документі, окрім всього іншого, говориться про те, що це не випадково перші підрозділи чехословацького легіону у Росії виникли на Волині і що великим бажанням чехів, які мешкають на Волині, є повернення на рідну землю, звідки їх предки походили. Ми завжди були добрими громадянами Радянського союзу, але нашою домівкою є Чехословаччина. Цими словами закінчується пам'ятний документ, до якого був доданий неповний перелік міст та сіл на Волині, де мешкають чехи та поіменний перелік тих, хто підписався під ним або був ознайомлений з його змістом та погодився з його формулюваннями.

Через два тижні після нападу німців на Волинь, 6 липня 1941 року, почав на Волині організовуватися рух опору, який пізніше отримав назву «Blaník» (*Бланік – це вершина у чехословацьких Татрах – прим. перекладача*). Впродовж липня утворилася перша група організаторів руху опору, до складу якої входили: вчитель Йозеф Рейзек з Московщини, Владімір Кноп, Йозеф Лішка та Дімітрій Сомол з Мирогощі. У серпні до цієї групи приєднався втікач з Чехословаччини Їржі Лізалек, колишній офіцер чехословацької армії, який не встиг виїхати вглиб Радянського союзу, залишившись на Волині. Разом з ним до підпільної діяльності приєдналася його дружина Людмила.

Вже у липні 1941 року було напрацьована десять завдань для нелегальної роботи у чеських поселеннях. Ці десять завдань, які перераховані у інформації по нелегальну організацію опору «Blaník» на Волині, досить швидко поширилися у вигляді копій і допомогли у посиленні національної свідомості на стільки, що чехи повністю ізолювалися від акцій українських націоналістів та всіляких інших озброєних формувань. [30]

Керівництво «Blaníku» концентрувало свою увагу на тому, щоб підтримувати віру у перемогу нашої справи та підсилювати національну свідомість чехів. Першим завданням було знайти радіоприймач, оскільки німці всі радіоприймачі конфіскували, отримавши їх перелік у поштових органах. Тим не менше вдалося знайти один радіоприймач у Мирогощі, наступний у Франкові, яким опікувався Вацлав Шірец, що було неоцінимим для організації, оскільки пізніше він став головним джерелом інформації для нелегального часопису «Hlasatel» (*Проповідник або той, хто повідомляє новини – прим. перекладача*). Часопис почав видавати Йозеф Рейзек у вересні 1943 року. Йозеф Рейзек закінчив вільну політичну школу у Празі, працював редактором «Krajaňských listů». Коли до керівництва організації «Blaníka» у вересні 1941 року залучили Еміла Цілца з Чеської Гульчі, там знайшовся інший радіоприймач, яким опікувалися Ян Говорка, Ян Кржівка, Еміль Цілц, Йозеф Воленец та Еміль Сагулка, члени групи

місцевої організації опору. На початку 1943 року співпрацювали з «Blaníkom» більше сорока поселень у смузі від Рівного до Дубна. [31]

13 липня 1943 року була скликана нарада найактивніших представників з цієї всієї області у селі Московщина, де було ухвалено змінений наступний план діяльності організації. На цій нараді були присутні 13 представників. [32]

На чолі організації було поставлено Владіміра Кнопа, а його заступником став Йозеф Рейзек. На нараді затвердили раніше напрацьовану програму та статут, домовилися про зв'язок та видання нелегального часопису, який за пропозицією Йозефа Рейзека назвали «Hlasatel». Були організовані відділи та округи.

Керівником відділу пропаганди та новин став Йозеф Рейзек з Московщини, який водночас був редактором «Hlasatele», а його помічником став Вацлав Шірц, який постачав новини, отримані від закордонних радіостанцій.

Керівником військового відділу став Їржі Лізалек, який на той час мешкав у Козині, медичного – Дімітрій Сомол та технічного – Еміль Цілц, безпекового – Антонін Бочек з Боцянівки та керівником фінансового відділу та відділу постачання – Мікулаш Кгол зі Здолбунова.

Командиром першого округу став Еміль Цілц, другого – Мікулаш Пруша з Страклова а третього – Йозеф Рейзек.

Редактор Рейзек змушений був кілька разів переселятися з одного села у інше село, щоб не бути зрадженим. Через постійну небезпеку та труднощі, які виникали при транспортуванні часопису то такої розлогії території, був організований для східної частини свій інформаційний вузол, де «Hlasatel» писала Лудміла Лізалкова, яка у той час зі своїм чоловіком уже мешкала у Чеській Гульчі, і їй допомагав Ян Кржівка. У такий спосіб нелегальний часопис «Hlasatel» доправлявся в усі чеські села. Він доносив не тільки правдиві відомості з фронту, про закордонний місцевий рух опору але і необхідні організаційні завдання для роботи з чеською меншиною та підготовку її до збройного виступу. [33]

Аналогічну діяльність з «Blaníkom» розвинула інша організація опору «Aktiv» (Збори) у Купичові. У Купичові виник відділ самооборони, керівником якого був Богуслав Ледвіна. [34]

Нелегальну діяльність розвинули чехи також у околицях Горохова. Інша підпільна організація працювала у Шклині та Вільгельмовці, яка спробувала встановити зв'язки з іншими чеськими поселеннями через сімнадцятирічного Вацлава Гиблера та на рік старшого Йозефа Киселки. Обоє заарештували, мучили у Горохівському гестапо, але вони нікого не видали. Під час ув'язнення Киселці вдалося передати батькам записку: «Дорогі батьки, моя мила сестричко! У мене вже немає жодної надії на життя, нехай Бог буде з вами. Що тільки ми не витерпіли при допитах ... але не зрадили нічого. Не турбуйтеся за нас! Таких як ми тут тисячі і за кожного тисячі постануть. Ви будьте обережні і знищіть все. Пробачте, якщо я вас засмутив, нехай мене там всі простять. Розлучаюся з вами з усіма і нехай Бог буде з вами.» Без суду обоє розстріляли 17 квітня 1943 року. [35]

Вже весною 1943 року німці заживо спалили сорок чоловіків з поселення Святе, між якими було і четверо чехів. У Михні-Сергіївці, яку німці частково спалили, загинуло 14 листопада 1943 року дев'ятнадцять чехів і дванадцять українців.

Ще одне спалення одного з найуспішніших чеських сіл на Волині, Чеського Малина, відбулося 13 липня 1943 року. Німці там убили та спалили 374 чехів, з яких 104 чоловіків, 161 жінку, 64 дітей чоловічої статі до 14 років, 40 дівчаток до 14 років та 26 поляків. Серед спалених також було 4 чехи з інших сіл. В Українському Малині убили 132 мешканців. [36] *(Історик Ярослав Антонюк, досліджуючи архіви НКВС, дає на «Радіо Свобода» від 28 січня 2019*

інформацію, що загальна кількість жертв у обох Малинах може становити 874 особи, – прим. перекладача).

Знищення Чеського Малина відбулося через місяць після наради керівних працівників у Московщині, які представляли окремі нелегальні групи «Blaník» у чеських селах. Знищення Малина дало підйом ще більшої інтенсивності та швидкому озброєнню чеських сіл. Досить добре була організована самооборона в Гульчі, Миротині, Заліссі, Озірку, Борщівці, Ульбарові, де знайшли ще один радіоприймач, та у Новинах Чеських.

Коли ж на початку 1944 року Волинь звільнили Червона армія, то не було потрібно оголошувати мобілізацію для волинських чехів, які за короткий проміжок часу вступили до чехословацьких підрозділів у Радянському союзі у такій кількості, що перевионали всякі прогнози. 12 тисяч чоловіків та жінок вступило до чехословацьких закордонних підрозділів у СРСР. *(За останньою інформацією, яку подає група авторів з числа нащадків волинських чехів у брошурі «Повернення волинських чехів», добровільно записалася у Рівному до чехословацьких підрозділів 11541 особа, з яких було призвано 10615 чоловіків та 422 жінки, – прим. перекладача).* Командир Першої чехословацької бригади Лудвік Свобода про це написав у своїй книзі «Від Бузулука до Праги» наступне: «Якщо до 18 березня 1944 року Перша чехословацька бригада нараховувала 1839 військовослужбовців, то через декілька днів пізніше кількість вояків уже сягала 4010 осіб. Щоденна газета бригади відмічала і у наступних днях численні збільшення: 26.03.1944 – 5326 вояків. У призивній комісії було достатньо роботи, щоб справитися з таким напливом. Приходили цілими родинами. Часто члени призивної комісії змушені були довго відмовляти декого з багаточисленних родин, щоб повернувся додому і дбав про своє господарство до закінчення війни. Таким був патріотичний порив волинських чехів. З 45000 їх поступово прийшли на призивні пункти 12000, серед яких було 600 жінок. Всі хотіли стати учасниками визволення своєї старої батьківщини.» [37]

Волинська чешка Вера Мартінкова призивній комісії заявила: «Якщо у нашій родині немає чоловіків, то мусите взяти дівчат. Хтось з родини повинен воювати!» [38]

Масовий вступ волинських чехів до чехословацьких підрозділів став передумовою для створення Першого чехословацького армійського корпусу в СРСР, організація якого була дозволена 10 квітня 1944 року. Волинські чехи там становили більше половини. [39] Вони становили головне ядро Третьої чехословацької бригади, але ними доповнили і Першу неповну бригаду, яка мала у своєму складі лише 1839 військовослужбовців, де доповнили Перший та Другий батальйони та сформували Третій батальйон. Доповнили також танкову бригаду, де збільшили вдвічі кількість вояків, та Другу повітрянодесантну бригаду. [40] З повітрянодесантною бригадою 240 з них прийняло участь у Словацькому народному повстанні, де багато з них загинуло. Більшість у Другій повітрянодесантній бригаді становили словаки. У спільних боях кров'ю було підтверджено дружбу чехів та словаків. Менша кількість чехів з Волині була у Першій чехословацькій змішаній льотній дивізії у Радянському союзі. [41]

Чеська меншина на Волині частково була інформована про існування чехословацького військового підрозділу у СРСР завдяки нелегальній організації «Blaník» та його друкованого органу «Hlasatel». Інколи до просвітницьких акцій долучалися і місцеві православні священники. [42] Серед них був і священник Антонін Паржізек, який теж прийшов на призивну дільницю, щоб стати вояком чехословацького військового підрозділу, але був посланий назад, щоб далі працювати за покликанням. Направляв далі своїх парафіян та віруючих інших православних парафій, щоб добре виконували свої робочі повинності, допомагаючи у забезпеченні всіх потреб воюючих підрозділів. За цю свою діяльність був нагороджений радянською медаллю «За героїчну працю у Великій вітчизняній війні». [43] Часопис «Hlasatel»

має значні заслуги в тому, що вступ волинських чехів до чехословацької закордонної армії у СРСР був такий масовий та маніфестаційний у супроводі багатьох оркестрів, і ще в боях на Словаччині чеська Волинь була важливим тиловим постачальником для Першого чехословацького армійського корпусу. [44]

Згідно з далеко неповними даними чеська Волинь подарувала нашому військовому підрозділу у Радянському союзі 800 коней, більше 400 туш яловичини та свинини, 250 возів та 20 бричок з упряжками, біля 250 тонн борошна та іншого зерна. Крім того, було передано чехословацькому підрозділу 30 друкарських машинок, духових інструментів для двох сорокачленних оркестрів, більше 500 чеських книг. [45]

На заклик одного з 39 з тих, хто залишився у живих, мешканців спаленого Чеського Малина вояка Мишака було організовано збирання фінансових засобів на колону танків та самохідних гармат. Тільки серед чеського цивільного населення на Волині було зібрано 750000 карбованців. До прикладу, Софіївка зібрала 75000 карбованців, Чеська Гульча – 65000 карбованців, Новокраїв – 55000 карбованців. [46]

Дукельська операція була нашвидку організована радянським командуванням, щоб надати допомогу Словацькому народному повстанню, яке вибухнуло 28 серпня 1944 року. Перш ніж його геройські вояки з повстанських теренів навколо Банської Бистриці були загнані в гори, їм надавали допомогу повітряним шляхом. На летовищі Три Дуби приземлялися літаки зі зброєю і туди ж переправили повітряним шляхом Другу повітрянодесантну бригаду у кількості 1739 вояків. Не всі транспортні літаки долетіли до місця призначення. Чотири з них з 52 особами на борту зазнали аварії, і у їх уламках загинуло біля 20 волинських чехів. [47] Винищувальний полк під командуванням генерала Файтла з летовища Золне біля Трьох Дубів досить успішно воював на боці словацьких повстанців.

Після відступу у гори у жорстоких боях поруч з чоловіками героїчно воювали і жінки з повітрянодесантної бригади. Дві молоді волинські чешки Лудміла Студнічкова та Ванда Біневська в горах виконували функції радисток, медсестер, розвідниць та кухарок. Начальник штабу винищувачів Рейтар також пішов у гори.

Найбільший героїзм, заплачений також найбільшими жертвами, проявили волинські піхотинці, танкісти та артилеристи в боях на Дуклянському перевалі. З обох боків загалом воювало десь до пів мільйона вояків, використовувалася велика кількість зброї, бойової техніки та бойових матеріалів. [49]

У боях на Дуклі радянські та чехословацькі вояки проявили незабутній героїзм, відвагу та гідність. Як зазначив на урочистостях до 40-річчя операції у 1984 році тодішній міністр національної оборони Мартін Дзур «з глибокою пошаною схиляємося перед пам'яттю 21000 радянських та 844 військовослужбовців Першого чехословацького армійського корпусу, які віддали на Дуклі своє життя.» [50] Я. Вацулік, який взяв цей вираз з «*Rudého práva*» (Червоне право – газета комуністичної партії Чехословаччини), відмічає, що найновіші дані свідчать про 1346 загиблих вояків корпусу, але це, очевидно, буде не остаточне число. Далі він пише, що було поранено 70000 червоноармійців та більше 4000 військовослужбовців Першого чехословацького армійського корпусу [51] Цей короткий висновок, – говорить далі Вацулік, – був би неповний, коли б не згадувалися волинські чехи, як найчисленніша складова корпусу під час Карпатсько-Дуклянської операції. Їх вклад оцінив командир корпусу генерал Л. Свобода: «Згадуючи про бої на Дуклянському перевалі, не можу не похвалити наших волинських краян. Після першого трепету новобранців вони вели себе дуже добре, воюючи нарівні зі старими досвідченими вояками.» [52]

Записи з щоденника Третього польового батальйону Першої чехословацької бригади дають відомості про впертість зустрічних боїв: у п'ятницю 15 вересня 1944 року говориться про те, що Третій польовий батальйон має великі втрати. Також Перший та Другий польові батальйони Першої бригади. Тому з'єднали всі три батальйони. З тисячі вояків Третього батальйону через два місяці залишилося лише 122, останні загинули або були поранені. Один з командирів рот згадує, що до 2 жовтня 1944 року, після трьох тижнів боїв за Дуклю з усієї його роти танкових автоматчиків залишився лише один боєздатний вояк. У батальйоні автоматчиків кількістю 360 осіб з 90% волинських чехів після вісімнадцяти днів боїв за Дуклю вибуло більше 300 вояків. Колишній начальник штабу артилерійського полку Ярослав Перни говорить, що «коли наш полк наближався до Дуклянського перевалу з півночі, то нараховував 622 вояків, на південному схилі нас було 310». [53] Полковник запасу Ярослав Перни нагороджений 34 чехословацькими та радянськими медалями та орденами, з яких є сім воєнних хрестів 1939 року. [54]

З боєм на Дуклянському перевалі пов'язане ім'я ппр. Їржіго Гроуди, який загинув під час штурму безіменної висоти біля Нижнього Комарніку, та наступних двох офіцерів, танкіста Йозефа Грегора та автоматчика Антоніна Валенти, легендарного розвідника. Тижневик Союзу чехів з Волині написав про них 9 грудня 1949 року на с. 5: «Три незабутні імена, три герої. Волинські чехи зі Здолбунова, Мирогощі та Московщини, будьте гордими, що ці хлопці вирости у ваших поселеннях.»

До Першого армійського корпусу у СРСР перед боями за Дуклю із західного фронту повернулася дочка Антоніна Паржізека. 29 січня 1945 року загинув її чоловік, командир Третього батальйону капітан Енґл біля Важця перед Ліптовським Мікулашем. У книзі Лудвіка Свободи «Від Бузулука до Праги» про це є коротка згадка на с. 345: «Третій батальйон досить добре розпочав, але щільним вогнем атаку було відбито. Штурм не вдався і Важець не взяли. При виконанні бойового завдання загинув командир атакуючого батальйону капітан Енґл.»

Від 3 березня 1945 року розпочалися важкі бої за Ліптовський Мікулаш, які у своїй книзі «Волинські чехи у антифашистській боротьбі» описує Ярослав Вацулік. Діловод Ярослав Соліл з Мощаниці біля Острога на Волині загинув у бою поблизу Бобровця, північніше Ліптовського Мікулаша. Підпоручик Антонін Валента загинув біля Святого Яна під час підготовки до атаки корпусу, коли добровільно зголосився піти у розвідку із завданням з'ясувати позиції ворога. Полегшив групі розвідку, взявши декілька полонених, але сам загинув. Біля Ліптовського Мікулаша вісімнадцятирічний підпоручик Богуслав Світек, нагороджений трьома чехословацькими військовими хрестами від 1939 року та двома медалями «За хоробрість перед ворогом», поклав своє життя, щоб зберегти свій взвод. Стрілець протитанкової гармати ротмістр Мікулаш Червяк, носій трьох чехословацьких військових хрестів від 1939 року, знищив біля Ліптовського Мікулаша два німецькі танки. В боях за Ліптовський Мікулаш корпус мав другі найбільші втрати. Самі волинські чехи характеризували бої за Ліптовський Мікулаш як «Мала Дукля». [55]

У танковій бригаді, яка після боїв на Дуклі перемістилася до Польщі а звідти зі змішаною чехословацькою льотною дивізією атакувала у напрямку на Моравську Остраву, знову ж таки була волинська молодь, яка прославилася своїм героїзмом, де в якості стрільця-радиста штурмовика Іл-2 воював і автор цієї публікації Ян Кржівка.

Сержант Вацлав Коварж з Новокраєва біля Рівного був водієм танку Героя Радянського союзу Штепана Вайди і його вважали як надзвичайно поважаного, умілого та ініціативного танкіста. Відзначився і командир танку сержант Їржі Цілц з Гульчі Чеської, який сміливою атакою знищив сильне вороже протитанкове укріплення. Після переможного бою був

підступно застрелений. Посмертно був нагороджений двома чехословацькими військовими хрестами від 1939 року. Підпоручик Йозеф Ґреґор з Мирогощі-Завалля біля Дубна був нагороджений трьома хрестами від 1939 року та радянським орденом Червоного прапора. Як командир танку 30 квітня 1945 року воював у перших рядах чехословацьких танкових підрозділів на вулицях Моравської Острави. У вуличних боях знищив декілька німецьких танків. Загинув прямо перед міською управою, коли перед цим, ризикуючи життям, врятував весь екіпаж танку, який горів. Його підступно застрелив член німецького фолькштурму. Ротний Йозеф Царбох з Мощаниці біля Острога, носій чехословацького військового хреста від 1939 року та чехословацької медалі «За хоробрість перед ворогом», добровільно погодився проїхати через ворожий загороджувальний вогонь, і через те, що командир його танку боязко вискочив з машини, на повній швидкості приїхав на допомогу командирів взводу підпоручику Емілу Цілцу, який сам переслідував відступаючих нацистів. [56]

Наймолодшим офіцером серед танкістів був Їржі Поразік, син словака, який як військовополонений одружився у Гульчі і не повернувся на Словаччину після завершення Першої світової війни. Цей достойний танкіст був нагороджений радянською медаллю «За відвагу», чехословацьким військовим хрестом від 1939 року та чехословацькою медаллю «За хоробрість перед ворогом».

З Чеської Гульчі походив і надпоручик Йозеф Тоушек, який був учасником пам'ятного бою під Соколовом. Він командував танковою ротою і був нагороджений радянським орденом «Червоного прапора», трьома чехословацькими військовими хрестами від 1939 року, чехословацькою медаллю «За хоробрість перед ворогом» та радянською медаллю «За відвагу». Героями боїв за Сілезію була і низка інших, наприклад загиблі танкісти з Гульчі Чеської ротний Пługарж, ротний Цілц, ротний Їржі Цілц та ротний Станіслав Тоушек чи ротний Владімір Форжт, який загинув біля Болатіц на Глuchінську. [57] Молодецький запал волинських танкістів та танкових автоматників, які були ядром танкових підрозділів, вносив у бригаду високий бойовий дух. Своїми героїськими вчинками дивували чехословацькі танкісти у боях за Ясло, Велке Петровіце, Опаву, Велкоу Полом та Остраву і радянських спеціалістів. [58]

Танкісти взводу підпоручика Еміла Цілца з Гульчі Чеської, в подальшому наймолодшого післявоєнного генерала ЧНА та командувача Оломоуцького військового округу, успішно воював у Краваржі на Глuchінську, де після важких боїв переправився через річку Опаву. Сам підпоручик Еміл Цілц знешкодив протитанкову оборону біля Страговіц в окресі (районі) Глuchін. [59]

Заступником командира Другого танкового батальйону був поручик Лізалек, який разом з Емілом Цілцем займали керівні посади в нелегальній організації «Blaník» на Волині. Лізалек вступив до чехословацького військового підрозділу у СРСР разом з усіма добровольцями з Гульчі Чеської і зі своєю дружиною Лудмілою. У 1944 році вони нелегально мешкали в родині В. Гоудка у Гульчі. В день загибелі Лізалка у нього народився син.

6 квітня 1945 року, коли на розташування танкової бригади падали десятки, а то і сотні снарядів, поручик Лізалек отримав уламкове поранення голови, від якого помер. [60] Похоронили Їржіго Лізалка 7 квітня 1945 року. В той же день відбувся похорон Героя Радянського союзу Штепана Вайди. На похороні виступив командир танкової бригади майор Владімір Янко, політичний офіцер бригади Ченек Грушка та його товариш та однополчанин Еміл Цілц, який у кінці свого виступу сказав: «Лізалку та Вайдо! Від імені всіх танкістів заявляю, що помстимося за вашу смерть.» [61]

Через декілька днів підпоручик Еміл Цілц познайомив вояків танкової бригади з листом своєї матері з Гульчі: «На Волині є сотні нещасних матерів, які втратили своїх синів. Скажи

хлопцям з Волині, нехай немилосердно відплачують за загублені людські життя своїх друзів. Поспішайте на допомогу нашому дорогому чеському люду, щоб якнайшвидше позбавити його від новоявлених хрестоносців.» [62]

Дорога Першого чехословацького армійського корпусу закінчилася 17 травня у святковій Празі. Про ці дні записав до свого щоденника один з волинських вояків, Йозеф Жідліцький: «День, про який ніколи не забуду. Швидким кроком маршируємо до Праги. На вулицях нас вітають тисячі людей... Я щасливий! День, який снився на чужині, став дійсністю. Я дома, у звільненій батьківщині!»[63]

Однак, свобода не була без жертв. На хресній ході у Стадніцях на Устецьку, де волинські чехи отримали в руки землю, яку колись за переказами обробляв Пржемысл Орач, підпоручик Йозеф В. Рейзек сказав: «Тисячі наших волинських хлопців загинули, тисячі були покалічені, а на Волині залишилися тисячі сиріт.» [64] Аж до рееміграції волинських чехів на стару батьківщину у 1947 році ці сироти проживали зі своїми матерями у чеських селах, які побудували їх батьки та діди своїми мозолястими руками. Раділи, що поїдуть на нову батьківщину, хоча там не могли зустрітися з тими, хто спить вічним сном на Дуклянському цвинтарі і багатьох інших місцях, куди привела їх бойова дорога військовослужбовця Першого армійського корпусу. Всіх стосується подяка та любов тих, хто залишився. Подякувати треба нещасним інвалідам війни, з них ще дехто живе між нами. Тут не можу не згадати героїв Дукли та керівника церковного хору православної церкви у Літомержицях Бржетіслава Кучеру. Його пригоди описали два волинські письменники Йозеф В. Рейзек та Вацлав Шірц у 1947 році у Збірнику спогадів учасників Карпатсько-Дуклянської операції на с. 109. Воєнний інвалід Бржетіслав Кучера у Пократіцях біля Літомержиць. Ходить на протезах з паличкою. Одна нога ампутована над коліном, а друга ще вище. Мешкає «дома» з щомісячної пенсії 1050 КЧС. З проблемами готує їсти. Варить обід для себе та дружини, яка працює. Залишилися лише самі двоє, син виріс, одружився, має власне житло. Б. Кучера був важко поранений біля Вишнього Комарніка на Словаччині, коли виносив пораненого розвідника від німецьких окопів.... Величезний стовп диму з'явився високо над деревами, і під його темною сірію поверхнею впали на землю два молодих тіла. Сержант був мертвий, а Бржетька валявся у калюжі крові – без ніг. [65]

Закінчення

Волинські чехи воювали у німецько-польській війні у вересні 1939 року, пізніше біля Тобруку, в якості льотчиків у Великобританії від 1942 року, у танковій бригаді біля Дюнкерку. Переможними фанфарами на вершині італійської гори Монте Кассіно волинський чех Вацлав Грнцірж відзначив її здобуття польськими вояками у 1944 році. Воювали разом з радянськими партизанами, у Радянській армії та у Першому чехословацькому армійському корпусі у СРСР. Дехто був учасником Словацького народного повстання. З чоловіками воювали зі зброєю у руках і волинські жінки. Часом до війська вступали молоді члени родин, інколи цілі родини. Дехто з жінок дослужився до офіцерських звань і були відзначені чехословацькими, радянськими та польськими орденами та медалями. [66]

Понад 180 волинських чехів дослужилися до офіцерських звань, 3 генерали (Валіш, Тоушек, Цілц) та шістдесят ротмістрів. Загалом 420 волинських краян були нагороджені Чехословацьким військовим хрестом від 1939 року, 27 осіб – двома, 4 особи – трьома, 2 особи – чотирма і одна особа – сімома. [67] 58 чехів з Волині отримали чехословацьку медаль «За хоробрість перед ворогом», 156 чехословацьку медаль «За заслугу» і 90 радянськими

орденами та медалями. Багато було нагороджено англійськими та польськими орденами, в тому числі «Віртуті мілітарі». [68]

Активний вклад волинських чехів у звільнення Чехословаччини наповнив змістом кінцеву мету нелегальної організації на Волині «Blaník», тобто «щоб наша меншина мала незаплямовану репутацію в історії нашого народу». [69]

Залучення волинських чехів, які у своїй переважній більшості були православними, до руху опору в роки Першої світової війни та, передусім, в роки Другої світової війни свідчить про те, що не здійснилися побоювання тих, хто бачив у прихильності чехів до православ'я занепад усього чеського етносу на Волині.

Всестороння допомога втікачам, які прибували на Волинь з окупованої батьківщини, чехам та словакам і тим, хто прибував з етнічних причин, та визначна матеріальна допомога чехословацькому військовому підрозділу у СРСР перевертає точку зору журналіста-втікача Р. Копецького, який у своїй публікації, яка вийшла у Роттердамі у 1958 році, стверджує, що «Волинь, хоча була у найкращій матеріальній ситуації і якраз найкраще забезпечена, навіть не проявила ініціативу у русі опору». [70] На ці односторонні твердження опирався Й. Кржен, який у своїй праці від 1969 року, між іншим, написав, «що волинська колонія була серед чехословацьких крайанських колоній винятком». Можемо до цього лише зазначити, що це був виняток гідний наслідування.

Першим досить переконливим кроком була відмова чехословацького почесного консула у Квасиліві Владіміра Сваровського, передати державні документи німецькому консулу у Польщі після окупації Чехословаччини Гітлером у 1939 році. Він їх передав польській воєводській владі. [71]

У травні 1939 року представники волинських чехів послали телеграму чехословацькій колонії у Франції, в якій приєдналися до чехословацького закордонного руху опору: «Чехи, які мешкають на Волині, ... приєднуються до кожної акції за звільнення чехів та словаків з німецького ярма». [72] У програмній передовиці від 7 липня 1939 року «Krajanské listy» написали: «Природньо, що крайанські друковані видання у Польщі, так само як і у Франції і Америці, стають членами узгоджених акцій національної боротьби». [73]

Крайанські чеські друковані видання з виховної та політичної точки зору виконали великий обсяг роботи серед чехів на Волині. Є незаперечним фактом, – приписав власною рукою до повідомлення про чеську нелегальну організацію «Blaník» на Волині Йозеф Фойтік, – що політичний рух опору почався на Волині зразу ж після 15 березня 1939 року. Цю реальність вже офіційно визнали у ЧСР. Доказом є сторінки часопису «Krajanské listy», які в той час перші підняли голос протесту проти окупації Чехословаччини і тлумачили позицію чеської Волині як людям на батьківщині (2500 примірників, які посилалися до Протекторату) так і за кордоном. «Blaník» був достойним продовженням тієї політичної боротьби у іншій формі. Волинські вояки вже від самого початку війни воювали на всіх місцях боїв, де воювало чеське військо проти ворога. На Волині проводилися грошові збірки. Це все є доказом, – написав Й. Фойтік далі, – прояву національних почуттів волинськими чехами. [74] Далі Фойтік говорить, що Ростіслав Главачек з Ульбарова міг би розповісти про те, як працювало в Ульбарові Товариство молоді, з скількох членів складалося. На с. 6 згаданого повідомлення дописав, що мав у 1939 році зв'язок з д-р Яном Ауерганом та керівником Тимлем у Протектораті. [75]

Поряд з крайанськими друкованими виданнями відіграли свою роль на Волині три молодіжні товариства, які згадує у своїй праці «Volyňští Češi v protifašistickém zápase» (Волинські чехи у антифашистській боротьбі) на с. 14 Я. Вацулік. З офіційно не підтверджених джерел працювали на Волині три молодіжні організації, які виникли на конфесійних засадах.

Чехословацькими та польськими клерикальними колами інтенсивно підтримувалася, зокрема, діяльність Спілки католицької молоді, яка розвинула свою діяльність під патронатом польського католицького молодіжного союзу від 1926 року, і мала 500 членів у 24 місцевих групах. Спілка щорічно проводила свої з'їзди, які мали демонструвати силу католицького елемента серед волинських чехів. Більш важливе значення мала його увага до любительських театрів та організація спілчанських бібліотек. [76] Менш чисельною була спілка чехословацької євангелістської молоді, філії якої проводили, між іншим, академії, з'їзди, змагання та курси. [77]

Аж у 1935 році виникла Спілка чехословацької молоді при Чеській матиці шкільній у Луцьку, яка офіційно мала неконфесійний характер, хоча насправді об'єднувала у своїх рядах молодь православного віросповідання. Опиралися на додаток до «Hlasu Volyně» «Zornice» і її діяльність була зосереджена на організації співочих та театральних гуртків. Видавався свій бюлетень «Naše snahy» (Наші наміри або намагання), який поширював організаційні новини та вказівки. Інструктором Спілки чехословацької молоді був Й. Мойдл і у її рядах було 3000 членів. [78] Мюнхенські події, – говорить далі Вацулік, – вели до зближення православної та католицької молоді на Волині, але спільний з'їзд, який почали готувати після окупації ЧСР, вже не відбувся. [79]

Ще більшого зближення та об'єднання всієї чеської молоді на Волині відбулося у часи, коли спонтанно з гордістю вона вступала до Першої чехословацької бригади у Радянському союзі та разом воювала проти німецьких фашистів. У цьому немилосердному бою якраз волинська молодь зазнала найбільших втрат та проявила найбільший героїзм. Цвіт волинської молоді був знекровлений у Карпатсько-Дуклянській операції та Моравській Брамі.

Колишні військовослужбовці чехословацьких та радянських підрозділів стали православними священниками. Це: Йозеф Фойтік, Йозеф Поснер, Вацлав Шіmek, Ян Кржівка, Еміль Добри, Владімір Яхнюк, Евжен Петржічек, Йозеф Віх та Фердінанд Сук. На Волині виконували свою духовну та громадську роботу чеські священники Антонін Паржізек, Владімір Зах, Антонін Заїц. Владімір Качер, Йозеф Влк та Міхал Зумр. З молодшого покоління волинських чехів у Чехословаччині стали священниками Ярослав Шуварський, Їржі Томашек, Мірослав Луцький, Владімір Хохолоуш, Анатоль Вилетял, Штепан Блажек, Й. Конашек, Евжен Чіжевський. Ще декілька випускників духовних шкіл не прийняли посвячення у священники.

Посилання

- 1) Протоієрей Мануїл Немецек, архімандрит Савватій та священник Алексей Ванек.
- 2) З трьох чеських парафій залишилася одна у Чеській Гульчі.
- 3) Vaculík J. Volynští Češi v protifašistickém zápase. Praha, 1987. S. 7. Антиавстрійським рухом опору російських чехів та словаків керував до 1917 року Союз чехословацьких спілок у Росії як загальна організація всіх чеських та словацьких організацій у царській Росії. У Другому з'їзді Союзу, який відбувся 12-14 квітня 1916 року у Києві, прийняли участь також делегати чеських спілок з Квасилова, Здолбунова, Окілку, Гульчі та Семидуб на Волині. До найважливіших постанов з'їзду слід віднести запровадження так званого народного податку, призначеного для фінансування антиавстрійського руху опору.
- 4) Там же.
- 5) У Квасиліві зголосилося 18 чоловіків з 30, які проходили вишкіл.
Velenský J. Kronika obce Kvasilova. S. 13.

- 6) Severočeský deník Pruboj. 28. 10. 1967. S. 4.
- 7) Там же.
- 8) Velenský J. Kronika obce Kvasilova. S. 34.
- 9) Martínek J. Kronika České Hulče. S. 26.
- 10) Там же.
- 11) Hotmar J. Tenkrát u Zborova a Bachmače. Rudé právo. 27. 10. 1988. C. 6.
- 12) Там же.
- 13) Там же.
- 14) Hlaváček R. Volyňští Češi, ... nikdo není zapomenut. 1988. S. 17-26.
- 15) Velenský J. Kronika obce Kvasilova. S. 25.
- 16) Там же.
- 17) Svoboda L. Cestami života I. Praha, 1971. S. 359.
- 18) Там же. C. 378.
- 19) Там же. C. 380. Лудвік Свобода пише, що вперше скористався псевдонімом, щоб охоронити свою родину дома.
- 20) Vaculík J. Volyňští Češi v protifašistickém zápase. S. 19.
- 21) Там же.
- 22) Там же.
- 23) Там же.
- 24) З огляду, який склав Валентин Новак 10. 01. 1988 у Жатці (є у власності автора). З наведеного огляду впливає, що у русі опору прийняли участь прихильники всіх релігійних напрямків на Волині. Євангелісти з Боратина, баптисти з Миротина і Завидова, так само як і православні з Квасилова, Гульчі, Рівного, Глинська та Теремного.
- 25) Перелік, викладений Я. Перним, має автор.
- 26) Дослужилися до звання полковника чехословацької армії за свідченням Ярослава Перного двадцять чехів з Волині. Еміль Цілец з Чеської Гульчі дослужився до генерала чехословацької армії. Загинув у авіаційній катастрофі, будучи командувачем Оломоуцького військового округу. Це був наймолодший генерал Чехословацької народної армії.
- 27) Vaculík J. Volyňští Češi v protifašistickém zápase. S. 36.
- 28) Перелік, опублікований Я. Перним, є власністю автора.
- 29) Копії пам'ятного списку має автор.
- 30) Інформація про чеську організацію опору «Blaník» на Волині 1941-1944 роки. Копії справ має автор, який був членом «Blaníka» від 1941 року.
- 31) Там же. C. 7.
- 32) Там же.
- 33) Там же. C. 10-11.
- 34) Vaculík J. Volyňští Češi v protifašistickém zápase. S. 32.
- 35) Там же.
- 36) Martinovský J. A. Kronika Českého Malína. S. 75. Вацулік цитує у VČvPZ на с. 33 зауваж. 23 рукопису Вацлава Шірця і пише, що з 11 по 12 липня 1943 року у Чеському Малині зупинялися партизани Сидора Ковпака, отримавши там запаси борошна, поміняли частину коней, і місцеві ремісники полагодили їм вози та зброю.
- 37) Svoboda L. Z Buzuluku do Prahy. C. 236.
- 38) Perný J. My z Volyně. Náš velitel. Praha, 1971. S. 56.

- 39) Vaculík J. Volyňští Češi v protifašistickém zápase. S. 3.
Лудвік Свобода у своїй книзі «Z Buzuluku do Prahy» пише, що на 18.03.1944 1 бригада мала у своєму складі 1839 вояків. На той час волинські чехи становили три чверті чисельності чехословацького військового підрозділу у СРСР.
- 40) Там же. С. 39.
- 41) Автор був стрільцем на штурмовику ІЛ-2 і літав з словацьким льотчиком надпоручиком Й. Гурським, який перелетів зі Словаччини до СРСР.
- 42) Vaculík J. Volyňští Češi v protifašistickém zápase. S. 39.
- 43) Архів А. Паржізека, який той передав автору Яну Кржівкові.
- 44) Інформація про чеську організацію опору «Blaník» на Волині 1941-1944. С. 10-11.
- 45) Kozák J. Volyňští Čechové v boji. S. 2.
- 46) Vaculík J. Volyňští Češi v protifašistickém zápase. S. 42. Цитовано за Військовим історичним архівом. Прага. Фонд СРСР.
- 47) Širc V. Nedoletěli. Цитується лист С. Бурси з Їглави від 09.05.1985. Лист є власністю В. Шірця.
- 48) Vaculík J. Volyňští Češi v protifašistickém zápase. S. 54.
- 49) Mindoš J. Sprievodca po expozici Dukelského muzea a památných místech dukelských bojov. Košice, 1979. S. 39.
- 50) Vaculík J. Volyňští Češi v protifašistickém zápase. S. 55.
- 51) Там же.
- 52) Hlas revoluce. Тижневик Союзу протифашистських борців. Ч. 10/1968. С. 6.
- 53) Vaculík J. Volyňští Češi v protifašistickém zápase. S. 50.
- 54) Там же. С. 56.
- 55) Там же. С. 55.
- 56)
- 57) Věrná stráž. Тижневик Союзу чехів з Волині. 1946. Ч. 7. С. 11.
- 58) Rohel J., Březina A. C. D. S. 61-62.
- 59) Там же.
- 60) Směr Praha. Praha, 1955. S. 394.
- 61) Širc V. Jak pomsty hrozný val. Dukla věčně živá. Sv. 5. S. 147.
- 62) Там же.
- 63) Heroldová I. Válka v lidovém podání. Český lid. Praha, 1977. S. 234-235.
- 64) Rejzek J. V. Nezradili. S. 144.
- 65) Vaculík J. Volyňští Češi v protifašistickém zápase. S. 58.
- 66) Там же.
- 67) Польським орденом «Zasłużony na polu chwały» (Virtuti militari) був нагороджений Антонін Сомол з Франтішкових Лазні, колишній вояк чехословацького закордонного підрозділу у СРСР.
- 68) Vaculík J. Volyňští Češi v protifašistickém zápase. S. 58.
- 69) Rejzek J. V. Nezradili. S. 88.
- 70) Vaculík J. Volyňští Češi v protifašistickém zápase. S. 16.
Тут Вацулік цитує Й. Кржена «Do emigrace» (Прага, 1969. С. 388-389), який став на точку зору Р. Копецького.
- 71) Там же.
- 72) Krajanské listy. 2. 1939. Č. 20. S. 3.
- 73) Там же. Ч. 27. 07. 07. 1939. С. 1.

- 74) Інформація про чеську нелегальну організацію «Blaník» на Волині 1941-1944. С. 2. На полях на с. 3 Фойтік власноручно дописав, що початок руху опору слід датувати 15. 03. 1939.
- 75) Там же.
- 76) Vaculík J. Volyňští Češi v protifašistickém zápase. S. 14.
- 77) Там же.
- 78) Помітка Й. Фойтіка на с. 2 «Інформації про нелегальну діяльність чеської організації опору «Blaník» на Волині у 1941-1944 роках».
- 79) Vaculík J. Volyňští Češi v protifašistickém zápase. С. 14.

Зв'язки між Чехією та Київською Руссю. Релігійний розвиток Закарпаття

Православ'я в Угорському королівстві тільки частково пов'язане з нашою темою. Поговоримо про монастирі, які підтримували зв'язки з Київською Руссю, та коротко про так звану Угорську Русь, тобто нинішню Закарпатську область України та частину східної Словаччини.

Між Київською Руссю та чеськими землями сполучення відбувалося, головню, двома шляхами. Північний шлях пролягав через Краківщину та Моравську Брामу. [1] Південний шлях пролягав через карпатські перевали та угорську низину. На південному шляху лежав монастир Вишеград на Дунаї, який заснував король Одржей І (1046-1060). Цей король деякий час як втікач мешкав у Києві, де і був охрещений. Великий князь Ярослав (1036-1054) віддав йому за дружину свою дочку Анастасію. Коли ж Одржей І повернувся до Угорщини, то заснував там два монастирі, один у Тігані, присвячений святому Антонію, а другий у Вишеграді, присвячений св. Андрію. До обох покликав руських монахів, які використовували слов'янську мову та візантійську літургію. [2] Вишеград лежить на Дунаї поблизу Остригому, Тігані біля Болотного озера (Балатон).

В Житіях св. Прокопа записано: «Коли він (Віт) успішно виконував обов'язки ігумена, покинув цей світ воєвода Бржетіслав. Після нього всі турботи влади перейняв на себе Спитігнев. В той час справдилося пророцтво святого отця Прокопа. Бо з провокованої дияволом старанності повстали численні зависники та змовники з отруйними надуманими промовами, намагаючись підготуватися на дворі воєводи проти ігумена Вітова та його братів пастки наклепів, доносячи до вух князя, улесливо облаштованими обмовами, всілякі наклепи. Казали, що разом зі слов'янським письмом, очевидно, забрели у сіті блуду та лицемірства, чим стали повністю розкладеними. Тому неперестанно стверджували, що цілком справедливо буде їх вигнати і поставити на їх місце ігумена та братів латинського обряду ... Тому ігумен Віт разом зі своїми братами, яких об'єднала спільна любов, пішли геть на землю угорську... Після смерті воєводи Спитігнева милістю божою керівництво воєводством відійшло до рук вірного свого слуги Вратіслава, славної пам'яті князя. Він був винятково відданий церковним богослужбам, прихилившись усім серцем до цього монастиря. Виславши послів до короля угорського з повагою, покликав назад з вигнання ігумена Віта та його братів, достойно повернувши їх до монастиря.» [3]

Згідно з Дворніком головними осередками культурних зв'язків між Чехією та Києвом були слов'янські монахи, зокрема зі сазавського монастиря. У 1057 році чеський князь вигнав сазавських монахів з їх ігуменом Вітом з монастиря і ті, як ми дізнаємося з хроніки сазавської,

знайшли прихисток в Угорщині. Досить правдоподібно, що їх там прийняв русофільський король Одржей I, вони були шість років гостями руських монахів, для яких Одржей побудував монастир у Вишеграді і які точно підтримували зв'язки з монастирями у Києві. Джерела свідчать, що цей монастир від заснування і до 1214 року оселяли руські монахи візантійського ритуалу. [4]

Підтвердженням зв'язків між сазавськими монахами та Києвом є покладання останків мучеників Бориса та Гліба, яких руська церква канонізувала у 1702 році, до одного з олтарів сазавського монастиря у 1093 році, тобто вже після розколу між східною та західною церквою. [5]

Бржетіслав II зазнав тиску з боку кіл реформаторів та ворогів слов'янської літургії, до яких відносився і декан капітули святовітської кафедри, перший чеський хронікер Космас. У 1096 році вигнав слов'янських монахів з сазавського монастиря і посадив туди монахів латинських. Слов'янські книги були знищені. Дехто з слов'янських монахів, напевно, осів у інших чеських монастирях, а інші повернулися до Києва.

Більшість з них пізніше повернулася до сазавського монастиря, однак мусили підпорядкуватися латинським ігуменам. [6]

У XII столітті православна церква у Закарпатті, та і у всіх Уграх, не зазнавала утисків, отримуючи підтримку короля. Папа Іннокентій III писав про це королю Емеріхові, витикаючи йому, що в Уграх є тільки один монастир, в той час як грецьких є багато. [7]

У пізніших століттях православна церква у Закарпатті не отримувала підтримки з боку угорських правителів. Це була бідна церква і духовенство розділяло долю кріпацтва зі своїми віруючими. Відносилися до церкви царгородської. Юрисдикцію виконував ігумен ставропігійського монастиря грушевського у Мармароші. Інколи називають три ставропігійські монастирі у Грушеві (Мармарош), Мукачеві та на заході (очевидно, Краснобродський монастир у східній Словаччині). [8] Священників висвячували представники царгородського патріархату, єпископи у Сучаві та Перемишлі. [9]

Першим єпископом, про якого ми знаємо, був Мукачівський єпископ Іоан (1491). Від XVI століття зберігся опис Пояснення до Євангелія. Ця книжка призначалася для проповідей та домашнього читання. Автором був православний священник з Мармораша, який в той час був власністю протестантських семиградських князів. Автор використовував розмовну народну мову, південномарморашську говірку. На автора Пояснень тиснуло протестантство, бо він був вихованцем кальвіністського колегіуму у Сегеті, який був відкритий у XVI столітті для руського та румунського населення Мармарошу. [10].

Єпископ Василь Тарасович прийняв у 40-х роках XVIII століття унію, очевидно, з умислом, щоб підняти духовенство та церкву. Ужгородська унія датується 1649 роком (24 квітня), але і 1646 роком. Єпископ Василь Тарасович у Еґері у 1642 році покинув католицизм і повернувся з покаянням до православ'я. [11] Запровадити унію вдалося лише у 1689 році єпископу Йозефу де Камелісу. Мукачівські уніатські єпископи були аж до 1772 року у підпорядкуванні латинського єпископа в Еґері.

Твердим противником унії та єпископа де Цамеліса був Міхал Росвіговський (1639 – 1710), священник, якого двічі заковували ланцюгами і мучили в ув'язненні за свою вірність православ'ю. Захищаючи православ'я, написав декілька праць, з яких дві збереглися: «Логос» та «Оборона вірній людині». Згідно з словами та реченнями, які вживав у цих працях, мусив разом з церковною слов'янською знати польську, угорську, латинську, грецьку та німецьку мову. [12]

Від 1708 року можна говорити про повне домінування унії на Закарпатті, а у XIX столітті за унією послідувала мадяризація.

У кінці минулого століття проникають на Закарпаття православні книги з Росії та Америки. У 1903 році перейшло до православ'я село Іза у Хустському районі, після нього Великі Лучки біля Мукачева, села Горинчево, Монастирець та ін. На східній Словаччині православ'я почало відновлюватися у селі Бехеров.

Карловацька метрополія не могла на той час інакше допомогти православному рухові як дати завдання своїм священникам, щоб ішли назустріч релігійним потребам православних віруючих в цих областях. Мова йшла, головню, про виконання релігійних обрядів: хрестини, вінчання та похорон. З огляду на дуже важку ситуацію православного руху дехто переселився з цієї області на православний схід, на св. гору Афон, до Житомира та Києва. Тут зайнялися теологічними студіями і повернулися додому в якості священників. Житомирський архієпископ Антоній, в подальшому київський митрополит, надав цим православним братам всіляку допомогу. Щоб могли в цій області виконувати канонічні функції, звернувся у 1910 році до царгородського патріарха Іоакіма III, отримав для себе канонічний екзархат Галичини та Закарпаття а також більше десяти грецьких святих антимінсів, які потім давав висвяченим православним священникам, які призначалися на Закарпаття. Один з таких антимінсів отримав також архімандрит Олексій Кабалюк, відомий православний місіонер у цьому краї. [13]

Переслідування православних на Закарпатті досягло піку у так званому мармарошському процесі у 1914 році. 94 русинів звинуватили, 32 засудили під час сильного наступу на православ'я, яким ніби переслідувалися політичні цілі, небезпечні для Угорщини. Насправді, причини не були політичними, а релігійні та соціальні. [14]

Згідно з переписами населення православними були

Рік	На Закарпатті	На Словаччині
1910	558	1439
1921	60997	2879
1930	111989	9073

Після Першої світової війни православний рух став всенародним рухом.

Посилання

- 1) Під час недавніх археологічних розкопок у Оломоуці серед інших артефактів виявили нагрудний хрестик, виготовлений у Києві у 11 столітті.
Aleš P. Vzájemné vztahy církevněslovanské a ruské duchovní tradice v začátcích dějin ruské církve. Рукопис виступу на від 23.07.1986 на міжнародній науковій конференції, присвячений тисячоліттю хрещення Русі у Києві.
Bláha J. Časněslovanská osada v Olomouci a počátky řemeslnickokupeckého podhradí. Archeologia historica 9/1984.
- 2) Dvorník F. Byzantská misie u Slovanů. Vyšehrad. Praha, 1970. S. 225.
(Život svatého Prokopa).
- 3) Nejstarší legendy Přemyslovských Čech. Vyšehrad. Praha, 1969. S. 207-209.
(Život svatého Prokopa).
- 4) Dvorník F. C. D. S. 233.

- 5) Там же. С. 234.
П. Алеш у цитованому рукописі свого виступу «Vzájemné vztahy...» пише про вшанування пам'яті св. Бориса та Гліба від р. 1095.
- 6) Dvorník F. C. D. S. 236.
- 7) Grigorič V. Pravoslavná církev v republice Československé. S. 36. (Viz. Lamanskij. Papež Innocentius III. S. 563).
- 8) Зберігся документ про дарування землі Грушевському монастирю, датований 1404 роком.
Ставропігійський монастир прямо підпорядковується патріаршому престолу.
- 9) Grigorič V. C. D. S. 36.
- 10) Gervinskij Georgij. Jazyk Podkarpatské Rusi. Československá vlastivěda. Díl III. Sfinx. Praha, 1934. S. 483-486.
- 11) Grigorič V. C. D. S. 36-37.
Aleš P. Cesty k autokefalitě. Pravoslavný církevní kalendář 1981. S. 79-86.
Hnídák A. Dejinné pozadí únie. Pravoslavný církevní kalendář 1981. S. 149-153.
- 12) Gervinskij G. C. D. S. 489-490.
- 13) Grigorič V. C. D. S. 39.
- 14) Русини хотіли позбавитися від важких церковних податків, які віддавали уніатським священникам та вчителям церковних шкіл. Ці податки залишилися з часів кріпацтва і забирали частину щорічного врожаю.

Релігійна еміграція

Перед економічною еміграцією, яка розпочалася у другій половині XIX століття і яка була спрямована на Україну, зустрічаємося також в Україні з нащадками еміграції релігійної.

Коли король Фердинанд I після Шмалькальдської війни (нім. *Schmalkaldischer Krieg, 1646-1647, – війна між імператором Карлом V і протестантами Шмалькальденського союзу, – прим. перекладача*) видав 4 травня 1543 року релігійний мандат, яким відновив ідейну монополію католицької церкви, тому багато протестантів, серед яких були і чеські брати, переселилися до Польщі, де по-черзі заснували декілька чеськобратських поселень під захистом польських шляхтичів-протестантів.

Братська шляхта була одним із основних учасників чеського повстання і її вплив був вирішальним при голосуванні за нового короля Бедржіха Фальцького, його реформоване віросповідання було близьким для братів. Братський старійшина Ян Кирил та адміністратор Їржі Дікаст коронували Бедржіха чеським королем у 1619 році. Після Білогорської битви всі некатолицькі проповідники за розпорядженням князя Карла з Ліхтенштейну у грудні 1621 року були вигнані з країни. Більшість чеських братів пішла у Польщу, де знайшли прихисток у графа Рафаеля з Лешні, Белзького воєводи. [1]

Мандат Фердинанда II від 1627 року наказував некатолицьким станам у Чехії або перейти у католицизм, або покинути країну. Тоді переселилися сотні родин шляхтичів та тисячі родин містян. Емігрували вони до Прусії, Саксонії, Польщі, Словаччини. Частину релігійних емігрантів прийняла в Остророгу графиня з Остророгу, а у Скоках Мікулаш Реєм з Нагловиць.

[2] Багато братів переселилося до Торуні. Всіх релігійних екзулантів щедро підтримував князь Криштоф Радзивіл. [3]

У Великопольщі (Познаньсько) ще до тих пір існувала польська гілка братської спільноти, яка у 1627 році об'єдналася реформованим віросповіданням, яке було найбільш поширене на Куявщині. [4] Чеські релігійні емігранти, однак, з польською гілкою не з'єдналися а утворили власну церкву і керувалися власними священниками. Ці обидві гілки братського елементу мешкали поруч у Лешні. Там також була резиденція єпископа польської братської спільноти Мартіна Ґратіана Ґертіха, який намагався, щоб євангелістське віросповідання об'єдналося з православ'ям. По цьому питанню проводилися перемовини з чеськими старійшинами братської спільноти Яном Кирилом, Павлом Фабріціусом та Їржім Ерастусем. [5]

У вищій братській школі, яку заснували вже у 1555 році, працював вчителем та ректором Ян Амос Коменський, останній єпископ братської спільноти, який покинув батьківщину у 1628 році. [6] Аж до 1656 року Лешня була полем битв братської еміграції. Під час шведсько-польської війни (1656 – 1660) Лешня була спалена, і залишки чеських релігійних емігрантів розігнали. [7]

Кількість екзулантів збільшилася у побелогорські часи за Фердинанда II, Леопольда I, у XVIII столітті за Йозефа I і, особливо, за Карла VI, який видав у 1717 році кримінальний закон та розпорядження про систематичне переслідування єретиків. Апеляційний суд мав керуватися правовим збірником під назвою «Pragmatika Carolina» від 1721 року, покарання якого були дуже строгими.

Історія окремих чеських колоній, залишки яких або пам'ятка про які збереглася на землях нинішньої Польщі та України, є свідченням складного громадського, культурного та етнічного розвитку, який переселенці пройшли. Причини переселення з чеських земель у 18 та 19 століттях було дві. Піддані, які у 18 столітті прямували до пруської Сілезії, відходили, перш за все, за релігійною свободою. Йшлося не про католиків а про так званих релігійних екзулантів. Переселенці від 60 років 19 століття до царської Росії мали вже риси нових переселенців. Соціально слабкі шукали роботу та засоби прожиття, багатші – можливість самостійного підприємництва. [8]

Виникнення компактних поселень, заснованих чеськими колоністами у Верхній та Нижній Сілезії, відносяться до початку війн за сілезький спадок. Сприятлива ситуація, яка виникла у північно-східній Чехії на початку 40 років 18 століття, дозволила переселитися до Сілезії тим некаатоликам, які піддалися на обіцянки пруського короля, який пообіцяв, що дасть їм землю і гарантуватиме особисту та релігійну свободу. У Бедржіха (Вільгельма) II, який вже мав добрий досвід з чеськими колоністами біля Берліну, була необхідність заселити малонаселені та спустошені війнами області Сілезії та отримати робітників для текстильної промисловості, яка розвивалася. Протестантська віра чеських екзулантів також мала послабити католицизм місцевого польського населення, яке було розсіяне у цій області. [9]

У 1742 році переселилося 190 родин загальною кількістю 1500 осіб через кордон у еміграційний табір у Мюнстерберку, тобто сьогоднішніх польських Жембіц. Однак, пройшло ще не менше семи років, повних душевних та фізичних випробувань, перш ніж чеські колоністи остаточно поселилися. У Мюнстерберку, де їм не вдалося компактно поселитися, залишилися тільки лютерани, які з часом асимілювалися. Останні, які були послідовниками братської віри реформованої, до яких прибули ще інші емігранти, розділилися на три окремі потоки, які попрямували до центральних областей держави.

У 1749 році 50 родин заснували поблизу Кемпна у нинішньому Познаньському краї Бедржіхів Табор, який пізніше для того, щоб розрізнити населені пункти, отримав назву

Великий. Після Бедржікового Табора у 1752 році виник Малий Табір, який також називали Табурек або Жіжка, у 1756 році – Чермін і ще пізніше – Веронікапол.

У 1749 році 147 родин купили двори у передмісті Стржеліна у нинішньому Вроцлавському краї. Заснували село, яке назвали Гусинець. Через неповних десять років і Гусинець став замалим для зростаючої чеської колонії, тому чехи купили ближній двір Мелтоер, і на його місці виникла колонія Подебради, яка, розростаючись, була розділена на Нижню, Середню і Верхню.

Нарешті, третя хвиля у кількості ста родин також поселилась у нинішньому Вроцлавському краї, заснувавши за 20 км від Ополе у 1752 році Бедржіхув Градец, біля якого завдяки природньому приросту та приходом нових переселенців, головно після семилітньої війни, виник у 1778 році Вілемув Градец.

Четверта велика хвиля виникла за рахунок внутрішньої міграції, коли з Великого Табора та Черміна виділилася велика група у кількості 149 родин і попрямувала далі вглиб польської території, до області, яка після третього поділу Польщі у 1795 році дісталася Росії. Там вони купили неподалік від Ласку, за 35 км від Лодзі, ціле село Зелов. Через декілька років, у 1818 році, друга хвиля таборських та чермінських чехів поселилася за 30 км від Зелова у поселенні Кучов (Куцов), яке відносилось до села Ключов. [10] Зелов та Кучов після Віденського конгресу відійшли до Росії, так звана Конгресовка.

Це приблизний опис переселення до пруської Сілезії. Всі чотири чеськомовні острівці біля Стржеліна, Кемпна, Ополе та Лодзі були засновані за однаковими колонізаційними правами, наданими колоністам Вільгельмом II. Однак, внутрішній міграційний процес ще не був закінчений. Переселення тривало через недостачу засобів для прожиття, у вигляді пошуку роботи у промислових центрах на місці, пізніше у віддалених місцях поза межами національного простору, в якому до того мешкали, в тому числі і за море.

Коли б хотіли характеризувати переселенців, що мешкали у селах у пруській Сілезії чи біля Лодзі (які у 1815 – 1918 роках як частина Конгресовки належали Росії), ми б перш за все сказали, що були негатолики, а послідовники різних протестантських деномінацій, яких би ми вважали нащадками братської общини, найчисельнішої протестантської деномінації у нас, з якої вийшла реформована євангелістська церква, найбільш поширена серед переселенців у всіх чотирьох анклавів. [11]

Разом усіма цими різними протестантськими деномінаціями, розбіжності між якими часто полягали у більших чи менших відмінностях внутрішнього родинного життя, були деякі засади, традиції гуситського періоду та періоду антиреформаційного тогочасного поняття та монахізації релігії. Гуситські ідеї проявилися в найменуваннях новозаснованих колоній, етнічній «Гусит», «Гусітен», як самі емігранти себе називали та називали їх навколишні. Другою рисою було досить помірне регіональне походження колоністів. Більшість походила із північно-східної Чехії, передусім, з краю Болеславського, Хрудімського та Градецького, між якими, однак, з'явилися одинаки чи невеликі групи з інших регіонів, наприклад, з Праги та північно-західної Чехії. Якщо говорити про соціальне походження колоністів, то це було сільське населення. Всі вони становили велику соціальну групу підданих, всередині якої, правда, були соціальні відмінності, які, однак, об'єднував опір проти релігійної несвободи, підданства та кріпацтва. Становище, яке вони отримали втечею з батьківщини та декілька років проживання у Мюнстерберку, зрівняло їх попереднє розділення, які знову з'явилися аж через кілька років після заснування поселень, виростаючи з нових економіко-соціальних умов у історичному середовищі.

Колись різна за регіональним походженням, причинами та соціальним походженням група людей розвинулась у чотири окремі групи, які зберігали спільні етнічні мовні риси, культурні та релігійні. Вже сам історичний розвиток згаданих областей відрізнявся. Стржелінсько та Опольсько до 1945 року належали Німеччині, з тією відмінністю, що чеські села на Стржелінську були розташовані поруч з лютеранськими селами, в той час як на Опольську сусідили з католицькими селами. Сичовсько, до якого належали чеські села в околицях Кемпна, після Першої світової війни дісталось Польщі а Зеловсько та Кучовсько, окрім короткого епізодичного періоду у 18 та 19 століттях, коли були володіннями Прусії, були племінними частинами польської території.

Навіть післявоєнні умови після 1945 року не вирішили окремі долі тамтешнього населення, яке відносить себе до чеської нації. За післявоєнний період кількість носіїв цієї національності знизився на 3%. На Опольську та Сичовську залишилося лише декілька родин, на Стржелінську біля 2% від початкової кількості станом на 1939 рік, в той час як на Зеловську та Кучовську залишилася у порівнянні з названими областями найбільша кількість мешканців чеської національності, навіть враховуючи те, що вона зменшилась на 10%. Зниження відбулося за рахунок реєміграції так і за рахунок еміграції до НДР та ФРН. Свій внесок у зменшення внесла і асиміляція, пришвидшенню якої у сучасних умовах посприяла післявоєнна еміграція та реєміграція. [13]

З чотирьох переселенських хвиль впродовж 200 років розвитку вирости найвизначніші поселення навколо Стржеліна, у нинішньому Вроцлавському краї та Зеловсько у Кучовському та Лодзинському краї. Кількість чеського населення та його компактність перевищувала Опольсько та Сичовсько. Найбільший чеський анклав був на Зеловську та Кучовську, і асиміляційний процес відбувався там повільніше та слабше. На Стржелінську він пришвидшився упродовж Першої світової війни. Германізацію можемо спостерігати вже від початку 19 століття, коли поступово до богослужб проникала німецька мова. У 1870 році були закриті національні школи, натомість була запроваджена німецька мова навчання. На Зеловську асиміляційний процес почав діяти аж після 1945 року. Обидві названі області є протилежними у своєму історичному, суспільному та національному розвитку. Чеські села на Стржелінську з переважно землеробським характером впродовж 200 років стикалися з німецькою культурою. Ці зв'язки обірвалися лише після 1945 року, коли було виселено німецьке (а частково і чеське) населення та прибуло польське населення з центральної та східної Польщі. Починається період сильного впливу польської культури, яка невпинно проникає до залишків чеських колоній, порушуючи особливий до того часу симбіоз німецької та чеської культури. Швидкому проникненню польської культури перешкоджає прихильність стржеліницьких чехів до протестантства. Слід зауважити, що германізація чеських сіл на Стржеліницьку та Опольську посилилася у 30 роках з приходом до влади Гітлера. До 1945 року стржелінські чехи разом з місцевим німецьким етносом були творцями матеріальних цінностей, вносили свій вклад у розвиток громадського та культурного життя на Стржелінську. Сьогоднішні залишки старого чеського населення стають пасивними спостерігачами, проявляючи зовнішні форми громадського життя польських поселенців, все ще зберігаючи у внутрішньому родинному та общинному житті деякі засади, які випливають з приналежності до євангелістського віросповідання. Чеська культура впродовж двох століть тут зустрічалася з двома етнічними культурами, німецькою та польською, з них перша, німецька, діяла більше 200 років і була замінена на польську вже більше як 40 років тому. Причини швидкої асиміляції слід шукати у зміні деяких факторів, що впливають міру інтеграції та ступінь асиміляції, якими є, наприклад, зміна кількості населення, суттєве ослаблення свідомості приналежності до

чеської «гуситської» церкви. Чеські поселенці перестали бути меншиною, дехто з молоді відвідує польські школи, вступає у шлюби з поляками. Чеські села на Зеловську та Кучовську, навпаки, були оточені чисто польським середовищем, завдяки чому забулося те, що предки зеловських чехів прийшли сюди з Сілезії, де впродовж 50 років перебували у оточенні німецької культури. Важливою умовою для зеловських чехів був соціо професійний склад, характер зайнятості, який став вирішальним не тільки для здобування ними засобів життя. З початково землеробського села впродовж 19 століття виникло промислове містечко з розвинутим ткацьким виробництвом. Знання ткацького ремесла принесли з собою перші колоністи у всі чотири колонії з північно-східної Чехії. [14]

Зелов, який був заснований у 1802-1803 роках чеською релігійною еміграцією, був аж до Першої світової війни у складі Росії. Село купили у Йозефа Свіджінського за 25666 пруських талерів, що рівнялося на той час 154000 польських злотих. Але незабаром у ньому не було вже місця, і чеські родини розселилися до поселень Зелувки, Бочані, Черни Лес, Йосафатов, Пождєніце, Ігнацов з Веронікоу, Голєндри, Буйни, Бахоржіна, Гербертов, Фаустинов. Ці поселення утворювали Зеловський округ. У квітні 1913 року 549 родин складали Зеловський округ. У 1923 році в окрузі нараховувалося 5800 душ, з яких 5500 мешкали у Зелові; баптистів було у Зелові 600 душ, вільних реформованих – 60 душ. Храм був побудований у Зелові у 1825 році. [15]

Наступним реформованим округом був Кучов. Чехи тут поселилися у 1818 році і спочатку відносилися до німецької лютеранської церкви у Клещові, але у 1852 році була заснована євангелістська громада, до якої відносилися села Клещов, Жлобніце, Фольварк та Александров. Храм було побудовано у 1856 році. [16]

На богослужіннях у Зелові, Фаустинові, Поздєницях, Кучові, Лодзі та Жирардові використовували під час співу надрукований у Швабії «Канціонал», тобто книгу псалмів та духовних пісень. У Сичові, надруковані Максом Гайце «Роки Господа». [17] Очевидно, що мова йде про «Канціонал, тобто книгу псалмів і пісень духовних», яку уклав Іоан Теофіл Елснер, проповідник чеського екзулантського поселення у Берліні. Перша частина «Канціоналу» – це «Псалтир». Майже половина пісень є перекладом з німецької. Без нот. Знаю у чеській євангелістській церкві серед незмінених видань. Перше видання у Берліні у 1753 році. [18] Такий самий «Канціонал» використовували також у Михайлівці на Волині та у Купичові а у Боратині співали з «Малого Канціоналу», виданого Геррманом з Тарди. [17]

Із Зелова у шістдесятих-восьмидесятих роках переселялися реформовані чехи-євангелісти і до Лодзі і до Жерардова, де продовжували працювати, головно, у текстильному промислі і де заснували громади реформованих євангелістів.

Зв'язків з батьківщиною чеські релігійні емігранти у Польщі не мали. У 1881 році до рук одного із них попав календар «Orloj» і тут він закричав: «Що, чехи ще живі?» Він думав, що цей славний народ Гуса вже вимер, і у Польщі ще залишилися залишки, які розмовляють чеською мовою. [19]

Першими чеськими колоністами на Волині були нащадки релігійної еміграції, які переселялися з економічних причин, оскільки у місцях свого проживання вже не знаходили достатньо можливостей для свого економічного розвитку. Із Зелова та інших сіл у кінці п'ятдесятих років минулого століття переселилася частина родин далі на схід до Волинської губернії і заснувала там села Погорільці та Підгайці. [20] У 1860 році 7 чеських реформованих родин із Зелова купило землю у селі Немери біля Рожищ у Ковельському повіті. [21] З Немер до Купичова було 20 км. Чеське поселення Лютгардівка було засноване у 1863 році. Хто це поселення заснував і звідки вони прийшли, історичні джерела не вказують. Із Зелова у 1878

році переселилися деякі чехи до Михайлівки на Волині. Деякі зеловські чехи ще перед 1878 роком мешкали у близькому німецькому поселенні на Пухаві, звідки переселилися далі до Михайлівки. До тієї ж Михайлівки у 1886 році переселилися ще дві баптистські родини із Зелова.

У реформовано-євангелістських общинах тодішньої Польщі у 1923 році було чехів, старших 14 років [22]

Зелов (разом з побічними общинами Фаустинов та Пожденіце)	3000
Куцов (Кучов)	460
Лодзь	600
Жирардов	200
Боратин	200
Купичів	350
Михайлівка	150
Великий Табор	Не зазнач.

До Купичова біля Ковеля чехи переселилися у 1870-1871 роках. Переселилося їх десь 70 родин, католики та євангелісти. Духовним наставником купичівських переселенців був священник «гуситської» церкви Грдлічка. Після 1888 року католиків та євангелістів закликали перейти до православ'я. У Купичові у 1923 році мешкало 45 реформованих, 60 католицьких, 20 православних родин чехів та 70 православних родин українців. У православних був свій храм, спільний для українців та чехів. У селі, де мешкали представники трьох релігійних конфесій, траплялися і змішані шлюби. [24] У католиків була своя молитовня (каплиця). Молитовня реформованих євангелістів була введена у дію у 1899 році. Туди ж ходили і одновірці з навколишніх сіл: з Дажви (3 км), з Трнківки (4 км), Бірабанди (5 км), Озерян (7 км), Велична (7 км). Використовували «Малий Канціонал» від Тарди. Община підлягала реформованому євангелістському суперінтенданту у Вільному. Після Першої світової війни – суперінтенданту у Варшаві. Іншим селом, де мешкали переважно євангелісти, була Михайлівка. Її заснували зеловські чехи у 1878 році. Виникла на землях Михайла Радзівілла і була названа на честь його імені. Євангелістсько-реформована община була заснована у 1879 році. Від 1879 року до 1888 року вона перебувала під духовною опікою священника Кашпара з чеської парафії у Гульчі. Молитовний будинок був збудований у 1882 році. 18 місяців до 1890 року молитовний будинок був опечатаний. Від 1899 року відносилася община до євангелістсько-реформованої консисторії у Вільному а від 1921 року до євангелістсько-реформованої консисторії у Варшаві. У общині у 1923 році була 71 родина, з яких з Михайлівки 41 родина, з сусідніх сіл: Покуси – 22 родини, Яровець – 4 родини, Ядриполь – 1 родина і з Рівного – 3 родини.

Баптистська громада у Михайлівці з околицями у 1923 році нараховувала 43 родини, з яких 30 родин було з Михайлівки. Перші 2 баптистські родини переселилися до Михайлівки у 1886 році із Зелова. Баптистський молитовний будинок у 1888-1890 роках був неопечатаний, бо там встигли поставити меблі і виконавцю заплатили 10 рублів золотом. Більшість родин переселилися з Михайлівки у 1902 році до Миротина, Новоставців, Порозова та інших місць. Новий молитовний будинок баптисти побудували у 1922 році.

Також у Михайлівці мешкало 5 родин католиків, 1 православна родина і 1 єврейка. Шинку у Михайлівці не було, також там ніколи не було ніяких танцювальних вечорів. [24a]

Мічан пише, що реформовані перед місцевим населенням видавали себе за чеських братів, самі собі проповідували, але вінчав їх священник Ястржемський з Вільного, кальвіністської орієнтації. [25] Реформовані євангелісти, напевно, видавали себе за чеських братів з огляду на зеловські традиції та через використання старого елснерівського «Канціоналу», у якому у заголовку записано, що містить духовні пісні, складені чеськими братами.

Далі Мічан у своїй книзі говорить про те, що реформовані та баптистські богослужби радо відвідував сусідній православний священник. В обох молитовнях проповідували тільки звичайні але освячені святим Духом чоловіки. Наших братів православний священник лякав: «Зачекайте, нехай прийде Немечек (православний місіонер серед чехів, якого вже знали як гарячого і ревного послідовника православ'я), він вам дасть». І Мануїл Немечек дійсно завітав до Михайлівки. Проповідував за текстами святих апостолів. Проповідь була гарною, як згадують старожили. Мічан також пише, що він поскаржився, що тут такі самі фанатики як і у Зелові, і йому тут не вдалася його місія. [26]

Мічан у 1923 році зустрівся з двома російськими євангелістськими християнами, у яких у сусідньому селі Обарів була своя богослужба. Пише, що російські євангелістські християни та російські баптисти з'єдналися після перевороту у одну церкву, оскільки колись вони вирости з одного кореня. Розбіжності були тільки формальні, в догматиці, а у вірі у Господа Спасителя їх не було. З чехами реформованими чи баптистами зв'язків не встановлювали, мовляв, у них не бачать такої релігійної щирості, як би було бажано у тих, хто знає волю свого Господа Бога. Всі вони були особливими людьми, які розуміють релігійне життя згідно з Біблією на повному серйозі. Кожна їх дія має свою релігійну глибину, а у чеських людей злом є те, що у декого релігійне життя завмерло по формі і сила чистої релігійності не проявляється у повсякденному житті.

Баптистська община у Миротині складалася, власне, з миротинців, мешканців Чеського Гаю та Завидова. Молитовний будинок був побудований у 1912 році. Чеський Гай заснували декілька чеських родин з Михайлівки та одна родина з Боратина. Купили частину земельних ділянок села Коростова (*Коростово, Хоростово, Коростова нині Українка, – прим. перекладача*). Так само у 1902 році родини з Михайлівки, Боратина, Зелова та Херсона купили частину земельних ділянок села Глупанин і назвали нове село Миротин, оскільки всі хотіли, щоб у селі на віки був мир. [28] У Чеському Гаї та у Миротині було тільки 7 родин реформованих, а всі останні були баптистами. Також у Завидові більшість була баптистами. Ще баптисти були у Новоставцях та Порозові. (*Як видно з Метрик Кирило-Мефодіївської церкви села Гульча Чеська серед мешканців цих сіл були і православні, – прим. перекладача*).

Боратин у Луцькому повіті був заснований у 1871 – 1872 роках. Переселенці прибули туди з Підкарконошя: з Лібштян, Валтержіц, Кржіжліц, Штепаніц, Кундратіц та ін. [29] Всі були реформованими євангелістами. Духовним наставником до 1888 року був священник Грдлічка. Помер 31 липня 1892 року у Боратині. [30] Впродовж 4 років було заборонено реформованим проводити богослужби та зібрання. Поки не було у Боратині молитовні, богослужби відбувалися у будинку куратора Опоченського. [31] Громада пішла під владу суперінтенданта у Вільному а після Першої світової війни відносилася до суперінтенданта у Варшаві. [32] Реформований костел був побудований у 1907 році. Вдова по священнику Грдлічці передала боратинській общині чашу чеської парафії від 1870 – 1888 років. На зібрання до Боратина доїжджали єдиновірці з Боголюб (3 родини), Баковця, Мотешина, Княгинки, Мілуш,

Теремного, Гушти, Озерян біля Радомишля (20 км), з Копче (23 км) та з Доришина (43 км). [34] Використовували «Малий Канціонал» від Тарди. [35]

На стор. 95 своєї праці «Чеська еміграція у Польщі та на Волині» євангелістський місіонер Владімір Мічан задумався над майбутнім чехів у Польщі та на Волині. Вважав, що ці спільноти не зникнуть як спільнота вірмен у Луцьку. Оцінював тодішню ситуацію з чеськими євангелістами досить скептично. З огляду на наведені приклади важко сказати, де було для євангелістів з Чехії більш світле майбутнє своїх общин, чи у західній Польщі, чи на Волині. Однак, свою місійну діяльність євангелісти з Чехії спрямували на Волинь, з чого можемо зробити висновок, що тут вони бачили кращі умови для своєї місійної роботи і краще майбутнє для своїх общин. Вартим уваги є реальне зростання членів баптистських громад, що можемо рахувати їх успіхом. Вони, безперечно, хотіли покращити свою ситуацію за рахунок православних. Православні чехи досить довго розмірковували над своєю релігійною орієнтацією. Не відбулося більших переміщень і після Першої світової війни у Польській республіці. Однак, знайшлися також кон'юктурщики, які не тільки перейшли до польської римо-католицької церкви, але і до польської нації. Тому у більшості волинських чехів перехід назад до католицизму правомірно вважався за зраду чеської національності.

Посилання

- 1) Míčan V. Česká emigrace v Polsku a na Volyni. Biblická Jednota. Brno, 1924. S. 16.
- 2) Там же. С. 17.
- 3) Там же.
- 4) Там же.
- 5) Там же.
- 6) Там же. С. 18.
- 7) Там же.
- 8) Heroldová I. Výstěhovalectví z českých zemí na území dnešního Polska a SSSR v 18. a 19-století. Český lid. Ročník 72/1985.
- 9) Там же.
- 10) Там же. С. 19.
- 11) Там же.
- 12) Там же. С. 20.
- 13) Там же. С. 21.
- 14) Там же. С. 22.
- 15) Míčan V. С. D. S. 19, 26.
- 16) Там же. С. 30.
- 17) Там же. С. 24.
- 18) Evangelický zpěvník. Synodní rada československé církve evangelické. Karlsruhe, 1979. S. 895.
- 19) Míčan V. С. D. S. 9.
- 20) Folprecht J. Dějiny české Volyni. Věrná srtáž. Roč. 1950. S. 5.
- 21) Míčan V. С. D. S. 62.
- 23) Там же. С. 68/70.

Мічан пише, що привіз місцевому православному священнику картину Яна Гуса перед консилиумом у Констанці, яка йому дуже сподобалася, коли одного разу відвідав місцевого євангеліста Мокрого у Купичові. Мова йшла про священника

Федора Пасечника, який потім показав Мічанові свій храм та завів його на олтар. У розмові Мічан повідомив, що сербська православна церква на побажання чеської православної церкви оголосила Яна Гуса святим, але російський православний Синод у Петербурзі на те ж саме побажання чеської православної общини у Празі тільки благословив. Отець Федір Пасечник повідомив, що Гус теж був би проголошений святим, але цариця була з Берліна, і німці мали вплив на Синод.

24) Там же. С. 73.

Мічан звернув увагу на те, що купичівський реформований чех видав заміж двох дочок за німців-лютеран а одну за православного священника, що дуже здивувало реформованих братів. Інший реформований вельми ревний брат одружився з чешкою-католичкою, знову охрестившись. Обвінчав їх єзуїт з Оломоуця, який приїхав на Волинь, щоб переманити православних чехів назад у католицизм. Весілля було досить гучним, хвалили священника за те, що здійснив обряд вінчання безкоштовно. Одним словом – політика, – пише Мічан.

24а) Там же. С. 82-86.

25) Там же. С. 88.

26) Там же. С. 88, 89.

27) Там же. С. 89-90.

28) Там же. С. 93.

29) Там же. С. 116.

30) Там же. С. 96, 97.

31) Там же. С. 114, 115.

32) Там же. С. 116.

33) Там же. С. 115.

34) Там же. С. 111.

35) Там же С. 113.